

België - Belgique
P.B. - P.P.
B-21

Hogeschool Gent, Geass. Faculteit
Handelswetenschappen en
Bestuurskunde
Tenleykaai 84
3000 GENT
BIBLIOTHEEK

32

2013/2

RES PUBLICA

politiek-wetenschappelijk tijdschrift van de Lage Landen

Afgiftekantoor: 3000 Leuven X | Driemaandelijks tijdschrift | april-juni 2013 | P 702166

Volume 55

2013/2

acco

Res Publica

<http://www.respublica.be>

Hoofdredacteur

Joop VAN HOLSTEYN (Universiteit Leiden)

Redactiesecretaris

Josje DEN RIDDER (Sociaal en Cultureel Planbureau)

Redactie

Peter BURSENS (Universiteit Antwerpen), Rik DE RUITER (Universiteit Leiden), Carl DEVOS (Universiteit Gent), Gustaaf GEERAERTS (Vrije Universiteit Brussel), Eelke HEEMSKERK (Universiteit van Amsterdam), Herman LELIEVELDT (Roosevelt Academy Middelburg), Jan ORBIE (Universiteit Gent), Paul VAN DER BIJL (Hogeschool van Amsterdam), Henk VAN DER KOLK (Universiteit Twente)

Redactieadres

Instituut voor Politieke Wetenschap, t.a.v. Res Publica / Joop van Holsteyn, Postbus 9555, 2300 RB Leiden, Nederland
res.publica@acco.be

Uitgever

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven
www.uitgeverijacco.be
tel. +32 16 62 80 00
fax +32 16 62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be

Vertegenwoordiging in Nederland:

Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, NL-2495 AA Den Haag
tel. + 31 70 386 88 54
fax + 31 70 386 14 98
e-mail: info@uitgeverijacco.nl

Abonnementsprijzen

	Individu	Instelling	Student
België & Nederland	€ 45	€ 110	€ 35
Abroad (EC members)	€ 85	€ 115	/
Abroad (non EC members)	€ 135	€ 135	/

Los nummer

€ 20

Dubbel nummer

€ 40

Abonnementen worden stilzwijgend voor één jaargang verlengd tenzij per e-mail opgezegd ten laatste 31 januari van de lopende jaargang. Opzeggen kan enkel per e-mail op dit adres: uitgeverij@acco.be.

Rekening

België – Abroad

Postrekening 000-0964500-29,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

IBAN-code: BE26000096450029

Swift- of BIC-code: BPOTBEB1

Nederland

Giro 4436148,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

---

RES PUBLICA

politiek-wetenschappelijk tijdschrift
van de Lage Landen

Driemaandelijks tijdschrift
Volume 55 – 2013/2

Inhoud

Deel 1 — Wetenschappelijke artikelen

- 'Democratie gaat altijd voor'. Denkbeelden van Nederlandse jongeren over democratie en besluitvorming – *Hessel Nieuwelink, Paul Dekker, Geert ten Dam en Femke Geijssel* 157
- Politieke preferenties, breuklijnen en houdingen ten opzichte van politieke partijen. Een studie bij kiezers in Vlaanderen en Wallonië – *Joris Boonen en Marc Hooghe* 177
- Rawls en Regime Change. Een onderzoek naar de interne rechtvaardiging van de Amerikaanse inval in Irak van 2003 – *Femke Avtalyon-Bakker* 209

Deel 2 — Rubrieken

- Essay: Over de balans tussen feiten en idealen in de politiek – *Nicolle Zeegers* 235
- Symposium: Jos de Beus: politicoloog, ideoloog, docent – *Herman Lelieveldt, Ruud Koole en Philip van Praag* 249
- Onderzoek uitgelicht:
- Contraterrorisme, publieke steun en de (de)escalatie van geweld – *Bart Schuurman* 261
- Hoe de traditionele laatkomer een modelleerling werd: de Belgische genderquota en pariteitsclausule verklaard – *Petra Meier* 264
- Is de EU meer dan de som der delen in multilaterale onderhandelingen? – *Louise van Schaik* 267
- Auteursinfo 271

Verantwoordelijke uitgever:

Vereniging voor Politieke
Wetenschappen
Vrije Universiteit Brussel
Pleinlaan 2
1050 Elsene

ISSN 0486-4700

PB-PP B-21

P 702166

Afgiftekantoor: 3000 Leuven X

Omslagontwerp: www.dsigngraphics.be

Coverfoto: Vlaams Parlement © Marnix Van
Esbroeck

© 2013 by Acco

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this review may be produced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

DEEL 1

WETENSCHAPPELIJKE ARTIKELN

INHOUD

'Democratie gaat altijd voor'

Denkbeelden van Nederlandse jongeren over democratie en besluitvorming

157

Hessel Nieuwelink, Paul Dekker, Geert ten Dam en Femke Geijssel

Politieke preferenties, breuklijnen en houdingen ten opzichte van politieke partijen

Een studie bij kiezers in Vlaanderen en Wallonië

177

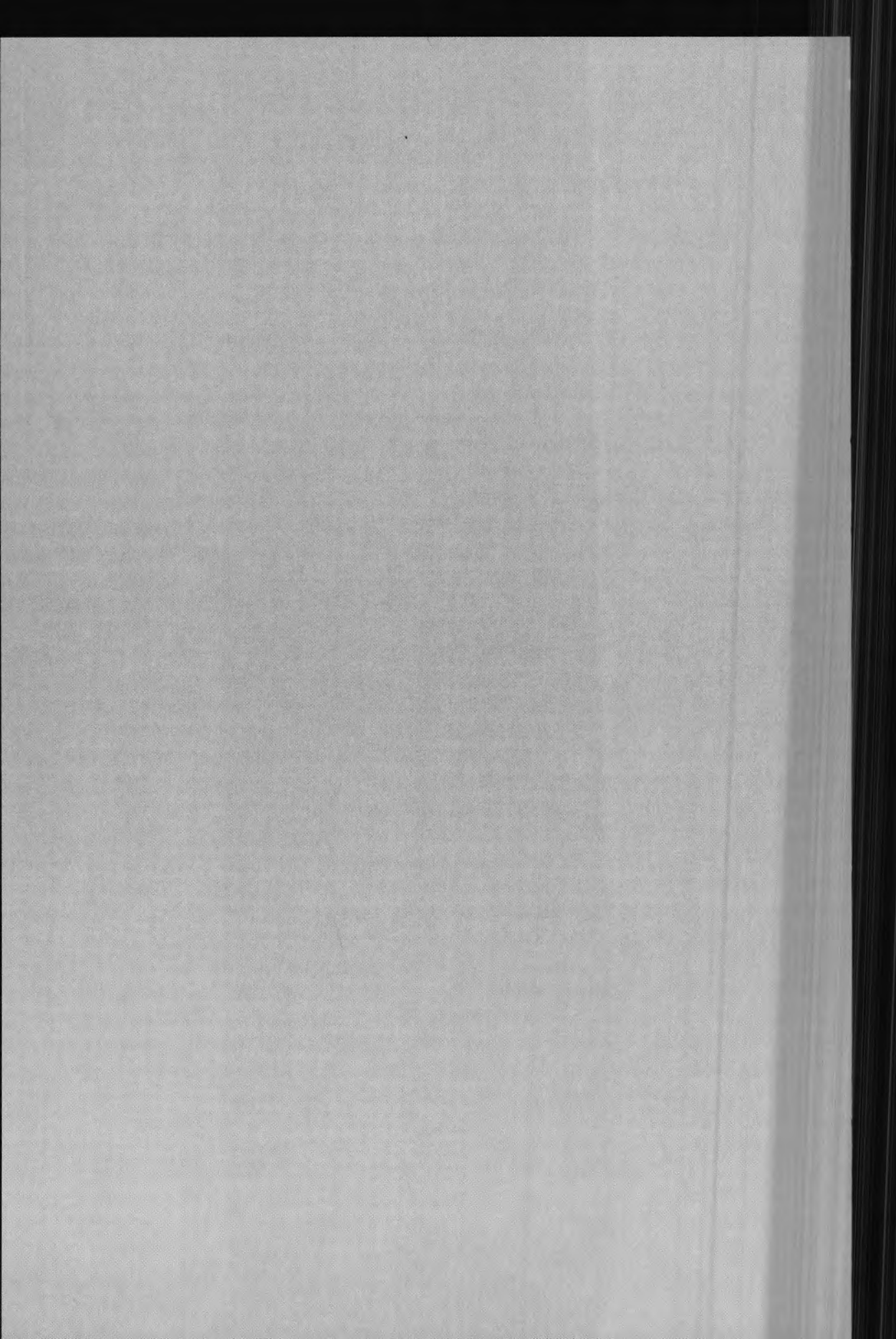
Joris Boonen en Marc Hooghe

Rawls en Regime Change

Een onderzoek naar de interne rechtvaardiging van de Amerikaanse inval in Irak van 2003

209

Femke Avtalyon-Bakker

'Democratie gaat altijd voor'

Denkbeelden van Nederlandse jongeren over democratie en besluitvorming

Hessel Nieuwelink, Paul Dekker, Geert ten Dam en Femke Geijssel

---

ABSTRACT: Democracy Always Comes First. Dutch Adolescents' Views on Democracy and Decision Making

Little is known about views on democracy of adolescents. In this article we describe results of our interview study with forty adolescents of fourteen years old on their views of democracy and decision making. The study focuses on the daily lives of adolescents and decision making within local contexts, such as the classroom. The adolescents' views on decision making appear to correspond to the models of democracy as we know them, that is majoritarian democracy (the largest group), consensual democracy or deliberative democracy. However, only some of the adolescents have an explicit understanding of the concept of democracy and most have limited political knowledge. For these students, the experience or feeling of being part of a political democracy is still something 'far away' and not something of any relevance in their daily lives.

KEYWORDS: views on democracy, political socialization, models of democracy, adolescents

---

1. Inleiding

Er bestaan in binnen- en buitenland onder politici en opinieleiders twijfels over de democratische gezindheid van jongeren. Jongeren zouden bijvoorbeeld te weinig participeren in de samenleving en te veel op zichzelf gericht zijn. De burgerschapsopdracht van het onderwijs is dan ook mede gericht op het ontwikkelen van kennis van politieke instituties en op democratische vaardigheden en houdingen gericht op het politieke domein (Eurydice, 2005; 2012). Het is de vraag in hoeverre de democratische gezindheid van jongeren inderdaad te wensen overlaat. Onderzoek naar hun burgerschapscompetenties heeft zich voornamelijk gericht op het politieke domein, bijvoorbeeld op hun kennis van nationale en Europese politiek en de factoren die aan de ontwikkeling daarvan bijdragen. Voor veel jongeren ligt dit

ver van de eigen leefwereld. In dit artikel richten we ons daarom op de denkbeelden van jonge adolescenten over democratie en besluitvorming in hun dagelijkse leefomgeving. We beogen daarmee een beter zicht te krijgen op de democratische gezindheid van jongeren.

2. Theoretisch kader

Over 'democratie' wordt verschillend gedacht. Er is voortdurend discussie over wie wel en niet mag meepraten en meebeslissen, waarover gezamenlijk besloten hoort te worden en wat overgelaten moet worden aan deskundigen, de markt of wat tot de individuele vrijheid behoort. Politiek is bij uitstek het terrein waarop dergelijke vragen spelen.¹ Wat politieke democratie betreft, kunnen grofweg drie modellen worden onderscheiden: meerderheidsdemocratie, consensusdemocratie en deliberatieve democratie (bv. Dahl, 1956; Goodin, 2008; Held, 2006; Keane, 2009; Lijphart, 1999). Hendriks (2006) maakt, in iets andere termen, het volgende onderscheid.² In een meerderheidsdemocratie gaat het erom bestaande voorkeuren te combineren in concurrerende pakketten en daarvoor zoveel mogelijk steun te werven; de meerderheid beslist en "the winner takes all". Een consensusdemocratie is gericht op zo groot mogelijke overeenstemming door onderhandelingen en compromissen, waarbij rekening wordt gehouden met minderheidsvoorkeuren. In een deliberatieve democratie worden de bestaande voorkeuren zelf vloeiend: in de plaats van strijd en onderhandelingen treedt men in overleg, waarin men bereid is zich te laten overtuigen door argumenten en op zoek gaat naar de redelijkerwijs beste beslissing. Een belangrijke vraag in ons onderzoek is in welke mate dit onderscheid tussen meerderheidsbesluitvorming, compromisvorming en deliberatieve besluitvorming herkenbaar is in de denkbeelden van jongeren over democratie en democratische besluitvorming.

2.1 *Denkbeelden van jongeren over democratie*

Vooraf in de Verenigde Staten is veel onderzoek gedaan naar kennis en houdingen van jongeren over politiek en democratie. Veel van dit soort onderzoek is gericht op oriëntaties van jongeren op het politieke systeem en de politieke instituties (Helwig, 1998). De eerste grootschalige studies zijn uitgevoerd in de jaren zestig. Die besteden vooral aandacht aan de integratie van kinderen en jongeren in het politieke systeem. De resultaten laten zien dat zij nog betrekkelijk weinig politieke kennis hebben. Politieke denkbeelden zijn voornamelijk op spontane gevoelens gebaseerd en veel kinderen en jongeren oordelen positief over het politieke systeem en de president (Easton & Dennis, 1969; Greenstein, 1965).

Er is veel kritiek gekomen op deze eerste studies. Allereerst zouden de positieve evaluaties sterk plaats- en tijdgebonden zijn, wat wordt bevestigd in onderzoek uit de jaren zeventig en tachtig (Sears, 1987). Recent onderzoek in de VS toont aan dat jongeren rond de eeuwwisseling aanzienlijk kritischer zijn ten opzichte van politieke leiders (Sapiro, 2004). Ten tweede werden vraagtekens geplaatst bij de mate waarin de houdingen van jongeren voorspellende waarde hebben voor hun politieke houdingen in latere levensfasen (Sears, 1987). Sigel (1990) wijst op de grote flexibiliteit en openheid bij het ontwikkelen van politieke en democratische houdingen die de adolescentie en de eerste jaren van volwassenheid kenmerken. Deze flexibiliteit geldt vooral voor zaken waarmee mensen op jongere leeftijd in beperkte mate geconfronteerd worden (Sears & Levy, 2003). Wanneer jongeren vaker te maken hebben met bepaalde zaken, lijken hun politieke houdingen daaromheen stabiel.

Ondanks de kritiek op de eerste studies naar denkbeelden van jongeren over democratie, bevestigt later onderzoek het beperkte niveau van hun politieke kennis (zie bv. Torney-Purta *et al.*, 2001). De huidige generaties Amerikaanse scholieren hebben niet alleen minder politieke kennis dan oudere generaties maar ook minder dan eerdere generaties scholieren. Dit ondanks het feit dat steeds meer jongeren langer en op een hoger niveau naar school gaan (Galston, 2001; Niemi, 2012). Jongeren hebben het gevoel dat politiek weinig betrekking heeft op hun eigen leven. Een studie onder Amerikaanse middelbare scholieren laat zien dat politiek door hen als nóg niet relevant ervaren wordt. Dit geldt met name voor jongeren die in hun sociale omgeving weinig politieke betrokkenheid ervaren (Gimpel, Celeste Lay & Schuknecht, 2003).

Relatief weinig studies naar de politieke socialisatie van jongeren richten zich expliciet op denkbeelden over democratie als zodanig, los van de politiek en haar instituties. Uit onderzoek onder Amerikaanse jongeren (twaalf tot zeventien jaar) blijkt dat bijna de helft van de respondenten geen omschrijving van democratie kan geven. Degenen die dat wel kunnen, leggen de nadruk op vrijheid en rechten, politieke gelijkheid of volkssoevereiniteit en representatief bestuur (Flanagan *et al.*, 2005). Een studie aan de hand van CIVED-data³ naar democratische denkbeelden van jongeren toont aan dat veertienjarigen geen coherente beelden van democratie hebben. Hoewel zestienjarigen die in grotere mate hebben, zijn ook hun ideeën over democratie weinig coherent (Husfeldt & Nikolova, 2003).

Helwig (1998) heeft onderzoek gedaan naar de invulling die jongeren geven aan democratische besluitvorming. Canadese kinderen (zes tot elf jaar) prefereren democratische vormen van besluitvorming op statelijk niveau (representatieve democratie, directe democratie of consensusdemocratie) boven oligarchie of meritocratie. Maar terwijl kinderen van zes jaar de nadruk leggen op consensusvorming, hebben elfjarigen de voorkeur voor meerderheidsbesluiten. Als het om besluit-

vorming op school, thuis en met vrienden gaat, vinden jongeren uit alle leeftijdsgroepen echter consensusvorming het meest wenselijk. Alleen bij besluiten over het schoolcurriculum vindt een overgrote meerderheid van de oudere kinderen dat schoolautoriteiten daarover moeten beslissen, omdat zij in hun ogen de juiste competenties daarvoor bezitten (Helwig & Kim, 1999).

2.2 Denkbeelden van Nederlandse jongeren over democratie

Ook uit Nederlandse studies blijkt dat jongeren relatief weinig politieke kennis hebben. Ze zijn slecht op de hoogte van de inrichting van het staatsbestel en kunnen weinig met begrippen als 'links en rechts' en 'democratie' (Dekker, 1986; Dekker & Nuus 2007; Vis, 1995). Aalberts (2006) beschrijft dat de door hem geïnterviewde Nederlandse jongeren politiek veelal oninteressant, ingewikkeld en saai vinden. Op basis van onderzoek naar politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen in de laatste twee jaren van het voortgezet onderwijs concludeert Wittebrood (1995) dat de politieke interesse van deze jongeren weliswaar sterk uiteenloopt, maar dat de politieke interesse gedurende deze periode toeneemt en maatschappijleer als examenvak daaraan een bijdrage levert.

Aan de IEA-studie uit 2009 ('International Civic and Citizenship Education Study', gericht op veertienjarigen) namen ook Nederlandse jongeren deel (Schulz *et al.*, 2010).⁴ Wat betreft kennis over onder andere politieke instituties en basiswaarden van democratie scoren Nederlandse jongeren relatief laag en zijn er aanzienlijke verschillen tussen jongeren, waarbij vooral lager gescoord wordt door jongeren in meer beroepsgerichte schooltypen (voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs). Maslowski en collega's (2010) laten zien dat verschillen tussen de Nederlandse jongeren onderling samenhangen met het opleidingsniveau van de leerling en met het cultureel kapitaal thuis. Het opleidingsniveau van de ouders speelt geen rol. De etnische achtergrond van de leerlingen speelt wel een rol: jongeren van wie de ouders uit het buitenland afkomstig zijn maar die zelf in Nederland zijn geboren, hebben gemiddeld beduidend minder kennis over burgerschap dan autochtone jongeren. Opvallenderwijs speelt de sekse van de leerling geen rol. Uit het Nederlandse Cohort Onderzoek Onderwijsloopbanen (COOL⁵⁻¹⁸), waarin eveneens naar de burgerschapscompetenties van jongeren is gekeken, blijkt daarentegen dat meisjes een grotere burgerschapskennis hebben dan jongens, inclusief kennis van democratie (Geijssel *et al.*, 2012).

Samenvattend toont het onderzoek aan dat jongeren nog weinig van politiek en democratie afweten. Verreweg het meeste onderzoek naar denkbeelden van jongeren over democratie heeft echter betrekking op het politiek-statelijke domein. Voor het krijgen van meer inzicht in de betekenis die democratie voor jongeren heeft en de afwegingen die zij maken bij het nemen van besluiten, richten we ons in dit

artikel op hun dagelijkse leefwereld. Juist omdat jongeren weinig kennis hebben van en ervaring hebben met politiek, willen we de denkbeelden van jongeren over democratie vooral op het spoor komen aan de hand van de keuzes die zij maken bij besluitvorming in voor hen betekenisvolle en herkenbare contexten. We sluiten hiermee aan bij de huidige discussies over burgerschap, waarin veel aandacht is voor het sociale domein van burgerschap en de dagelijkse praktijken waarin jongeren burger zijn, zoals school, vrije tijd, sport en dergelijke (Biesta, Lawy & Kelly, 2009; Ten Dam *et al.*, 2011). Juist in de dagelijkse, lokale contexten komen jongeren in aanraking met verschillende (groeps)belangen, minderheden, machtsrelaties en andere aspecten die van invloed zijn op hun politieke houdingen (Helwig & Turiel, 2002; Sapiro, 2004).

3. Methode

In dit artikel staat de volgende onderzoeksvraag centraal: wat zijn de denkbeelden van jonge adolescenten over democratische besluitvorming en (politieke) democratie? Om deze vraag te beantwoorden zijn veertig adolescenten van veertien jaar geïnterviewd, afkomstig van twee uiteenlopende onderwijstypen, namelijk vmbo-b/k (de meest beroepsgerichte leerweg) en vwo (de meest cognitief gerichte leerweg). De interviews maken deel uit van een longitudinaal onderzoek waarbij jongeren tweemaal geïnterviewd worden (op veertienjarige en zestienjarige leeftijd). De scholen waarvan zij afkomstig zijn, zijn een gereformeerde school in Overijssel, een school met zowel stads- als plattelandskinderen in de provincie Utrecht, een gemengde school in Amsterdam en een voornamelijk 'witte' school in relatief landelijk gebied in Noord-Holland. Aan de docenten werd gevraagd leerlingen te selecteren die (naar hun waarneming) verschillen in de mate van hun maatschappelijke betrokkenheid en deelname aan klassendiscussies. Bij de uiteindelijke selectie is gestreefd naar een evenwichtige spreiding op basis van sekse, sociaal milieu, herkomst van de ouders en religiositeit. Twintig jongens en twintig meisjes, gelijkmatig verdeeld tussen vmbo- en vwo-scholen werden geïnterviewd, van wie dertien van allochtone afkomst.

Het (semigestructureerde) interview duurde ongeveer anderhalf uur. Na enkele algemene vragen over onder andere gezinssamenstelling en hobby's, werden twee casussen aan de jongeren voorgelegd. De eerste casus heeft betrekking op een situatie waarin een les wordt verplaatst naar een ander tijdstip. Aan de geïnterviewden werd gevraagd hoe zij een situatie zouden oplossen waarin leerlingen het niet met elkaar eens zijn. Bij de tweede casus is met de geïnterviewden gesproken over groepen die zij verwerpelijk vinden (zij konden groe-

pen uit een lijst aanwijzen) en is besproken of zij vinden dat een meerderheid van een dergelijke groep vrijheidsrechten van anderen zou kunnen afschaffen. Na het behandelen van deze casussen is door de interviewer het begrip 'democratie' te berde gebracht en werd aan de jongeren gevraagd wat zij onder democratie verstaan. Tot slot zijn enkele stellingen over politiek en besluitvorming met de jongeren besproken, zoals 'politici vinden het niet belangrijk wat mensen zoals ik en mijn familie vinden' en 'politici zijn vooral met hun eigen belang bezig'.

De interviewopnamen zijn getranscribeerd en met behulp van Atlas.ti gecodeerd. De analyse was gericht op het vergelijken van de uitspraken van de geïnterviewden met de drie democratiemodellen (meerderheidsdemocratie, consensusdemocratie, deliberatieve democratie). Wanneer een geïnterviewde in zijn of haar uitspraken telkens keuzen heeft gemaakt die passen binnen een specifiek model, is het interview gelabeld met dat model. Wanneer een geïnterviewde verschillende opties noemt die niet consequent binnen een model passen, is uitgegaan van datgene wat de geïnterviewde zelf als het belangrijkste benadrukt. Denkbeelden van de jongeren zijn ingedeeld bij 'meerderheidsbesluitvorming' indien zij vinden dat de meerderheid beslist, bij 'compromisvorming' als zij willen onderhandelen om overeenstemming te bereiken en daarbij uitgaan van redelijk vaststaande standpunten en bij 'deliberatieve besluitvorming' wanneer zij op basis van een dialoog overeenstemming willen bereiken waarbij alle betrokkenen van standpunt kunnen veranderen en waarbij gezamenlijk bekeken wordt welk besluit het meest wenselijk is. Daar uit eerder onderzoek (Geijssel *et al.*, 2012) is gebleken dat sekse en het opleidingsniveau van de leerling ('cognitive ability') een verklaring bieden voor verschillen tussen jongeren in democratische competenties, zijn in de analyse tevens deze achtergrondkenmerken betrokken.

De uitspraken van de geïnterviewden zijn gecodeerd op basis van een schema, bestaande uit de volgende vijf hoofdcategorieën: 'besluitvorming' (subcategorieën 'meerderheidsbesluitvorming', 'deliberatie', 'compromisvorming'), 'discussie' (o.a. 'standpunt formuleren', 'anderen begrijpen'), 'omgang met vrijheidsrechten', 'betekenis van democratie' en 'perceptie van politiek'. Het ontwikkelde coderingsschema is gebaseerd op een analyse van de eerste acht interviews. De codering en analyse van de interviews is verricht door de eerste auteur en gecontroleerd door de andere drie auteurs. Interpretaties en conclusies zijn gebaseerd op overeenstemming (Smaling, 1992). In de analyse is zowel aandacht besteed aan de verschillende uitspraken van één respondent (een verticale analyse) als aan een vergelijking van de uitspraken van meerdere respondenten (horizontale analyse).

4. Resultaten

4.1 *Drie democratiemodellen*

De denkbeelden over democratie van de grootste groep geïnterviewde jongeren (26) passen bij het model van de meerderheidsdemocratie.⁵ Bij een substantieel kleinere groep treden denkbeelden van compromisvorming (9) of deliberatieve besluitvorming (5) op de voorgrond. Het kan natuurlijk toeval zijn, maar in de laatste categorie zitten alleen meisjes terwijl meer jongens (6 van de 9) compromisvorming benadrukken. De laatste benadering wordt tevens meer geprefereerd door de geïnterviewde vmbo'ers (6 van de 9), deliberatie meer door de vwo'ers (4 van de 5).

Enkele jongeren (5) hebben moeite om uit te stijgen boven het eigenbelang en om het perspectief van de groep in hun overwegingen te betrekken. Wanneer hun gevraagd wordt op welke manier een besluit genomen moet worden, geven zij aan dat dit van hun positie afhangt. Eén meisje doet dat vrij consequent: "Dat ligt dus aan [wat ik wil], ik ben meer gericht op mezelf. Wat mij het beste uitkomt". Niettemin vindt zij dat als zij haar zin niet kan krijgen, meerderheidsbesluiten het meest wenselijk zijn. Andere jongeren vinden op enig moment dat de leraar het besluit moet nemen, omdat deze een expert of een verstandige buitenstaander is. Weer andere jongeren vinden het trekken van lootjes een eerlijke besluitvormingsmethode "omdat je niet weet wat daaruit komt". Zij noemen deze methode in een situatie waarin de belangen van de betrokkenen niet erg groot zijn. In tweede instantie, na doorvragen, komen ook deze jongeren met denkbeelden over democratie die passen binnen een van de drie democratiemodellen.

4.1.1 *Meerderheidsbesluitvorming*

Een meisje (vwo) legt op een heldere manier uit hoe zij vindt dat meerderheidsbesluiten genomen moeten worden: "Ik zou willen weten of zij goede argumenten hebben en dan zou ik mijn standpunt vertellen. [...] Dan zou ik gewoon 'meeste stemmen gelden' doen en dan hebben die leerlingen gewoon pech, de volgende keer hebben zij misschien geluk". Bij het nemen van een besluit is het voor haar belangrijk dat iedereen kan uitleggen wat hij of zij vindt, waarna er gestemd moet worden.

Bij de jongeren die vinden dat de meerderheid moet beslissen, kunnen we twee groepen onderscheiden: jongeren die in een lokale situatie uitsluitend de nadruk leggen op meerderheidsbesluitvorming (13) en jongeren die bij besluitvorming tevens aandacht vragen voor minderheidsbelangen (13). Er zijn in dit opzicht geen noemenswaardige verschillen tussen jongens en meisjes of tussen jongeren met een verschillend opleidingsniveau. De eerste groep jongeren die meerderheidsbesluitvorming

prefereren, ziet daarbij geen nadrukkelijke rol voor minderheden. Deze jongeren vinden meerderheidsbesluiten niet alleen *eerlijker*, het is ook een manier om vast te stellen wie er *gelijk* heeft. Wat de meerderheid vindt, is vaak het juiste besluit. Een jongen (vwo) formuleert dat als volgt (sprekend over landelijke politiek): "Je moet het natuurlijk ook zo zien: als de meeste mensen er op stemmen, dan zal het wel goed zijn".

We hebben de jongeren ook de vraag voorgelegd of een meerderheid (van vijftig procent) fundamentalistische gelovigen of atheïsten haar wil mag opleggen aan de rest van de samenleving.⁶ Een aantal jongeren (5 van de 13) die in lokale situaties altijd voorrang geven aan meerderheidsbesluiten, meent dat dit ook nu opgaat. Een meisje dat vwo volgt, zegt daarover: "Het is heel onterecht vind ik, maar ja dat mogen ze doen. Het is een meerderheid. [...] Je kunt niet zeggen dat in dit geval democratie niet opgaat. Democratie gaat altijd voor". Zij stelt dat bij besluitvorming en democratie (een relatie die zij uit zichzelf legt) het *altijd* het beste is als de meerderheid besluit wat zij wenselijk vindt, ook al gaat het om een krappe meerderheid. Minderheidsrechten spelen voor deze jongeren een ondergeschikte rol in hun ideeën over besluitvorming.

Alle andere jongeren die meerderheidsbesluitvorming in lokale situaties benadrukken, menen daarentegen dat over religieuze vrijheidsrechten niet bij meerderheid besloten moet worden. Zij zien een groot verschil tussen de context en het onderwerp van besluitvorming. Een meisje (vmbo) zegt: "Dit is dus weer iets anders dan school, met samenleving en dan kan dat niet". Hoewel meerderheidsbesluiten zonder uitzondering genomen kunnen worden in de context van het klaslokaal, geldt dit niet voor besluitvorming die raakt aan vrijheidsrechten.

Een tweede groep jongeren (13 van de 26) die de nadruk legt op meerderheidsbesluitvorming, meent dat het belangrijk is om aandacht te hebben voor de rol van minderheden, zeker wanneer er sprake is van een grotere minderheid of belangrijke bezwaren van minderheden. Als er sprake is van een substantiële minderheid (één derde of bijna de helft van de betrokkenen) kunnen meerderheidsbesluiten 'niet zomaar' genomen worden. Een meisje (vwo) vertelt daarover: "Nou, dan is er nog steeds een meerderheid, ik kies niet zo snel voor de minderheid. Maar dan wordt er waarschijnlijk wel meer geluisterd naar hen. [...] Ik denk dat je dan heel erg gaat discussiëren. En misschien is er dan toch nog iemand die overstapt of zo". Naarmate de minderheid groter is, wordt overleg belangrijker gevonden. Enkele jongeren (3 van de 13) menen dat de meerderheid geen besluit moet nemen wanneer er sprake is van een minimale meerderheid in de klascontext. Een jongen (vmbo) vindt dat, als er "maar één verschil in zit", een meerderheidsbesluit niet moet plaatsvinden; te veel mensen ondervinden daarvan dan nadeel.

Sommige jongeren vinden dat de redenen die aangedragen worden door minderheden van belang zijn bij de besluitvorming. Wanneer een minderheid zwaarwegende argumenten heeft, moet er uitgebreider overleg plaatsvinden en moeten argumenten

serieus overwogen worden. Een meisje (vwo) denkt dat, indien er sprake is van zwaarwegende argumenten, de meerderheid ook wel zal instemmen met de wens van de minderheid: "Hun reden is goed [...] dus dan is het gewoon eerlijk om het niet te doen. [...] Ik denk dat [de meerderheid] daar in mee zou gaan". Zij kan zich niet voorstellen dat de minderheid geen gelijk krijgt en denkt dat er in zo'n geval niet meer gestemd hoeft te worden, omdat de meeste mensen toch met de minderheid mee zullen gaan.

Vrijwel alle jongeren (23 van de 26) die de wenselijkheid van meerderheidsbesluiten benadrukken, vinden dat bij besluitvorming een enigszins beperkt debat volstaat. Het is voor hen vooral belangrijk om de standpunten van anderen te kennen. Een meisje (vmbo) formuleert dat als volgt: "Als je niets van die andere groep weet, dan weet je het ook niet of je er wel of niet mee eens bent". Sommigen (10 van de 26) vinden het belangrijk om anderen te overtuigen, zoals een meisje (vmbo) zegt: "Iedereen heeft zijn eigen mening en iedereen vindt dat zijn eigen mening telt". Een aantal jongeren (9 van de 26), ten slotte, vindt het belangrijk om te proberen het eens te worden, ook al achten zij de slaagkans daarvan niet waarschijnlijk. Discussie is vooral een middel om te kunnen concurreren om de meeste stemmen.

4.1.2 *Compromisvorming*

De jongeren (9) die het ideaal van het zoeken naar consensus en het sluiten van compromissen nastreven, vinden het belangrijk dat iedereen zijn standpunt moet kunnen formuleren, waarna geprobeerd moet worden om het eens te worden over een besluit. De belangen van alle betrokkenen moeten zoveel mogelijk worden meegenomen. Een meisje (vwo) verwoordt dit als volgt: "Iedereen geeft zijn eigen mening en daarna moeten ze het eens [worden] met elkaar. Niet dat er ineens één ding wordt besloten en dat die anderen maar gewoon moeten doen wat het besluit is". 'Eerlijk' is hier niet dat de meerderheid zijn zin krijgt, maar het zoeken naar een oplossing waarbij de belangen van alle betrokkenen zoveel mogelijk worden meegenomen.

Deze jongeren zijn zich ervan bewust dat het vinden van overeenstemming niet altijd gemakkelijk is en bovendien tijdrovend kan zijn. Maar wanneer de betrokkenen belangrijke argumenten hebben, is het noodzakelijk om het eens te worden. Zoals een meisje (vmbo) zegt, is stemmen dan geen goed middel: "Ik vind het eigenlijk niet. Dan gaan ze tegen elkaar strijden. Ze moeten juist met elkaar overleggen zodat daar het beste uitkomt en dan samen iets afspreken". Partijen moeten in zo'n geval proberen er samen uit te komen. Wanneer dat niet lukt en de minderheid belangrijke redenen heeft voor haar verzet, moet zij toch haar zin krijgen "omdat het [standpunt van de meerderheid] ten koste gaat van iemand anders", vindt een vmbo-leerling. De reden die mensen hebben, is dan belangrijker dan het

aantal mensen dat ergens voor of tegen is. Wie bepaalt of een reden belangrijk genoeg is, vinden de jongeren echter moeilijk om aan te geven.

Alleen wanneer er een besluit genomen moet worden over een relatief onbelangrijk onderwerp en er sprake is van een overgrote meerderheid, is volgens deze jongeren een meerderheidsbesluit gerechtvaardigd. Een jongen (vmbo) zegt: "Dan gaan we er eerst over praten en als we er niet uit komen gewoon stemmen". Maar indien er over datzelfde onderwerp besloten wordt en er sprake is van een grotere minderheid, "dan moet je dus gewoon met alle leerlingen samen overleggen wat ze willen doen". Ook voor deze jongeren speelt het aantal mensen dat voor of tegen een besluit is dus een belangrijke rol in de afweging die zij maken. Maar wanneer het om belangrijke redenen gaat of om een grote minderheid, volstaat het nemen van een meerderheidsbesluit niet en is compromisvorming noodzakelijk. Dit geldt in het bijzonder als het gaat over religieuze vrijheden: een meerderheid kan daar niet over besluiten. Mensen horen vrij te zijn om te kunnen bepalen of en wat zij geloven.

4.1.3 *Deliberatieve besluitvorming*

Voor de meisjes (5) die deliberatie benadrukken, gaat het bij besluitvorming primair over de argumenten voor een bepaalde keuze. In principe geeft het aantal mensen dat het ergens mee eens is alleen de doorslag als het een grote meerderheid betreft en het over relatief onbelangrijke onderwerpen gaat. In alle andere gevallen moet het gaan om de argumentatie van te nemen besluiten en moeten mensen gezamenlijk overleggen om te bekijken wat het beste besluit is. Een meisje (vwo), vertelt: "Als je met meer bent, hoef je niet altijd gelijk te hebben. [Het gaat om] de beste argumenten. [...] Ik zou dan proberen hen over te halen".

Een uitgebreide discussie bij het nemen van een besluit wordt essentieel gevonden. Iedereen moet de ruimte hebben om zijn standpunt te formuleren en anderen te overtuigen van de juistheid van een argumentatie. Een meisje (vwo) zegt: "De een vindt dat hij gelijk heeft. Maar ik vind dat hij dan niet gelijk heeft. Ik kan dan niet bepalen wat goed en slecht is maar het is wel mijn mening. [Je besluit door] hen proberen te overtuigen". Bij zo'n discussie is het belangrijk open te staan voor de standpunten van anderen. Een andere vwo-leerlinge legt uit: "Ik vind dat je ook overgehaald kan worden. Je moet gewoon luisteren: 'waarom vind je dat dan?' 'Vind ik dit wel goed?' 'Weegt het wel op tegen het andere?' Misschien is het wel veel beter en misschien niet. Je kunt dan gewoon daarna toch anders denken". Door op een dergelijke manier te discussiëren, achten deze meisjes het mogelijk te achterhalen wat het beste besluit is. Je kunt samen vaststellen "of het echt helemaal niet belangrijk of echt wel belangrijk is. Dan kan je het natuurlijk wel bepalen. En dat zijn anderen het er ook mee eens" (meisje, vwo).

Als er tussen de betrokkenen geen overeenstemming ontstaat over het te nemen besluit, vinden deze meisjes het lastig om vast te stellen op welke gronden bepaald kan worden wat het beste besluit is: "daar zijn niet echt goede regels voor". Twee van de vijf meisjes menen dat de meerderheid dat moet doen. Een van hen meent dat met name de minderheid anderen moet overtuigen van het beste besluit: "En als ze dat gedaan hebben en ze hebben [anderen] niet overtuigd, dan hebben ze pech. Dan is het wel weer de meeste stemmen gelden". De andere drie zijn het daar niet mee eens en vinden, zeker als het om belangrijke zaken gaat, dat er op andere manieren besloten moet worden. Eén meisje meent dat het niet eerlijk is als de meerderheid in een dergelijke situatie bepaalt wat er moet gebeuren. Bij belangrijke zaken moet niet gestemd worden: "Je weet dan sowieso al dat die anderen dan met meer zijn. [...] En als het nou heel belangrijk voor die drie leerlingen is, dan vind ik dat ook wel weer lullig". Deze drie leerlingen zouden het besluit moeten kunnen blokkeren.

Een meisje (vmbo) meent dat rationele overwegingen altijd doorslaggevend moeten zijn bij besluitvorming. Zij geeft twee manieren om tot een besluit te komen. Eerst meent zij dat: "de slimste kinderen met goede argumenten kunnen komen" om vervolgens samen te kijken wat de doorslag zou moeten geven. Als dat niet lukt, gelooft zij dat mensen los van hun eigen positie kunnen bepalen wat de beste argumenten zijn, zolang zij maar niet weten wie die argumenten heeft aangedragen: "Je kunt het allemaal anoniem opschrijven en dan met elkaar een besluit erover nemen daarna. Om dan tot één oplossing te komen". Zij denkt dat wanneer de argumenten geanonimiseerd worden, het beter mogelijk is om te bekijken wat de beste argumenten zijn, zodat een besluit genomen kan worden dat daar recht aan doet.

Ook het vijfde meisje dat deliberatieve besluitvorming nastreeft, benadrukt rationaliteit en objectiviteit. Een persoon die niet betrokken is bij de besluitvorming zou het besluit kunnen nemen indien er geen overeenstemming is ontstaan. "Maar als het een groep leeftijdsgenoten is, dan is dat lastig". In zo'n situatie zullen jongeren zelf objectief moeten zijn: "Dan moeten ze dat maar gewoon zijn, dat is wel belangrijk". Op objectieve gronden moet volgens haar bepaald worden wat het beste besluit is en mensen moeten maar 'gewoon' hun best doen om objectief te zijn. Ze realiseert zich dat dit problematisch is, maar wel noodzakelijk in een complexe situatie waarbij er geen overeenstemming is en de belangen groot zijn.

4.2 Analogie tussen democratie in de eigen leefomgeving en politieke democratie

De geïnterviewde jongeren kunnen helder uitleggen welk type besluitvorming zij wenselijk achten voor situaties in de eigen leefomgeving (de klassensituatie). Voor

het politieke domein ligt dat anders. Een aanzienlijk gedeelte van de jongeren (24) heeft geen voorstelling van de politiek. "Dan moet hoe heet-ie nou... ik ben vergeeten hoe hij heet. [interviewer: 'Rutte?'] Ja, Rutte, ik denk dat hij dan moet beslissen. Gewoon met zijn eigen partij, het CDA" (meisje, vmbo). Omdat deze jongeren een voorstelling missen van actoren, instituties en gebruiken binnen de politiek, kunnen zij geen nadere, eigen invulling geven aan rechtvaardige besluitvorming in de politiek.

Een aantal jongeren (16) is wel in staat denkbeelden te formuleren over de manier waarop besluiten binnen de politieke democratie genomen zouden moeten worden. Voor sommige jongeren (12 van de 16) gelden de principes die binnen de klascontext spelen ook binnen de politieke democratie. Zij menen dat op beide niveaus bijvoorbeeld met meerderheid of via deliberatie besloten moet worden. Andere jongeren (4 van de 16) menen echter dat er aanzienlijke verschillen zijn tussen beide situaties. Sommige jongeren stellen dat je bij politieke democratie meer rekening moet houden met verschillende belanghebbenden. In de politiek is het zoeken naar compromissen belangrijk, terwijl dat in de klascontext minder het geval is: "In de klas is het niet zo belangrijk en dan kan het zo snel mogelijk, maar als het echt superbelangrijk is, zoals in de politiek dan moet het lang duren, zodat iedereen het eens is" (jongen, vwo). Maar er is ook een meisje (vwo) dat meent dat juist in de politiek de meerderheid moet besluiten. In lokale situaties vindt zij dat de minderheid haar zin zou moeten kunnen krijgen: "[In de klas] zou ik die drie jongeren hun zin geven. [...] Maar ik wil wel inbrengen dat als dit in de regering gebeurt met grote zaken dat het dan natuurlijk absoluut niet zo gaat. Dat drie politici dan echt niet hun zin krijgen, [...] dan zou ik wel naar de meerderheid kijken". Juist bij grotere zaken zou de rol van de minderheid beperkter moeten zijn dan in de lokale context, aldus de geïnterviewde.

Kortom, voor sommige jongeren is er een relatie tussen besluitvorming binnen de eigen leefomgeving en binnen de politieke democratie. Voor andere gaat de analogie tussen beide domeinen niet zomaar op. Deze laatste groep verschilt van mening over het antwoord op de vraag of er binnen politieke democratie meer of minder aandacht moet zijn voor argumentaties, belangen van betrokkenen en meerderheidsbesluiten. Hoewel de argumentaties van jongeren met betrekking tot democratische besluitvorming in de eigen leefomgeving veel laten zien van hun overwegingen, kunnen ze dus niet één op één vertaald worden naar overwegingen rond politieke besluitvorming.

4.3 *Denkbeelden over politiek en democratie*

Om een beeld te krijgen van de perceptie van deze jongeren van politiek, zijn stellingen aan hen voorgelegd (zie Methode). Uit de antwoorden blijkt dat vrijwel alle

geïnterviewde jongeren een beperkte kennis hebben van de politiek; zowel wat betreft actoren, instituties als hedendaagse politieke kwesties. Elf jongeren geven aan de stellingen überhaupt niet te kunnen beantwoorden. De anderen (29) kunnen dat wel, waarbij de grootste groep (23) weliswaar positief is over de politiek maar niet in staat is concrete voorbeelden te geven om hun beeld te onderbouwen.

Op een enkeling na denken deze jongeren (25 van de 29) dat politici naar mensen zoals zij en hun familie zullen luisteren, maar dat zij uitsluitend namens meerdere mensen spreken. Een meisje (vmbo) legt uit: "Ik denk niet per se [dat politici luisteren naar] wat ik vind, maar wel wat het volk vindt. Ze kunnen natuurlijk niet voor elk persoon apart nagaan wat zij vinden". Een ander meisje (vmbo) geeft aan dat politici wel luisteren, want: "meestal moeten wij stemmen, dus dan luisteren ze wel naar wat je van ze vindt". Een viertal is echter kritischer. Zij denken dat politici vooral zullen luisteren naar 'de rijken' en autochtonen. Een meisje (vmbo) vertelt daarover: "Maar we zijn allochtonen dus ik denk niet [dat naar mij geluisterd wordt]. [...] Omdat het voor de meeste mensen niet uitmaakt hoe het met allochtonen gaat". Deze jongeren, zowel allochtonen als autochtonen, menen dat in ieder geval een deel van de politiek niet bezig is met het welbevinden van allochtonen. Zonder concrete voorbeelden te noemen, verwijzen zij naar PVV-leider Wilders om hun stellingname te onderbouwen.

De jongeren die positief staan tegenover de politiek menen dat politici zich vooral inzetten voor het algemeen belang. Zij kunnen daar echter amper voorbeelden van geven. Een jongen (vmbo) zegt: "Ze zijn vooral bezig om van Nederland een goed georganiseerd land te maken". Het lijkt erop dat deze jongeren de manier waarop zij denken dat het hoort te gaan, bij gebrek aan kennis, projecteren op de feitelijke situatie. Een meisje zegt: "Ik vind dat zij wel wat voor Nederland doen, hoor. Daar zijn ze ook voor". Hun positieve oordeel is daarmee vooral gebaseerd op de veronderstelde werking van het politieke systeem. Een aantal jongeren (6 van de 29) meent echter dat politici zich helemaal niet bezighouden met wat er echt in Nederland gebeurt. Een meisje (vmbo) vertelt: "Nou dat vind ik wel, ze hebben de hele tijd van die Kamerbijeenvkomsten. Dan hebben ze het alleen maar over die nationaliteiten en dan denk ik doe er dan echt iets aan. [...] Ze hebben allemaal dure spullen en zo en [zijn daar] alleen maar om te praten. En een beetje in de paparazzi staan. Ze zijn alleen maar met zichzelf bezig maar wij zitten hier ook nog". Ook de jongeren die kritisch zijn over het functioneren van de politiek spreken uitsluitend in algemene beelden over 'de politiek' en kunnen vrijwel geen concrete voorbeelden geven. Het is dan ook de vraag in hoeverre jongeren hun positieve of meer kritische evaluatie van politici behouden wanneer zij meer ervaring opdoen met politieke praktijken.

In het interview werd aan de jongeren ook de vraag voorgelegd wat democratie voor hen betekent. Een aantal jongeren (11 van de 40) heeft geen (relevant) beeld bij democratie. Dat zijn vooral meisjes (9) en vrijwel evenveel vmbo'ers als

vwo'ers. Een aantal van hen geeft aan niet te weten wat er met democratie bedoeld wordt: "Dat is een van de weinige dingen waar ik geen beeld bij heb" (meisje, vwo). Anderen geven wel een uitleg maar deze heeft weinig met democratie te maken: "Dat niet iedereen gelijk is. [...] Ik vind het boos klinken op de een of andere manier. Net als discriminatie" (meisje, vmbo).

De grootste groep jongeren die een omschrijving kunnen geven van democratie (20 van de 29) is positief over democratie. Zij vinden het belangrijk dat mensen hun mening kunnen geven en invloed hebben op het landsbestuur. Autoritair leiderschap, aristocratie of meritocratie zijn voor deze jongeren geen wenkend alternatief. Een aantal jongeren heeft echter minder positieve beelden bij democratie. Een meisje (vmbo) legt uit: "Soms is het negatief. Omdat heel veel meningen van anderen verschillend zijn". In haar perspectief kan dat tot ruzie leiden en dat is volgens haar erg onwenselijk, hoewel iedereen wel gewoon een mening moet kunnen uiten. Een jongen (vwo) vindt een andere bestuursvorm wenselijker: "Ik zou zelf voor een theocratie gaan. Omdat ik zelf ook christelijk ben en je het dan uit 'Gods wil' doet. En ik vind dat democratie ook wel goede punten heeft. Je hebt zelf invloed, je beslist samen". In zijn ogen zijn theocratie en democratie overigens niet per definitie conflicterend. Hij zou wel voor theocratie kiezen, maar vindt dat "de meerderheid sowieso wel altijd [beslist]". Het is de vraag of zijn steun voor democratie blijft bestaan als hij inziet dat er fundamentele verschillen bestaan tussen beide bestuursvormen.

Bij een gedeelte van de jongeren is er sprake van overeenstemming tussen de manier waarop zij besluitvorming benaderen en de manier waarop zij democratie omschrijven. De jongeren die bij de casus over het verplaatsen van een les de nadruk leggen op het nemen van meerderheidsbesluiten, geven op een enkeling na aan dat het bij democratie om meerderheidsbesluiten en/of verkiezingen gaat. Een vwo-leerling legt uit: "Bij democratie denk ik aan het proces waarbij mensen gewoon eerlijk kunnen stemmen en dat in de meeste of alle gevallen, de meerderheid wint". Een vijftal geeft tevens aan dat het bij democratie ook om vrijheid van meningsuiting gaat. Het ligt in de lijn der verwachting dat jongeren die het belang van 'gaan stemmen' benadrukken dat ook doen als gevraagd wordt naar democratie.

In dit licht is het opvallend dat de meisjes die deliberatie vooropstellen bij besluiten in de klascontext, in hun omschrijving van democratie naast vrijheid van meningsuiting allemaal de nadruk leggen op meerderheidsbesluiten. Een meisje (vwo) zegt over de betekenis van democratie: "Dat niet één iemand de baas is. [...] Dat je mag stemmen en vrijheid van meningsuiting, dat je mag zeggen wat je wilt". Een vergelijkbare omschrijving wordt gegeven door de meisjes die niet willen dat de meerderheid beslist bij situaties waarin overeenstemming door middel van deliberatie moeilijk is.

Van de jongeren die bij besluiten de nadruk leggen op consensusvorming, omschrijven 'slechts' drie jongeren democratie in dezelfde termen. Een jongen (vwo)

zegt over democratie: "Dat mensen het met elkaar eens kunnen worden, dat ze gewoon uitpraten over wat beste oplossing is". De anderen leggen de nadruk op de vrijheid van meningsuiting en het houden van verkiezingen. Een van hen zegt: "Dat iedereen zijn mening heeft en die mag geven. [...] Dat iedereen mag kiezen wie er aan de macht komt en dat je mee mag bepalen wat er in dit land gebeurt". Hoewel verkiezingen als een centraal element van consensusdemocratie beschouwd kunnen worden, is het opvallend dat niet meer jongeren de nadruk leggen op het bereiken van overstemming.

Een groep jongeren lijkt geen relatie te leggen tussen wat zij wenselijk vinden bij besluitvorming in hun nabije leefomgeving en het begrip democratie. Democratie is voor hen vooral een abstract begrip. Daarbij komt dat, op een enkele omschrijving na, de betekenis die jongeren van democratie geven nauwelijks gelaagd is. Zij kunnen niet veel meer vertellen dan dat democratie betrekking heeft op meningsuiting of verkiezingen. Dat doorgaans bij besluitvorming bepaalde procedures gelden, dat er sprake is van een representatief systeem en getracht wordt rekening te houden met minderheden, zijn geen zaken die deze jongeren onder woorden brengen.

5. Conclusie en discussie

De onderzoeksvraag in dit artikel is: Wat zijn de denkbeelden van jonge adolescenten over democratische besluitvorming en (politieke) democratie? De resultaten laten zien dat vrijwel alle geïnterviewde jongeren bereid zijn om het perspectief van de groep als uitgangspunt te nemen bij besluiten die in hun dagelijkse leefomgeving worden genomen. In hun denkbeelden over besluitvorming zijn verschillende democratiemodellen te herkennen. De meeste jongeren vinden dat besluiten bij meerderheid van stemmen genomen moeten worden en leggen daarbinnen verschillende accenten, variërend van "de meeste stemmen gelden" tot "ook de minderheid moet worden gehoord en hun belangen moeten worden gewogen". Anderen benadrukken het belang van compromissen sluiten en consensus of deliberatie. Wij vinden meer steun voor meerderheidsbesluitvorming dan Helwig en Kim (1999), die de conclusie trekken dat kinderen in een klascontext overwegend kiezen voor consensusvorming. In hoeverre de samenstelling van de onderzoeksgroep, het tijdsgewricht of de culturele context waarin het onderzoek heeft plaatsgevonden de verschillen in resultaten kunnen verklaren, moet vervolgonderzoek uitwijzen.

Onze resultaten komen verder overeen met resultaten van eerdere studies (bv. Flanagan *et al.*, 2005; Niemi, 2012). Net als in andere studies hebben deze jongeren niet alleen weinig politieke kennis, ze hebben ook beperkt nagedacht over het concept 'democratie'. Een deel van de jongeren kan geen omschrijving van democratie geven. De jongeren die daartoe wel in staat zijn, geven vooral een om-

schrijving in termen van meerderheidsbesluiten, verkiezingen of vrijheid van meningsuiting. Dat democratie aandacht impliceert voor de positie van minderheden is opvallend afwezig. Er is nog weinig gevoel dat het bij democratie gaat om spanningen, bijvoorbeeld tussen minderheid-meerderheid en stemmen-argumenteren. We hebben echter laten zien dat het niet noodzakelijk is om kennis te hebben van politiek en democratie om in concrete gevallen democratische afwegingen te kunnen maken. Ook zonder een expliciet begrip van de beginselen van democratie kunnen jongeren democratische keuzes maken in situaties die voor hen betekenisvol zijn. Om dat te kunnen ontdekken, moeten dergelijke situaties wel met jongeren besproken worden. Onderzoek naar denkbeelden van jongeren dat uitsluitend gericht is op politieke democratie, kan slechts een zeer beperkt zicht bieden op de manieren waarop jongeren denken over achterliggende waardepatronen van democratie en kan een vertekend beeld geven van de democratische gezindheid van jongeren. Voor de meeste jongeren staat 'de politiek' ver van hun leefwereld af. Om de visie van jongeren op democratie te achterhalen, is het van belang in onderzoek de dagelijkse leefwereld van jongeren te betrekken.

In de interviews zijn we een aantal verschillen tussen jongeren onderling op het spoor gekomen. Jongens en vmbo'ers geven vaker de voorkeur aan het sluiten van compromissen en het zoeken naar consensus. Deliberatieve besluitvorming wordt alleen door meisjes en – binnen deze groep – vooral door vwo'ers benadrukt. Grootschaliger (kwantitatief) onderzoek naar denkbeelden over democratische besluitvorming onder een representatieve groep jongeren is nodig om te kunnen bepalen of deze verschillen zich ook in andere groepen voordoen. De oververtegenwoordiging van meisjes bij deliberatieve besluitvorming interpreteren we voorts nog uit hun grotere gerichtheid op anderen en hun grotere inlevingsvermogen in anderen (zie bv. Rose & Rudolph, 2006). Voor de door onze getalsverhoudingen gesuggereerde grotere voorkeur van vwo'ers voor deliberatie zijn verschillende verklaringen mogelijk. Allereerst zijn vwo-leerlingen vaker afkomstig uit hogere sociaaleconomische milieus dan vmbo-leerlingen. Verschillende studies tonen aan dat zij daardoor meer in aanraking komen met situaties waarbij gelijkwaardige onderhandeling en kritische reflectie een belangrijke rol spelen (Swaan, 1982; Elchardus, 2012). Naast de thuissituatie speelt naar alle waarschijnlijkheid de school een rol. In de hogere schooltypen wordt door de leraren meer nadruk gelegd op leren kritisch te reflecteren, terwijl in de lagere schooltypen sociale aanpassing meer op de voorgrond staat (Dam & Volman, 2003; Leenders, Veugelers & De Kat, 2008).

In de denkbeelden van jongeren zijn ook niet-democratische elementen zichtbaar. Waar onderzoek onder volwassenen (bv. Almond & Verba, 1963; Dekker *et al.*, 2009) erop wijst dat mensen met een lager opleidingsniveau dergelijke denkbeelden in grotere mate hebben, vinden wij dat onderscheid niet. Een aantal jongeren vindt dat minderheden bij besluitvorming nagenoeg geen rol hoeven te spelen. Hun denkbeelden vertonen daarmee sporen van een meerderheidsdictatuur.

Andere jongeren menen dat, als er geen overeenstemming bereikt kan worden, de minderheid besluiten moet kunnen tegenhouden. Ook dit kan conflicteren met democratie, omdat het collectieve besluitvorming vrijwel onmogelijk kan maken. Weer andere jongeren geloven sterk in de mogelijkheden van mensen om een rationele dialoog te voeren en kennen daarbij een rol toe aan objectieve buitenstaanders. Het bepalen van de besluitvorming door verbaal sterke burgers of experts kan uiteindelijk het democratische gehalte van een samenleving ondermijnen.

Onze studie roept ten slotte de vraag op naar de rol die de school kan spelen bij de politieke vorming van leerlingen. Jongeren ontwikkelen democratische basishoudingen en -vaardigheden in het leven van alledag (Biesta, Lawy & Kelly, 2009). De school is zo'n alledaagse leefomgeving waarin leerlingen democratische ervaringen kunnen opdoen en kunnen experimenteren met verschillende manieren van besluitvorming. Sommige jongeren geven expliciet aan dat ze hun politieke denkbeelden mede baseren op datgene wat ze in lokale contexten wenselijke besluitvorming vinden. Andere benadrukken echter juist het verschil. Bij besluitvorming binnen de politiek gelden voor hen niet zomaar dezelfde overwegingen als binnen de klas. Dat is een aanwijzing dat de denkbeelden van jongeren over democratie en democratische besluitvorming binnen de klascontext niet zonder meer te vertalen zijn naar voorkeuren voor de politieke democratie. Tegelijkertijd laat dit zien dat de schoolcontext mogelijkheden biedt om jongeren iets te leren over verschillende manieren waarop besluiten op een democratische wijze genomen kunnen worden en over verschillen die bestaan tussen besluitvorming binnen de school en in de politieke democratie. Door hier in het onderwijs (meer) aandacht aan te besteden, kunnen leraren leerlingen helpen de brug te slaan tussen de eigen leefwereld en die van de politiek en zo democratisch burgerschap bevorderen.

Noten

1. Wanneer wij spreken over politiek, doelen wij op de geïnstitutionaliseerde politiek van volksvertegenwoordigingen, politici enz.
2. Voor de meerderheidsdemocratie maakt Hendriks een onderscheid tussen een indirecte en directe variant van de meerderheidsdemocratie. Omdat jonge adolescenten veelal nog beperkte kennis van politieke democratie hebben, maken wij dat onderscheid niet.
3. Dit betreft de tweede IEA-studie onder veertien voornamelijk Europese landen, zonder België en Nederland.

4. Strikt genomen heeft Nederland niet voldaan aan de steekproefvereisten die golden voor ICCS. Maslowski *et al.* (2010) geven evenwel aan dat ze door weging van de resultaten een zo representatief mogelijk beeld schetsen.
5. Tussen haakjes staat het aantal jongeren in wier denkbeelden een bepaald model of een bepaalde benadering te herkennen is. Er valt, gegeven de opzet en omvang van onze studie, niets mee te bewijzen. Deze aantallen kunnen echter wel aanwijzingen geven voor verschillen, die kunnen worden getoetst in grootschaliger representatief onderzoek.
6. Besluitvorming heeft betrekking op een meerderheid van gelovigen of atheïsten, afhankelijk van de groep waarmee zij het fundamenteel oneens zijn.

Bibliografie

- Aalberts, C. (2006). *Aantrekkelijke politiek? Een onderzoek naar jongeren en popularisering van politiek*. Apeldoorn: Spinhuis.
- Almond, G. & Verba, S. (1963). *The Civic Culture*. New Jersey: Princeton University Press.
- Biesta, G., Lawy, R. & Kelly, N. (2009). Understanding Young People's Citizenship Learning in Everyday Life: The Role of Contexts, Relationship and Dispositions. *Education, Citizenship and Social Justice*, 4 (1), 5-24.
- Dahl, R.A. (1956). *A Preface to Democratic Theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dam, G. ten & Volman, M. (2003). A Life Jacket or an Art of Living. Inequality in Social Competence Education. *Curriculum Inquiry*, 33 (2), 117-137.
- Dam, G. ten, Geijsel, F., Reumerman, R. & Ledoux, G. (2011). Measuring Young People's Citizenship Competences. *European Journal of Education*, 46 (3), 354-372.
- Dekker, H. (1986). Socialisatie en politieke ontwikkeling. In J. van Ginneken & R. Kouijzer (Eds.), *Politieke psychologie* (pp. 156-163). Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Dekker, P., Meer, T. van der, Schyns, P. & Steenvoorden, E. (2009). *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, H. & Nuus, M. (2007). Political Knowledge and its Origins, Including Cognitive Ability, Political Motivations, Political Cynicism, Political Education, and Political and Civic participation. In P. Massing (Ed.), *Wirkungsforschung zur politischen Bildung im europäischen Vergleich* (pp. 27-44). Schwalbach: Wochenschau Verlag.
- Easton, D. & Dennis, J. (1969). *Children in the Political System. Origins of Political Legitimacy*. New York: McGraw-Hill.

- Elchardus, M. (2012). *Onderwijs als (nieuwe) sociale scheidslijn*. In *Essaybundel. De sociale klasse voorbij*. Den Haag: BZK/OCW/SZW/SCP/RMO.
- Eurydice (2005). *Citizenship Education at School in Europe*. Brussel: Europese Commissie.
- Eurydice (2012). *Citizenship Education at School in Europe*. Brussel: Europese Commissie.
- Flanagan, C.A., Galloway, L.S., Gill, S., Galloway, E. & Nti, N. (2005). What Does Democracy Mean? Correlates of Adolescents' Views. *Journal of Adolescent Research*, 20 (2), 193-218.
- Galston, W.A. (2001). Political Knowledge, Political Engagement, and Civic Education. *Annu. Rev. Polit. Sci.* 4, 217-234.
- Geijsel, F.P., Ledoux, G., Reumerman, R. & Dam, G. ten (2012). Citizenship in Young People's Daily Lives. Differences in Citizenship Competences of Adolescents in the Netherlands. *Journal of Youth Studies*, 15 (6), 711-729.
- Gimpel, J.S., Celeste Lay, J. & Schuknecht, J.E. (2003). *Cultivating Democracy. Civic Environments and Political Socialization in America*. Washington D.C.: Brookings.
- Goodin, R.E. (2008). *Innovating Democracy: Democratic Theory and Practice After the Deliberative Turn*. Oxford: Oxford University Press.
- Greenstein, F.I. (1965). *Children and Politics*. New Haven: Yale University Press.
- Held, D. (2006). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Helwig, C.C. (1998). Children's Conceptions of Fair Government and Freedom of Speech. *Child Development*, 69 (3), 518-531.
- Helwig, C.C. & Kim, S. (1999). Children's Evaluations of Decision-making Procedures in Peer, Family, and School Contexts. *Child Development*, 70 (2), 502- 512.
- Helwig, C.C. & Turiel, E. (2002). Rights, Autonomy, and Democracy: Children's Perspectives. *International Journal of Law and Psychiatry*, 25 (3), 253-270.
- Hendriks, F. (2006). *Vitale democratie. Theorie van democratie in actie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Husfeldt, V. & Nikolova, R. (2003). Students' Concepts of Democracy. *European Educational Research Journal*, 2 (3), 396-409.
- Keane, J. (2009). *The Life and Death of Democracy*. London: Pocket Books.
- Leenders, H., Veugelers, W. & De Kat, E. (2008). Teachers' Views on Citizenship in Secondary Education in the Netherlands. *Cambridge Journal of Education*, 38 (2), 155-170.
- Lijphart, A. (1999). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven: Yale University Press.
- Maslowski, R., Naayer, H.M., Isac, M.M., Oonk, G.H. & Werf, M.P.C. van der (2010). *Eerste bevindingen: International Civic and Citizenship Education Study*. Groningen: GION.
- Niemi, R.G. (2012). What Students Know About Civics and Government. In D.E. Campbell, M. Levinson & F.M. Hess (Eds.), *Making Civics Count. Citizenship Education for a New Generation* (pp. 15-36). Cambridge: Harvard University Press.

- Rose, A.J. & Rudolph, K.D. (2006). A Review of Sex Differences in Peer Relationship Processes. *Psychological Bulletin*, 132 (1), 98-131.
- Sapiro, V. (2004). Not Your Parents' Political Socialization. Introduction for a New Generation. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 7, 1-23.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D. & Losito, B. (2010). *ICCS 2009 International Report: Civic Knowledge, Attitudes, and Engagement among Lower-secondary School Students in 38 countries*. Amsterdam: IEA.
- Sears, D.O. (1987). Political Psychology. *Ann. Rev. Psychol.* 38, 229-255.
- Sears, D.O., & Levy, S. (2003), Childhood and Adult Political Development. In D.O. Sears, L. Huddy & R. Jervis (Eds.), *Oxford Handbook of Political Psychology* (pp. 60-109). Oxford: Oxford University Press.
- Sigel, R.S. (Ed.) (1990). *Political Learning in Adulthood. A Sourcebook of Theory and Research*. Chicago: The University Press of Chicago.
- Smaling, A. (1992). Varieties of Methodological Intersubjectivity: Relations with Qualitative and Quantitative Research and with Objectivity. *Quality & Quantity*, 26 (2), 169-180.
- Swaan, A. de (1982). Uitgaansbeperking en uitgaansangst. Over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. In A. de Swaan (Ed.), *De mens is de mens een zorg* (pp. 81-115). Amsterdam: Meulenhoff.
- Torney-Purta, J., Lehman, R., Oswald, H. & Schulz, W. (2001). *Citizenship and Education in Twenty-eight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen*. Amsterdam: IEA.
- Vis, J.C.P.M. (1995). *Politieke kennis en politieke vorming*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Wittebrood, K. (1995). *Politieke socialisatie in Nederland. Een onderzoek naar de verwerving en ontwikkeling van politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen*. Amsterdam: Thesis Publishers.

Politieke preferenties, breuklijnen en houdingen ten opzichte van politieke partijen

Een studie bij kiezers in Vlaanderen en Wallonië

Joris Boonen en Marc Hooghe

ABSTRACT: Political Preferences, Cleavages and Attitudes Toward Political Parties. A Study Among Voters In the Flemish and Walloon Regions of Belgium

Within political science there is an ongoing discussion about the persistent or diminishing influence of social cleavages on voting behavior and the extent to which new voting motives have taken over the explanatory power of these predictors. We investigate the influence of religion, nationalism, ethical conservatism/progressivism and left-right orientations on the voters' appreciation of political parties in Belgium. This method allows us to make a more qualified analysis on voting motives, in particular for smaller parties. We use data from the 2009 PartiRep election study, which show that traditional cleavages still have an important influence on political preferences. While the left-right-dimension has a limited influence on voting preferences in Flanders, it does play a major role in Wallonia. Contrary to expectations, the explanatory power of left-libertarian and right-authoritarian positions is rather weak, with one major exception: the preference for Vlaams Belang is almost entirely determined by ethnocentrism while this attitude is not relevant for other parties. In general, we find that both traditional and postmaterialist cleavages play a more important role in predicting party appreciations in Flanders than they do for French-speaking respondents.

KEYWORDS: cleavages, political preferences, left-right, voting motives, propensity to vote

---

1. Inleiding

De traditionele breuklijnen die in de negentiende en twintigste eeuw vorm gaven aan het Belgische politieke partijlandschap en het bijhorende kiezerskorps hebben de afgelopen decennia sterk aan kracht ingeboet (Huysse, 1987). Door de opkomst van nieuwe scheidingslijnen, een dalend partijlidmaatschap, het grotere belang van kortetermijnstemmotieven, een sterkere mediatisering en een aanhoudende ontzuiling, rijst de vraag in welke mate het stemgedrag van kiezers nog verklaard kan worden door de inhoudelijke verschillen die aan de grondslag liggen van deze bredere ideologische en maatschappelijke breuklijnen. De vraag naar de huidige invloed van traditionele breuklijnen is theoretisch relevant, omdat we op die manier meer inzicht verwerven in kiesmotieven en volatilititeit. Als de vastliggende structuren aan wervingskracht inboeten, kunnen we voorspellen dat minder structurele motieven en campagne-effecten sterker worden en dat in het algemeen volatilititeit kan of zal toenemen (Van den Berg & Coffé, 2012).

In dit onderzoek is ons vertrekpunt het traditionele drie-breuklijnenmodel, waarbij we de economische links-rechtstegenstelling, de levensbeschouwelijke positie en de houding ten opzichte van de federale staatsstructuur in België opnemen. We weten echter al enkele decennia dat deze klassieke breuklijnenstructuur aangevuld moet worden met recentere ideologische gevoeligheden, die we postmaterialistisch of 'links-libertair' kunnen noemen (Kitschelt, 1988). Kenmerkend voor deze waardenas is de tegenstelling tussen een grotere gevoeligheid ten opzichte van milieuthema's (kenmerkend voor links-libertaire waardepatronen) versus een negatieve houding ten opzichte van immigranten (al even kenmerkend voor het rechts-autoritaire waardepatroon). Eerdere studies peilden naar de invloed van deze breuklijnen op het effectieve kiesgedrag (Van der Waal & Achterberg, 2006). Kriesi en collega's (2012) stellen in dit verband dat vooral thema's als diversiteit en multiculturalisme in toenemende mate een structurerende rol zullen spelen in het kiesgedrag in West-Europa.

Hoewel dit soort onderzoek met effectieve partijvoorkeur als afhankelijke variabele bijzonder waardevol is, is er ook een aantal onvolkomenheden verbonden aan deze werkwijze. Zo weten we bijvoorbeeld dat extreemrechtse partijen structureel ondervertegenwoordigd zijn in een dergelijk onderzoek, omwille van een combinatie van selectieve non-respons en sociale wenselijkheid. Ook in het PartiRep-onderzoek was dat het geval. Het aantal respondenten met een lichte tot sterke appreciatie voor Vlaams Belang (17%), komt veel dichterbij de buurt van het effectieve verkiezingsresultaat van de partij in de parlementsverkiezingen van 2009 (15.3%), dan het aantal respondenten dat een effectieve partijvoorkeur had voor het Vlaams Belang in de PartiRep-survey (8.4%). In onze analyses richten we daarom de aandacht op een veel vroegere fase in het electoraal beslissingsproces, namelijk op het ogenblik dat de toekomstige kiezer zijn houding bepaalt ten opzichte van alle mogelijke par-

tijen. We werken met een waardering of voorkeur voor de verschillende partijen in plaats van met de uiteindelijke keuze. Zo verkrijgen we voor elke respondent een appreciatie voor elke partij en beschikken we over een veel rijker palet aan electorale voorkeuren. Op die manier wordt een meer genuanceerde analyse mogelijk en kunnen we nagaan in hoeverre zowel traditionele breuklijnen als 'nieuwe' thema's de houding ten opzichte van politieke partijen beïnvloeden.

2. Literatuur

2.1. De relevantie van breuklijnen

De mate waarin de keuze van het kiezerskorps nog steeds bepaald wordt door vaste en stabiele maatschappelijke breuklijnen, blijft een belangrijk thema in het hedendaags electoraal onderzoek (Dalton & Anderson, 2011). Traditioneel ging men er vanuit dat kiesgedrag kon verklaard worden door enkele belangrijke en stabiele breuklijnen, die onder andere ontstaan zijn als gevolg van de ontwikkeling van de moderne natiestaten in Europa (Lipset & Rokkan, 1967). Voor wat de Belgische context betreft, zijn de taalkundige, religieuze en economische breuklijnen het meest structurerend geweest voor de ontwikkeling van de politieke krachtsverhoudingen (Huysse, 1987). Deze drie traditionele breuklijnen hebben de afgelopen decennia steeds meer aan kracht moeten inboeten door de verspreiding van nieuwe, postmaterialistische houdingen (Inglehart, 1977; 1990). Vastliggende politieke identiteiten zijn daardoor zwakker geworden, en de band tussen kiezerskorps en politieke partijen is veel losser dan in het verleden het geval was. Deze politieke individualiseringstrend doet zich voor in de meeste West-Europese landen, ook in België (Van Biezen, Mair & Poguntke, 2012). Die individualisering past in een breder electoraal *dealignment*-proces waarbij de structurele banden tussen kiezers en politieke partijen verzwakken of zelfs verbroken worden (Dalton *et al.*, 1984).

De *dealignment*-hypothese stelt dat vooral *class voting* niet langer gezien kan worden als de stabiele voorspeller van politieke partijvoorkeuren die hij ooit was (Clark, Lipset & Rempel, 1993; Lachat, 2007; Oskarson, 2005). Hoewel er ook studies zijn die aantonen dat klassepositie nog steeds een relevante voorspeller kan zijn van stemgedrag (Elff, 2007; Barone, Lucchini & Sarti, 2007; Evans, 2000; Brooks, Nieuwbeerta & Manza, 2006), stellen we toch vast dat in een groot deel van de literatuur wordt uitgegaan van een mogelijke verzwakking van de relatie tussen sociaaleconomische positie en electoraal gedrag (Van den Berg & Coffé, 2012; Inglehart 1977; Clark, Lipset & Rempel, 1993). Bovendien suggereert een aantal auteurs dat de traditionele band tussen klassepositie en kiesgedrag zelfs van richting is veranderd. In het verleden nam men aan dat arbeidersgroepen een ster-

ke voorkeur zouden hebben voor economisch linkse partijen, omdat die gewonnen zijn voor een sterkere vorm van economische herverdeling. In recent onderzoek blijkt daarentegen dat deze arbeidersgroepen sterker geneigd zijn om te stemmen voor rechtse partijen, omdat ze gevoeliger zijn voor het discours van *law and order* en culturele homogeniteit dat kenmerkend is voor deze partijen (Achterberg & Houtman, 2006; De Waele & Vieira, 2012; Kriesi *et al.*, 2012). Voor de huidige analyse is het minder relevant om te weten of lidmaatschap van de arbeidersklasse leidt tot een linkse of een rechtse stemvoorkeur. Zolang er een significant verband optreedt, kunnen we hieruit immers afleiden dat klassepositie nog altijd invloed heeft op electorale preferenties, en dan is het voor de huidige vraagstelling minder relevant in welke richting dit verband gaat.

Een gelijkaardig wetenschappelijk debat richt zich op de dalende dan wel aanhoudende relevantie van religie op stemgedrag (Botterman & Hooghe, 2012; Knutsen, 2004; Raymond, 2011). Toch kunnen we er, met name voor de christendemocratische partijen, van uitgaan dat religie nog steeds een structurerende invloed heeft op politieke houdingen en preferenties. Voor de andere politieke partijen lijkt een positieve of negatieve invloed van religie grotendeels verdwenen.

Ook over het belang van de taalkundige breuklijn in België zijn er uiteenlopende visies. In heel wat Europese regio's zijn de afgelopen decennia enkele erg succesvolle partijen ontstaan die zich profileren op deze breuklijn (De Winter, Gómez-Reino & Lynch, 2006). Niet in het minst in België is er de laatste jaren veel aandacht geschonken aan de politieke verhouding tussen de verschillende regio's, onder andere door de opkomst van het extreemrechtse Vlaams Belang, de recentere opmars van de N-VA (Nieuw-Vlaamse Alliantie) en de langdurige regeringsformaties (Sinardet, 2008). Toch is het niet eenduidig vastgesteld dat deze verhoogde aandacht voor de communautaire kwestie geleid heeft tot een verhoogde impact van het thema op het stemgedrag. Deschouwer en Sinardet (2010) vonden bijvoorbeeld dat kiezers zelf relatief weinig belang hechten aan het thema 'staatsvorming' en dat het communautaire thema zowel in Wallonië als in Vlaanderen maar een beperkte rol speelt in de motivatie van hun partijvoorkeur.

Samengevat kunnen we stellen dat de huidige theoretische discussie over het belang van breuklijnen uiteenvalt in twee kampen. Aan de ene kant vinden we onderzoekers die het blijvend belang benadrukken van traditionele breuklijnen; aan de andere kant onderzoekers die stellen dat die traditionele breuklijnen in toenemende mate vervangen worden door nieuwe thema's (Belucci & Heath, 2011; Kriesi *et al.*, 2012).

2.2 *De variërende betekenis van de links-rechtstegenstelling*

Niet alleen wat betreft maatschappelijke breuklijnen, maar ook met betrekking tot de traditionele links-rechtstegenstelling blijven de meningen in het onderzoek

naar electoraal gedrag verdeeld. Hoewel de links-rechtstegenstelling niet altijd even duidelijk kan gekoppeld worden aan specifieke ideologische overtuigingen, laat ze wel toe de overtuigingen en complexe politieke houdingen van partijen en kiezers op een efficiënte manier te vereenvoudigen (Inglehart & Klingemann, 1976; Knutsen, 1998). Ook in de meer versnipperde Europese meerpartijensystemen worden de begrippen links en rechts beschouwd als belangrijke voorspellers voor stemgedrag (Van der Eijk, Schmitt & Binder, 2005). De vraag die daarbij regelmatig gesteld wordt, is of kiezers het ideologische links-rechtslabel gebruiken om hun eigen standpunten te kaderen of dat ze dit instrument aanwenden omdat ze weten waar hun partij zich positioneert en waar ze zichzelf als gevolg daarvan moeten plaatsen (Inglehart & Klingemann, 1976). Zo zou een links-rechtsidentificatie niet alleen een manier kunnen zijn om de eigen opvattingen te plaatsen, maar ook een graadmeter van partij-identificatie (Butler & Stokes, 1974).

De links-rechtsidentificatie staat niet los van de hierboven besproken ideologische breuklijnen. Traditioneel wordt een links-rechtsidentificatie immers geassocieerd met de mate van economische staatsinmenging en sterke of beperkte sociale zekerheidsprogramma's. Doorheen de tijd hebben begrippen echter een ruimere inhoud gekregen en kunnen ze een breed gamma aan houdingen overkoepelen (Dalton & Anderson, 2011). Ronald Inglehart (1990) ziet de links-rechtstegenstelling als een *super-issue* waarin alle belangrijke conflicten binnen een politiek systeem kunnen ondergebracht worden. De concrete inhoud ervan kan sterk verschillen per land, per regio en per persoon (Rovny & Edwards, 2009; Dalton, Farrell & McAllister, 2011, pp. 124-125).

Wanneer we ervan uitgaan dat een linkse of rechtse houding overkoepelend werkt voor verschillende economische, ideologische, ethische en andere houdingen, kunnen we verwachten dat ze een goede voorspeller is voor partij-identificaties in landen waar twee of meer partijen zich op een duidelijke en eenvormige manier over deze issues uitspreken (Middendorp, 1992; Westholm & Niemi, 1992). Uit onderzoek van Van der Eijk, Schmitt en Binder (2005) blijkt immers dat een grotere polarisatie tussen links en rechts in een meerpartijensysteem voor een sterker effect van een links-rechtsidentificatie op de partijvoorkeur zorgt. Maar dit rechtlijnige effect is niet zo eenvoudig wanneer de partijen en de kiezers zich niet over alle issues op één duidelijke as begeven (Lachat, 2009). Het is bijvoorbeeld perfect mogelijk dat een partij 'rechtse' standpunten inneemt over economie (staatsinmenging) en 'linkse' standpunten over immigratie en de rechten van vreemdelingen.

Ventura (2001) maakt daarom een onderscheid tussen meerpartijensystemen waar één breuklijn het partijstelsel verdeelt en systemen waar verschillende breuklijnen de houdingen verdelen. Hij onderscheidt drie mogelijke indelingen van politieke voorkeuren: op basis van partijen, op basis van links-rechtsideologie of op basis van *political blocs*. De eerste indeling, op basis van een *party label*, kan toegepast worden in tweepartijensystemen als de Verenigde Staten, waar partij-

identificatie traditioneel ook stabiel is en vaker voorkomt (Campbell *et al.*, 1960). Het tweede type, het *left/right-label*, kan toegepast worden in meerpartijensystemen waarin de partijen zich duidelijk identificeren op een welomschreven breuklijn. Een voorbeeld van dit systeem is Frankrijk (Percheron & Jennings, 1981). Een derde mogelijkheid is het *political bloc-label*, dat zou bestaan in meerpartijensystemen waarin het niet mogelijk is om alle partijen op één links-rechtsas met een bijhorende breuklijn te positioneren, omdat er meerdere breuklijnen zijn die de partijen en het electoraat doorkruisen. Een traditioneel voorbeeld hiervan is het Belgische systeem, dat we in dit artikel willen onderzoeken.

Andere onderzoekers nuanceren verder en stellen dat deze unidimensionele links-rechtsplaatsing niet langer valide is en aangevuld moet worden met een ethische dimensie waarop rechts-autoritaire waarden tegenover links-libertaire waarden staan (Hellemans & Kitschelt, 1990). Terwijl de links-libertaire waardenpool in dat geval eerder geassocieerd wordt met gevoeligheid voor het leefmilieu en het thema van gelijke kansen, zal de rechts-autoritaire waardenpool zich vooral kristalliseren rond het thema racisme. Diversiteit en multiculturalisme worden hierbij genoemd als belangrijke punten in het politieke debat (Kriesi *et al.*, 2012).

Met deze theoretische discussie over breuklijnen en links-rechts-oriëntatie in het achterhoofd, stellen we ons concreet de vraag of in de huidige Belgische context de positie inzake de traditionele breuklijnen, de links-rechtsplaatsing en nieuwe links-libertaire/rechts-autoritaire gevoeligheden de partijpreferenties beïnvloeden. In dit artikel analyseren we op welke manier deze factoren invloed kunnen uitoefenen op de partijpolitieke voorkeuren van kiezers. Het is echter niet onze bedoeling om hier een volledige inhoudsanalyse te maken van de concepten. Het is eerder de bedoeling om in de analyses na te gaan hoe sterk deze identificatie nog meespeelt in de vorming van een partijpreferentie, met name ten opzichte van de individuele breuklijnen. We analyseren ze in deze paper apart om de relevantie aan te tonen van dit algemene instrument om eigen ideologische posities ten opzichte van politieke partijen te *framen*.

2.3 België als casestudy

In het onderzoek naar de invloed van breuklijnen en politieke houdingen op partijvoorkeur is België een interessante case, omdat er de afgelopen decennia enkele theoretisch relevante evoluties hebben plaatsgevonden die een sterke impact kunnen hebben op de manier waarop kiezers hun keuze maken. De traditionele breuklijnen structureerden gedurende langere tijd het politieke systeem in België, en daarbij was niet alleen de partijvoorkeur van de individuele burger van belang, maar ook de ideologische verbondenheid van politieke partijen en zuilorganisaties

(Huysse, 1987). Die invloed van de verzuiling is sterk verzwakt en dat betekent onvermijdelijk dat andere ordeningsmechanismen nu meer invloed uitoefenen (Hooghe, 1999). Een andere reden waarom België een interessante studie is, is omdat er twee partijssystemen zijn – een Nederlandstalig en een Franstalig – die historisch uit dezelfde federale partijen ontstaan zijn, maar uitgegroeid zijn tot twee verschillende systemen. Enerzijds is er het erg gefragmenteerde Vlaamse partijstelsel, waarin heel wat nieuwe partijen zijn ontstaan, die zich sterk profileren op nieuwe (Vlaams Belang en Groen), maar ook klassiekere (N-VA) breuklijnen. Daarnaast staat een klassieker Franstalig partijstelsel, met grotere traditionele politieke blokken (PS en MR), en minder succesvolle voorbeelden van nieuwe partijen, zoals Front National (Deschouwer, 2009). De Winter, Swyngedouw en Dumont (2006) toonden al aan dat het breuklijnenmodel de partijvoorkeuren op een verschillende manier beïnvloedt in Vlaanderen en in Wallonië (zie bv. ook Van den Berg & Coffé, 2012). De verschillende manier waarop beide partijssystemen zich ontwikkeld hebben op basis van een gezamenlijke geschiedenis, maakt van België een erg interessante casestudy. Op die manier kunnen we binnen één land een vergelijkende analyse maken op basis van twee gelijkaardige partijssystemen.

Uit eerder onderzoek naar recente verkiezingen in Vlaanderen bleek dat er bij de analyse van partijvoorkeuren een belangrijke rol is weggelegd voor postmaterialistische houdingen zoals (afkeer van) ethnocentrisme en ethisch progressivisme, maar dat ook Vlaams-nationalisme en economisch conservatisme relevante voorspellers van stemgedrag kunnen zijn (Billiet, Goeminne & Swyngedouw, 2007). Ook religie bleek nog een rol te spelen, maar dan vooral voor de christendemocraten. Dat bleek ook uit recenter onderzoek in heel België naar aanleiding van de verkiezingen in 2009 (Deschouwer *et al.*, 2010). Deze auteurs vonden verder dat de sociale klasse voor bepaalde partijen nog een beperkte rol kan spelen, maar zagen weinig effecten van de communautaire breuklijn. Verder stelden zij vast dat, naast de relatief beperkte voorspellende kracht van traditionele breuklijnen, ethnocentrisme een belangrijke nieuwe politiek-culturele determinant is.

Het Belgische politieke partijstelsel is er een met meerdere, *cross-cutting*-breuklijnen. Bovendien kunnen we, zeker in Vlaanderen, spreken van een dynamisch systeem, waarin een groot aantal (veranderende) partijen zich aan de kiezer presenteert. Verder is de volatiliteit in de voorbije verkiezingen bijzonder sterk genomen, wat ons laat vermoeden dat traditionele breuklijnen en identiteiten nu minder bepalend zijn voor partijpreferenties. Hoewel we alle partijen apart analyseren, is het hier niet de bedoeling om een profielstudie te maken van de verschillende partijen. Aangezien de partijen niet eenvoudig samengevoegd worden in een links of een rechts blok, is het apart analyseren van elke partij de enige manier om het belang van breuklijnen voor partijpreferenties op een correcte wijze te analyseren.

De eerste hypothese (H1) is dan ook dat traditionele breuklijnen (economisch links-rechts, religie, taal) nog maar een geringe invloed hebben op partijvoorkeuren

in België. De verwachting is dat andere thema's nu in grotere mate partijpreferenties bepalen. Gelet op de sterke verschillen in het partijlandschap, verwachten we bovendien dat de invloed van deze breuklijn sterk zal verschillen in Nederlandstalig en Franstalig België (H2). Gelet op de geringere volatiliteit in Franstalig België, gaan we er vanuit dat traditionele breuklijnen in dit landsgedeelte belangrijker zijn dan in Nederlandstalig België.

3. Data

De data voor dit onderzoek zijn afkomstig van de eerste golf van de electorale PartiRep-studie van de Vrije Universiteit Brussel, de KU Leuven, de Université Libre de Bruxelles en de Universiteit Antwerpen. Dit bevolkingsonderzoek is een panelstudie van drie golven die werd uitgevoerd naar aanleiding van de regionale en Europese verkiezingen van 2009. Tijdens de eerste golf (februari-mei 2009) werden 2.331 *face-to-face*-interviews uitgevoerd bij een representatieve steekproef uit het Rijksregister van de Belgische bevolking, met een *response rate* van 48.3 procent. Met een hoge non-respons is het belangrijk om te vermelden dat die voor mogelijke vertekeningen van de resultaten kan zorgen. Enkel in de eerste golf kregen de respondenten zowel vragen over hun eigen partijvoorkeur, over hun evaluatie van andere partijen als over relevante ideologische vraagstukken. We kunnen dan ook alleen aan de hand van deze specifieke *sample* alle nodige analyses uitvoeren.

Omwille van het gesplitste kiessysteem hebben we de data opgesplitst op basis van de kieskring waartoe de respondenten behoren. Zo verkrijgen we drie datasets: één waarin alle 2.331 respondenten worden opgenomen, één met 1.127 Franstalige respondenten en één met 1.204 Nederlandstalige respondenten. Alle gebruikte schalen, nieuwe variabelen en berekeningen waarmee we latere analyses doen, zijn dus enkel gebaseerd op het respectieve gedeelte van de steekproef voor wie ze bestemd zijn. Zo vermijden we mogelijke vertekeningen die zouden ontstaan wanneer we op basis van schalen of berekeningen uit de gehele *sample*, analyses zouden doen op één deel van de dataset.

Er werden in het gebruik van de PartiRep-data geen weegcoëfficiënten gebruikt. Deze hebben betrekking op geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, beroepsactiviteit, stemgedrag en de regio van de respondenten. Aangezien we controleren voor opleidingsniveau, sociale klasse en geslacht, is het niet meer relevant om die weegcoëfficiënten op onze analyses toe te passen. Wat betreft de correctie voor regio, hebben we opnieuw geen weegcoëfficiënt gebruikt, omdat we een gesplitste dataset hebben gebruikt met enerzijds Franstalige respondenten en anderzijds Nederlandstalige respondenten.

4. Methode

4.1 *De afhankelijke variabele: partijappreciaties*

In het overgrote deel van het bestaande electoraal onderzoek worden ideologische overtuigingen gemeten in functie van het effectieve stemgedrag of van de partijvoorkeur (Swyngedouw, Billiet & Goeminne, 2007; Brooks, Nieuwberta & Manza, 2006; Middendorp, 1992; Knutsen & Kumlin, 2005). Aan die manier van werken zijn echter belangrijke nadelen verbonden. Een dergelijke variabele neemt immers onvermijdelijk de vorm aan van een *dummy*, aangezien de kiezer slechts één partij tegelijk kan kiezen. Dit betekent echter ook dat het onderzoek zich toespitst op een heel beperkt aspect van het electorale beslissingsproces, namelijk de uiteindelijke partijkeuze. Hoewel dit uiteraard het uiteindelijke verkiezingsresultaat bepaalt, blijven veel facetten van het beslissingsproces daardoor onderbelicht. Zo kunnen we bijvoorbeeld geen rekening houden met mogelijke negatieve voorkeuren (Garry, 2007; Weisberg, 1980). Nochtans kan een voorkeur voor een politieke partij zowel ontstaan vanuit een positief gevoel ten opzichte van die partij, als vanuit een negatieve houding ten opzichte van een andere partij. John Garry (2007) toonde bijvoorbeeld aan dat voor Noord-Ierse protestanten een negatieve houding ten opzichte van het nationalistische Sinn Féin een belangrijkere verklaring was voor een stem voor de protestantse DUP dan een positieve houding ten opzichte van de DUP.

Verder kunnen we met het effectieve stemgedrag geen rekening houden met meerdere partijvoorkeuren of *multiple party identifications* (Niemi, Wright & Powell, 1987; Weisberg, 1980). Toch zouden het net gevarieerde meerpartijensystemen als België en Nederland zijn, waar we kunnen verwachten dat kiezers zich kunnen vinden in meer dan één partijprogramma (Weisberg, 1999).

Daarom gaan we op zoek naar een methode waarbij we niet enkel rekening houden met partijvoorkeur, maar ook met negatieve partijwaarderingen en meerdere partijvoorkeuren. Dat kan aan de hand van een meting van de manier waarop kiezers alle partijen analyseren, niet alleen de partij waarvoor ze zouden willen stemmen (Van der Eijk *et al.*, 2006). De waardering van alle politieke partijen of een *propensity to vote* werd al enkele keren gebruikt in recent electoraal onderzoek (Bochsler & Sciarini, 2010). Dat leverde genuanceerdere resultaten op, waarbij het bijvoorbeeld mogelijk werd om het proces van de partijkeuze op te delen in een *consideration stage* en een uiteindelijke *voting decision*. Terwijl in de *consideration stage* nog meerdere partijen tot de mogelijkheden behoren, wordt pas in de uiteindelijke *voting decision*-fase de knoop doorgemaakt ten gunste van één welbepaalde partij (Van der Eijk *et al.*, 2006). Het uiteindelijke stemgedrag bepaalt uiteraard de verkiezingsuitslag, maar het gebruik van de *propensity to vote* als afhankelijke variabele laat toe de kiezer te situeren ten opzichte van het volledige partijlandschap.

Door alle respondenten een score te vragen voor elke partij, hebben we bovendien de *response rates* gemaximaliseerd en voorkomen we mogelijke problemen met onvergelykbaarheid tussen de partijen (Van der Eijk *et al.*, 2006). Verder kunnen we hiermee de antwoorden en de voorkeuren van blanco- of ongeldige stemmers bekijken, die anders buiten de analyses zouden vallen.

In de PartiRep-survey werd elke respondent gevraagd om voor elke partij een score te geven van 0 tot 10 voor de mate waarin hij of zij akkoord gaat met de ideeën van elke partij:

“In welke mate gaat u akkoord met de ideeën van [partij]?”

Elke kiezer drukt dus een appreciatie uit voor elke partij, en dit leidt tot een veel meer gedetailleerd resultaat dan wanneer we ons enkel zouden beperken tot de uiteindelijke partijvoorkeur. Uit Tabel 1 blijkt dat er een aantal partijen is waarvoor het aantal kiezers te klein is om correcte analyses mee te kunnen maken: voor Groen, N-VA, SLP, Vlaams Belang, PvdA, Front National en PTB hebben we telkens minder dan 100 respondenten, terwijl we voor partijappreciatie voor elke partij gemiddeld 1.080 cases hebben. Bovendien is er een grote groep van 11 procent blanco- of ongeldige stemmers, waarvan de informatie op deze manier volledig verloren gaat. Ook dat kunnen we vermijden wanneer we partijappreciaties gebruiken.

TABEL 1. Partijvoorkeur PartiRep, partijappreciaties Partirep en effectieve verkiezingsuitslag 2009.

Partij	Partijvoorkeur PartiRep			Verkiezingen 2009	Partijappreciaties PartiRep	
	N	%	Valid %	Valid %	N	Gemiddelde
Vlaanderen						
CD&V	305	25.3	28.3	22.9	1172	5.37
Groen	69	5.7	6.4	6.8	1178	4.11
N-VA	91	7.6	8.4	13.1	1141	4.58
Sp.a	200	16.6	18.6	15.3	1170	4.92
Vlaams Belang	91	7.6	8.4	15.3	1196	2.69
Open VLD	202	16.7	18.7	15.0	1171	5.06
Lijst Dedecker	103	8.6	9.6	7.6	1151	3.77
Andere	17	1.3	1.6	4.9	-	-
Valid totaal	1078	89.4	100	100	-	-
Blanco, ongeldig, stemt niet, weigert antwoord	126	10.5	-	-	-	-
Totaal	1204	100	-	-	-	-

Partij	Partijvoorkeur PartiRep			Verkiezingen 2009	Partijappreciaties PartiRep	
	N	%	Valid %	Valid %	N	Gemiddelde
Wallonië						
PS	329	29.2	34.4	32.8	1084	5.06
MR	223	19.8	23.3	23.4	1073	4.53
CdH	140	12.4	14.3	16.1	1055	5.14
Ecolo	227	20.1	23.7	18.6	1094	5.31
FN	15	1.3	1.6	2.9	1071	0.87
Andere	22	1.9	2.3	5.9	–	–
Valid totaal	956	–	100	100	–	–
Blanco, ongeldig, stemt niet, weigert antwoord	257	15.2	–	–	–	–
Totaal	1127	100	–	–	–	–

Bron: PartiRep 2009; Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken (2009).

Merk op dat de resultaten uit Tabel 1 een representatief beeld geven van het effectief verkiezingsresultaat. Het verschil dat er voor sommige partijen is, kan verklaard worden door het grote aantal *switchers* dat tijdens de campagne nog van stemvoorkeur veranderd is (Walgrave, Lefevere en Hooghe, 2010). Het verschil tussen het resultaat van Vlaams Belang in de survey en in de verkiezingen, is te verklaren door effecten van non-respons en sociale wenselijkheid.

Hoewel ze geen absolute kiesintenties weergeven, zijn de appreciaties van partijen ook een valide indicator voor het effectieve stemgedrag. Wie voor een partij stemt, zal die partij gemiddeld veel hoger inschatten dan de andere partijen.¹ Uit Tabel 2 blijkt bovendien dat het overgrote gedeelte (gemiddeld 90 procent) van de kiezers zijn of haar eigen partij effectief de hoogste score geeft. We mogen er dan ook van uitgaan dat partijappreciatie een stabiele en efficiënte voorspeller is van effectieve partijvoorkeur. Anderzijds moeten we er steeds rekening mee blijven houden dat deze meting met de nodige voorzichtigheid moet geïnterpreteerd worden, in de eerste plaats omdat de meting enkel een benadering is van de effectieve partijvoorkeur. Hoewel het in de overgrote meerderheid van de gevallen een juiste voorspelling is, moeten we ook vaststellen dat de kans op meetfouten vergroot bij het gebruik van deze benadering. Ten tweede is het niet ondenkbaar dat we met het gebruik van partijappreciaties heel wat informatie verzamelen van respondenten die op geen enkele manier het profiel van de partij kennen, waardoor er onderschattingen kunnen ontstaan van de effecten van breuklijnen. Als we op basis van de literatuur de redenering volgen dat partijvoorkeur steeds minder ingegeven wordt door structurele breuklijnposities, kunnen we ervan uitgaan dat deze link

nog minder sterk zal zijn wanneer we partijappreciaties gebruiken die niet enkel gemeten worden bij respondenten die effectief een voorkeur hebben voor de partij.

TABEL 2. Hoogste partijappreciatie van de effectieve kiezers per partij (in procent).

Partijkeuze	% kiezers die partij de hoogste score gaven						
	CD&V	Groen	N-VA	SP.A	VB	Open VLD	LDD
CD&V	82.50	2.00	3.10	0.70	1.80	0.00	0.00
Groen	6.80	86.00	4.70	3.30	0.00	2.10	0.00
N-VA	2.80	0.00	89.10	1.30	5.30	2.10	6.00
Sp.a	2.30	8.00	0.00	89.50	0.00	0.70	0.00
Vlaams Belang	0.60	0.00	0.00	1.30	87.70	0.70	0.00
Open VLD	1.70	4.00	3.10	2.00	1.80	92.10	0.00
LDD	1.70	0.00	0.00	1.30	1.80	0.70	94.00
	PS	MR	CdH	Ecolo			
PS	89.50	1.30	2.60	6.60			
MR	1.20	90.10	1.80	7.00			
CdH	1.90	1.90	89.60	6.60			
Ecolo	1.60	1.10	1.60	95.60			

Bron: PartiRep 2009. Omwille het te beperkte aantal beschikbare data worden de scores van SLP, PTB en PvdA niet weergegeven.

4.2 De onafhankelijke variabelen

4.2.1 Traditionele breuklijnen

Religie. Tijdens de bevraging werd bij de respondenten gepeild naar hun godsdienstige overtuiging en de regelmaat waarmee ze (familiale en sociale gebeurtenissen buiten beschouwing gelaten) religieuze vieringen of diensten bijwonen. De antwoorden voor deze twee variabelen worden in de analyses gehercodeerd naar één dummyvariabele met als uitkomst praktiserend christen (1) of niet (0),² om multicollineariteit tussen de twee variabelen in de lineaire regressieanalyses te voorkomen.

Rol van de overheid in de economie. In de survey zaten verschillende vragen die peilden naar de mening van de respondenten over de gewenste rol van de overheid in de economie. Het bleek echter niet mogelijk om op basis van deze items een intern coherente schaal samen te stellen. Noodgedwongen zal deze houding dus geoperationaliseerd worden aan de hand van één item dat het meest rechtstreeks peilt naar de gewenste graad van overheidsinmenging in de economie:

“De overheid moet een kleinere rol spelen in het beheer van de economie. In welke mate bent u het eens met deze stelling?”

Respondenten konden deze vraag beantwoorden op een schaal van 1 (helemaal oneens) tot 5 (helemaal eens).

Beroepsklasse. De variabele ‘beroepsklasse’ is een indicator van het niveau van de beroepsactiviteit en bestaat uit vier dummycategorieën. Een ‘hogere klasse’ met ondernemers, vrije beroepen, directie- en kaderleden; een ‘arbeidersklasse’; een ‘niet-actieve klasse’ met gepensioneerden, werklozen, studenten, huismannen en -vrouwen en een ‘middenklasse’ met landbouwers, bedienden en zelfstandigen.

Communautaire houdingen. De traditionele communautaire breuklijn is een manier om politieke discussies en problemen in de Belgische samenleving te kaderen en vorm te geven. De dominante politieke discussie in de jaren voor (en na) deze survey was er op dat vlak een van bevoegdheidsverdelingen en institutionele hervormingen. Een gebruikelijke meting van de communautaire breuklijn is dan ook een peiling naar de manier waarop de bevoegdheden in België zouden moeten verdeeld worden (Billiet, Goeminne & Swyngedouw, 2007). In onze survey wordt ze als volgt geformuleerd:

“Er is momenteel een discussie over de juiste verdeling van de bevoegdheden tussen de regionale en nationale beleidsniveaus. Waar zou u uw eigen opvattingen plaatsen?”

Deze vraag werd beantwoord op een 0 tot 10-schaal, waarbij 0 staat voor ‘Alle bevoegdheden voor gemeenschappen en gewesten’ en 10 voor ‘Alle bevoegdheden voor de federale staat’. We gebruiken dit item als een *single issue* in onze regressievergelijking.

4.2.2 Politiek-culturele factoren

Ethisch-progressivisme. Om de mate waarin de respondenten ethisch-conservatief of -progressief zijn te meten, peilen we naar de mate waarin ze akkoord gaan met bepaalde ethische of sociale kwesties. Hiervoor gebruiken we vier items, waarvoor we aan de hand van een *principal component*-analyse kunnen aantonen dat ze op een geldige manier één overkoepelende dimensie meten³:

- Een vrouw moet voor abortus kunnen kiezen als zij dit wenst. In welke mate bent u het eens met deze stelling?
- In welke mate is homoseksualiteit voor u aanvaardbaar?

- In welke mate is abortus voor u aanvaardbaar?
- In welke mate is euthanasie voor u aanvaardbaar?

In onze analyse gebruiken we geen somschaal, maar de effectieve factorscores, omdat we hiermee ook het effectieve gewicht van de verschillende items uit de schaal in rekening brengen.

Etnocentrisme. Om de effecten van etnocentrisme te kunnen meten, hebben we aan de hand van een factoranalyse een schaal geconstrueerd die één achterliggende culturele houding meet.⁴ De vragen die we hiervoor gebruiken gaan over immigratie en de rechten van asielzoekers:

- België moet zijn grenzen sluiten voor asielzoekers.
- Het is normaal dat vreemdelingen die hier vijf jaar of langer legaal verblijven ook gemeentelijk stemrecht hebben.
- Immigratie draagt bij tot de welvaart in ons land.

Ook van deze schaal gebruiken we de effectieve factorscores in onze analyse.

Links-rechtsidentificatie. De meting van een linkse of rechtse houding gebeurt in sociaalwetenschappelijk onderzoek vrijwel altijd op dezelfde manier (Dalton, Farrell & McAllister, 2011; Inglehart & Klingemann, 1976). De respondenten wordt gevraagd om hun eigen houding te plaatsen op een schaal van 0 tot 10:

“In de politiek worden de termen ‘links’ en ‘rechts’ vaak gebruikt. Kan u uw eigen opvattingen plaatsen op een schaal van 0 tot 10, waarbij 0 ‘links’, 5 ‘in het centrum’ en 10 ‘rechts’ betekent?”

De belangrijkste voorwaarde van een dergelijke meting is dat de respondenten zelf moeten begrijpen waar links en rechts voor staan. Hoewel dit in de overgrote meerderheid van de gevallen zo is, kan de inhoud nog sterk variëren per persoon (Lachat, 2009). Bovendien wordt de centrumoptie (5) ook veruit het meest gekozen, waardoor de frequentieverdeling erg symmetrisch en gecentreerd is, en in de meeste landen vrijwel volledig gelijk loopt (Dalton, Farrell & McAllister, 2011).

4.2.3 Controlevariabelen

In onze analyses betrekken we verder nog enkele controlevariabelen waarvan we verwachten dat ze een effect kunnen hebben op de partijappreciaties: geslacht, leeftijd, opleiding en politiek vertrouwen.

Geslacht wordt in de analyse weergegeven als een dummyvariabele met man = 1. Leeftijd is een continue variabele (18-85). Voor opleidingsniveau hebben we drie categorieën gecreëerd. In de referentiecategorie 'laagopgeleid' vinden we respondenten die geen diploma of ten hoogste een lager middelbaar diploma haalden. In de categorie 'middenopgeleid' zitten de respondenten die hun middelbare opleiding hebben afgemaakt en in de categorie 'hoogopgeleid' bevinden zich de respondenten met een diploma hoger onderwijs.

Vertrouwen in politieke instellingen is een unidimensionele attitude: wie vertrouwen heeft in één instelling, zal ook hoog scoren op de vertrouwensschaal voor de andere instellingen (Marien, 2011). Op basis van de beschikbare data kunnen we een schaal gebruiken die een algemene indicatie geeft van politiek vertrouwen op basis van vertrouwen in het regionale parlement, de regionale regering, het federale parlement, de federale regering, de politici en de politieke partijen als variabelen⁵:

- In welke mate heeft u vertrouwen in de politieke partijen?
- In welke mate heeft u vertrouwen in de Vlaamse/Waalse regering?
- In welke mate heeft u vertrouwen in het Vlaamse/Waalse parlement?
- In welke mate heeft u vertrouwen in de federale regering?
- In welke mate heeft u vertrouwen in het federale parlement?
- In welke mate heeft u vertrouwen in politici?

Deze vragen werden beantwoord op een 0-10-schaal waarbij 0 staat voor 'helemaal geen vertrouwen' en 10 voor 'volledig vertrouwen'.

5. Analyse

5.1 *Inhoud en betekenis van links-rechtsidentificatie*

Vooraleer over te gaan tot de eigenlijke analyse met betrekking tot partijpreferentie, willen we zeker weten dat we inderdaad onafhankelijke dimensies toevoegen als onafhankelijke variabelen. Binnen de literatuur gaat men er vanuit dat de links-rechtsoriëntatie onafhankelijk is van de waardeoriëntaties met betrekking tot etnische progressiviteit en rechts autoritarisme. Om na te gaan of dit inderdaad het geval is, hebben we de verschillende items van die schaal en de score op de links-rechtsas samengebracht in één factoranalyse. Wat we zien (Tabel 3) is dat de links-rechtspositie inderdaad los staat van deze meer ethische dimensie. Aan Franstalige kant zien we een duidelijke factor met de ethnocentrisme-items en een al even duidelijke en contrasterende factor met ethisch-progressieve items. De links-rechtsdimensie heeft een zeer zwakke correlatie met beide houdingen, met

verwaarloosbare factorladingen. Aan Nederlandstalige kant is het beeld vrijwel identiek. Er zijn even duidelijke factoren rond etnocentrisme en ethisch-progressieve opvattingen en de zwakke factorladingen voor de links-rechtsdimensie worden gelijk verdeeld over de eerste twee factoren. De links-rechtstegenstelling laadt dus ook aan Vlaamse kant niet of nauwelijks op deze factoren. De conclusie voor beide taalgemeenschappen mag dan ook zijn dat de tegenstellingen op basis van etnocentrisme en ethisch-progressieve stellingen een eigen waardedimensie vormen, die zeker niet kan gereduceerd worden tot een klassieke links-rechtspositie. Daarom is het belangrijk deze verschillende determinanten van partijpreferenties apart in de analyse op te nemen.

TABEL 3. Factoranalyse ethisch-progressivisme, etnocentrisme en links-rechtsdimensie.

Variabele	Nederlandstaligen		Franstaligen	
	Eth. Prog.	Etnocentrisme	Eth. Prog.	Etnocentrisme
België moet zijn grenzen sluiten voor asielzoekers.	-.402	.676	-.125	.799
Het is normaal dat vreemdelingen die hier vijf jaar of langer legaal verblijven ook gemeentelijk stemrecht hebben. (gespiegeld)	-.365	.656	-.023	.769
Immigratie draagt bij tot de welvaart in ons land. (gespiegeld)	-.351	.702	.015	.835
Een vrouw moet voor abortus kunnen kiezen als zij dit wenst.	.690	.370	.803	.128
In welke mate is homoseksualiteit voor u aanvaardbaar?	.693	.067	.648	-.240
In welke mate is abortus voor u aanvaardbaar?	.801	.338	.882	.059
In welke mate is euthanasie voor u aanvaardbaar?	.710	.377	.735	.150
Links-rechtspositie	-.279	.295	-.034	.092
Eigenwaarde	2.599	1.864	2.401	2.034
Verklaarde variante	.325	.233	.300	.254

Bron: PartiRep 2009. *Principal component*-factoranalyse. De items over vreemdelingenstemrecht en immigratie werden gespiegeld. Componenten met een eigenwaarde ≤ 1 worden niet weergegeven.

Verder willen we nagaan of de links-rechtsidentificatie gecorreleerd is met een economische of communautaire houding. Die resultaten van deze analyse geven we weer in Tabel 4. Voor etnocentrisme en ethisch-progressivisme zijn in Vlaanderen sterke correlaties met respectievelijk rechtse en linkse houdingen, maar we vinden geen significante verbanden voor de Franstaligen. Het traditionele economisch conservatisme heeft voor beide taalgemeenschappen geen enkel verband met een linkse of rechtse identificatie. Interessanter zijn de resultaten voor de vraag naar

bevoegdheidsverdeling. In Vlaanderen is de vraag naar meer bevoegdheden voor de federale overheid een eerder linkse houding (-.096**), voor Franstaligen heeft het een sterke overeenstemming met een rechtse houding (.135***).

TABEL 4. **Correlatie links-rechts met economische, communautaire, sociale en ethische houdingen.**

Variabele		Links-rechts (0-10)	
		Nederlandstaligen	Franstaligen
De overheid moet een kleinere rol spelen in het beheer van de economie	Pearson Correlatie	.038	.035
	N	1188	1050
Meer bevoegdheden federale overheid	Pearson Correlatie	-.096**	.135***
	N	1177	1042
Etnocentrisme (somschaal)	Pearson Correlatie	.218***	.056
	N	1178	1075
Ethisch-progressivisme	Pearson Correlatie	-.115***	-.016
	N	1181	1058

Bron: PartiRep 2009. *: $p < .05$, **: $p < .01$, ***: $p < .001$.

Over het algemeen kunnen we op basis van deze resultaten stellen dat een links-rechtsidentificatie niet gekoppeld is aan één enkele schaal of variabele en kunnen we niet spreken van een duidelijke, overkoepelende dimensie, zoals Inglehart stelde. De verschillende dimensies moeten dus afzonderlijk ingevoerd worden als onafhankelijke variabele en ze kunnen niet gereduceerd worden tot één factor.

5.2 Breuklijnen als determinanten van partijappreciaties

Na deze eerste voorstelling van de data gaan we nu over naar de eigenlijke analyse. In Tabel 5 geven we de resultaten weer van in totaal twaalf verschillende multivariate regressies, waarbij we telkens de invloed nagaan van alle onafhankelijke variabelen op de voorkeur voor één bepaalde partij (zeven aan Nederlandstalige en vijf aan Franstalige kant). Een eerste opvallend fenomeen is dat de verklaarde variantie heel sterk varieert naar gelang van de partij en tussen beide regio's. Met een hoge verklaarde variantie bedoelen we dat we aan de hand van ons model de voorkeur voor deze partij vrij goed kunnen verklaren. Aan Vlaamse kant is dat onder meer het geval voor het Vlaams Belang, Groen en Sp.a. Aan Franstalige kant gaat het om PS en MR. Dat betekent dat we voor deze partijen relatief goed electoraten kunnen onderscheiden en dat er een duidelijke afstand bestaat met de tegenstanders van deze partij. De laagste verklaarde variantie hebben we voor

N-VA, Open VLD, Ecolo en het Front National. Dat kan er enerzijds op duiden dat de preferenties voor deze partijen door een groot deel van de respondenten worden gedeeld, zonder duidelijke breuklijnen. Anderzijds kan dit betekenen dat een preferentie voor deze partijen moet verklaard worden door elementen die niet in het huidige analysemodel werden opgenomen. Wanneer we beide regio's vergelijken, stellen we vast dat het breuklijnenmodel over het algemeen beter lijkt te werken om partijvoorkeuren te voorspellen in Vlaanderen dan in Wallonië, in tegenstelling tot hypothese 2.

5.2.1 *Breuklijnen*

Bij de analyse van de traditionele breuklijnen merken we dat er grote verschillen zijn in de mate waarin ze de partijappreciaties kunnen verklaren. Zoals eerder onderzoek aantoonde, lijkt de rol van religie als verklaring voor partijappreciaties (nog) niet uitgespeeld. De religieuze breuklijn verdeelt het Vlaamse partijsysteem in een kamp met CD&V aan de ene kant en Sp.a, Groen en Open VLD aan de andere kant. Met uitzondering van Groen lijkt de religieuze breuklijn dus over het algemeen nog een rol te spelen voor de traditionele partijen. Voor de Franstalige respondenten is de tweedeling minder duidelijk. Daar zet de religieuze breuklijn enkel het christendemocratische CdH tegenover de socialistische PS. Voor de appreciatie van het liberale MR is er geen gelijkaardig negatief effect.

Voor sociale klasse en economische staatsinmenging stellen we vast dat er weinig of geen effecten zijn op partijappreciaties. We konden verwachten dat een voorkeur voor meer of minder economische staatsinmenging, net als de beroepsklasse, liberale tegenover socialistische respondenten zou stellen, maar de effecten van deze variabelen zijn te klein en te onduidelijk om van een duidelijke breuklijn te kunnen spreken, zowel voor de Vlaamse als voor de Franstalige respondenten.

In tegenstelling tot eerder onderzoek (Deschouwer & Sinardet, 2010), zien we dat de communautaire breuklijn in Vlaanderen wel een relatief belangrijke rol speelt. Aan beide uitersten van het spectrum zien we dat de breuklijn N-VA tegenover Groen plaatst. Meer gematigde, maar significante, effecten zien we voor LDD, CD&V, Sp.a en Open VLD. Een appreciatie voor de eerste twee partijen wordt mee ingegeven door een voorkeur voor minder federale bevoegdheden, een appreciatie voor Sp.a en Open VLD door een voorkeur voor meer federale bevoegdheden. Opvallend is dat er geen enkel effect is van communautaire houdingen voor een appreciatie voor het Vlaams Belang, een partij die zich nochtans sterk profileert op dit thema. In Franstalig België lijkt er dan weer weinig discussie over dit thema, zodat we hier in geen geval van een echte breuklijn kunnen spreken.

5.2.2 *Politiek-culturele factoren*

Over ethische kwesties lijken de meeste respondenten het over het algemeen eens te zijn. We zien enkel een negatief effect van ethisch-progressivisme op een appreciatie voor de christendemocratische partijen. Houdingen over abortus, euthanasie en homoseksualiteit lijken het electoraat over het algemeen niet sterk te verdelen.

De meest relevante breuklijn voor het huidige electoraat lijkt daarentegen de houding ten opzichte van immigranten te zijn. De ethnocentrismeschaal zorgt zowel in Vlaanderen als in Wallonië voor een vrij sterke tweedeling in het electoraat. In Vlaanderen plaatst de breuklijn Vlaams Belang en LDD tegenover Sp.a en Groen. We vinden een miniem positief effect van ethocentrisme op een appreciatie voor Open VLD en een beperkt negatief effect voor een appreciatie voor CD&V. Dit is dus bij uitstek de breuklijn die de nieuwe partijen tegenover elkaar zet, met uitzondering van N-VA. In Franstalig België is het beeld gelijkaardig. De breuklijn zet Front National tegenover Ecolo, met kleine – vergelijkbare – effecten voor CdH en MR. Opvallend is dat in Franstalig België de breuklijn geen enkele rol speelt voor een appreciatie voor de PS. Los daarvan zijn de verhoudingen tussen de partijen vrijwel identiek voor de Vlaamse partijen. Merk ook op dat we bij de analyse van het Vlaams Belang de sterkste gestandaardiseerde coëfficiënt van de hele analyse terugvinden, met een effect van .386***. Dat duidt erop dat, als er in Vlaanderen één partij een *'unique selling proposition'* heeft, dit het Vlaams Belang is.

Wellicht het meest interessante verschil tussen de Vlaamse en Franstalige kiezers merken we wanneer we de effecten van de links-rechtsidentificatie vergelijken. Voor Vlaamse kiezers speelt een links-rechtsidentificatie een significante rol voor de appreciatie van vrijwel elke partij, volgens de verwachte verhoudingen in het partijlandschap. CD&V, N-VA, Vlaams Belang, LDD en Open VLD zijn centrum-rechtse tot rechtse partijen; Sp.a en Groen zijn linkse partijen. Voor de Franstalige respondenten lijkt de links-rechtstegenstelling echter een sterkere rol te spelen, onder andere in de tweedeling tussen de twee grote blokken in het partijsysteem, MR en PS. De verschillen tussen de Vlaamse en de Franstalige partijen zijn er, maar moeten niet overschat worden, aangezien ze in beide *samples* sterk significant zijn. Verder zien we dat de links-rechtsidentificatie voor de nieuwere partijen (FN en Ecolo) geen of een beperkte rol speelt. CdH bevindt zich op dit vlak duidelijk in het centrum van het links-rechtsspectrum met – net als Ecolo – geen enkel effect van deze variabele.

TABEL 5. Gestandaardiseerde coëfficiënten (β) van meervoudige lineaire regressies voor de appreciatie van politieke partijen in Vlaanderen en Wallonië.

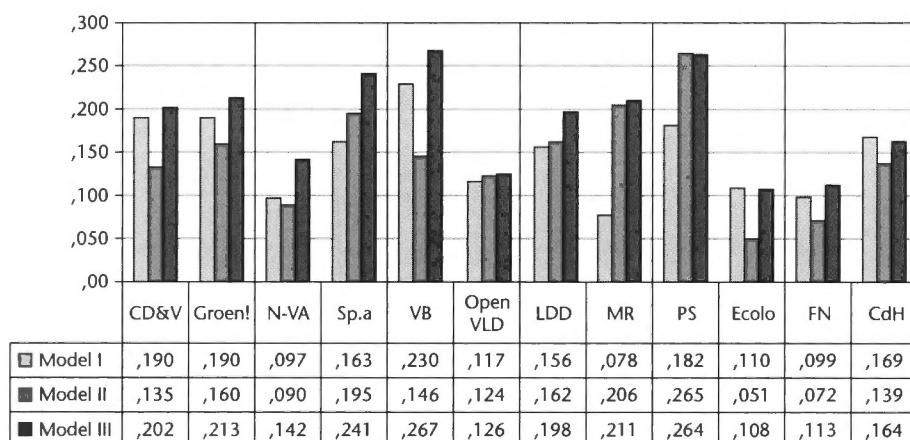
	Nederlandstaligen						Franstaligen					
	CD&V	Groen	N-VA	Sp.a	VB	Open VLD	LDD	MR	PS	Ecolo	FN	CdH
(Intercept)	5.184***	4.424***	4.273***	5.396***	2.938***	4.757***	3.621***	4.205***	5.637***	5.388***	1.223***	4.926***
Socio-structurele factoren												
Praktiserend christen	.213***	-.069*	.043	-.106***	-.034	-.072*	-.048	.000	-.079*	.002	-.040	.087**
Economische staatsinmenging	.012	.001	-.061*	.057*	-.020	-.047	-.012	.013	-.034	.100**	-.036	.030
Beroepsklasse (Andere = ref.)												
Hoog	-.056	-.043	.046	-.001	.025	.056	.064	.044	-.089**	-.017	-.035	-.007
Midden	-.054	-.042	.040	-.009	.010	-.020	.050	.033	-.056	.015	-.038	-.030
Arbeider	-.040	-.040	-.048	-.021	.074*	-.027	.076*	.006	-.057	-.060	.013	-.053
Meer federale bevoegdheden	-.054*	.101***	-.219***	.075**	-.025	.062*	-.057*	.013	-.012	.070*	-.022	.092**
Politiek-culturele factoren												
Ethisch-progressivisme	-.101***	-.036	-.010	.038	.004	-.017	.095**	.008	-.057	.093***	-.008	-.100**
Etnocentrisme	-.063*	-.245***	.048	-.205***	.386***	.071*	.189***	.094**	.007	-.206***	.226***	-.073*
Links (0)-rechts (10)	.115***	-.161***	.223***	-.295***	.195***	.131***	.210***	.377***	-.306***	-.012	.094**	-.022
Man	-.018	-.114***	.027	-.048	.023	-.010	.098**	.062*	-.003	-.060	.026	-.011
Leeftijd	.030	-.124***	-.080*	-.040	-.145***	-.112**	-.255***	-.079*	-.065*	-.017	-.142***	.014
Opleiding (Laag = ref.)												
Middenopgeleid	.037	.006	.045	-.015	-.062	.123**	-.045	.023	-.075*	.042	-.064	.050
Hoogopgeleid	-.001	.125**	.016	-.113**	-.099**	.168***	-.064	.036	-.068	.029	-.123**	.082*
Politiek vertrouwen	.275***	.090*	.146***	.178***	-.028	.260***	.056	.236***	.356***	.118***	-.062	.323***
Adjusted R²	.202	.213	.142	.241	.267	.126	.198	.211	.264	.108	.113	.164
N	1118	1122	1097	1115	1137	1117	1101	939	944	948	939	929

5.3 Belang van links-rechtspositionering en ideologische breuklijnen

Om het belang van de links-rechtstegenstelling in verhouding tot het breuklijnenmodel wat meer in detail te bekijken, hebben we een de regressies uit Tabel 5 opnieuw berekend, maar in drie verschillende stappen:

- **Model I:** enkel breuklijnen (zonder links-rechtsidentificatie);
- **Model II:** enkel links-rechts-identificatie (zonder breuklijnen),
- **Model III:** links-rechts-identificatie en breuklijnen samen.

Door vervolgens systematisch de verklaarde variantie (adjusted R^2) van deze beperkte modellen met elkaar te vergelijken, krijgen we een idee van de verklarende kracht van deze variabelen.

FIGUUR 1. Adjusted R^2 -scores van lineaire regressies met breuklijnen, links-rechtsidentificatie en beide.

Noot: Model I is het beperkte model met enkel de breuklijnen als onafhankelijke variabelen, Model II geeft de verklarende kracht van de links-rechtsidentificatie en Model III is het volledige model (cf. Tabel 5).

Bron: PartiRep 2009.

In Model I bekijken we de impact van de breuklijnen. Daar valt op dat de verklaarde variantie aan Vlaamse kant systematisch hoger ligt dan aan Franstalige kant. Uitschieter is het Vlaams Belang, en dat effect is bijna volledig toe te schrijven aan etnocentrisme. Aan Franstalige kant heeft het breuklijnenmodel duidelijk minder verklarende kracht. Het speelt alleen een belangrijke rol voor CdH, dat conservatieve ethische houdingen koppelt aan een sterke verdediging van het federale België.

Wat betreft model II, de links-rechtstegenstelling, zien we dat aan Nederlandstalige kant links-rechts slechts in heel beperkte mate de preferentie voor CD&V of N-VA bepaalt, maar wel nog van belang is voor Sp.a. Aan Vlaamse kant haalt het belang van de links-rechtstegenstelling nergens meer dan 20 procent. Dat is anders aan Franstalige kant, waar meer dan 20 procent van de variantie in de houding

ten opzichte van de twee grootste partijen (PS en MR) door de links-rechtsas kan verklaard worden. Een belangrijke conclusie kan dan ook zijn dat de links-rechts-tegenstelling in Wallonië nog altijd veel belangrijker is dan aan Vlaamse kant. Dit gegeven kan ook gedeeltelijk verklaard worden vanuit een ander partijlandschap. Aan Vlaamse zijde nemen de christendemocraten traditioneel een sterke centrumpositie in. Aan Franstalige kant, daarentegen, is de tegenhanger van deze centrumpartij bijzonder klein geworden en zijn de traditionele 'linkse' en 'rechtse' partijen dominant, wat zelfs aanleiding kan geven tot een zekere polarisering.

Als we in Model III beide determinanten samen bekijken, blijft de verklaarde variantie hoog voor Vlaams Belang, Sp.a en Groen. Een voorkeur voor die partijen kunnen we dus het gemakkelijkst verklaren aan de hand van onze reeks indicatoren. Voor Open VLD, CD&V en N-VA is de verklaarde variantie echter veel lager. Aan Franstalige kant ligt de verklaarde variantie vooral hoog voor PS en MR, maar die valt dan weer grotendeels toe te schrijven aan de impact van de links-rechtsas. De kiezers van de overige partijen hebben een veel minder duidelijk ideologisch profiel.

5.4 *Belang van breuklijnen over de taalgrens*

Een van de grootste voordelen aan het gebruik van partijappreciaties in plaats van partijvoorkeuren is dat we met deze afhankelijke variabele ook een analyse kunnen maken van de manier waarop de breuklijnenlogica kan doorgetrokken worden in de appreciatie van partijen waarvoor de respondenten niet kunnen stemmen. Dit is een interessante gelegenheid om een verkennende analyse uit te voeren op de manier waarop Franstalige kiezers Vlaamse partijen benaderen en vice versa. In Tabel 6 hebben we eenzelfde analyse herhaald, met dat verschil dat we bij de Nederlandstalige respondenten een appreciatie voor de Franstalige partijen analyseren en bij de Franstalige respondenten een appreciatie voor de Vlaamse partijen. Deze analyse is een bijkomende illustratie van de mechanismen van de breuklijnen, die aantoont hoe kiezers partijen waarvoor ze niet kunnen stemmen beoordelen. Het is overigens uitdrukkelijk niet de bedoeling hiermee een volledige comparatieve test van het breuklijnenmodel te ontwikkelen.

Wat meteen opvalt in deze resultaten is dat voor de Nederlandstalige kiezers vrijwel dezelfde breuklijnenlogica speelt wanneer ze een waardering moeten geven voor Franstalige partijen. We zien minder verklaarde variantie en minder sterke effecten, maar vrijwel voor alle breuklijnen gaan de effecten in dezelfde richting. De analyse van de communautaire breuklijn is in dit geval uiteraard moeilijker interpreteerbaar, omdat die breuklijn net betrekking heeft op de verhouding tussen de regio's. Het is dan ook logisch dat een pro-Belgische houding op vlak van bevoegdheden bijvoorbeeld leidt tot een algemene positieve appreciatie van de verschillende Franstalige partijen.

De omgekeerde redenering is heel wat minder eenduidig. De Vlamingen hebben voor vrijwel elke Vlaamse partij een tegenhanger in Wallonië, maar omgekeerd is dat minder evident. Dat is wellicht een van de redenen waarom het breuklijnenmodel in de appreciatie van Vlaamse partijen door Franstalige respondenten een minder belangrijke rol lijkt te spelen. Ook de links-rechtstegenstelling, die voor de Franstalige partijen een duidelijke PS – CdH – MR (links – centrum – rechts)verdeling creëerde, doet dat opvallend genoeg niet voor de appreciatie van Vlaamse partijen. De Franstaligen zetten Open VLD en CD&V aan de rechterkant van het spectrum, ten opzichte van Sp.a.

Over het algemeen kunnen we stellen dat het breuklijnenmodel over de grenzen heen enige gelijkenis vertoont maar dat het toch opnieuw zwakker wordt wanneer respondenten gevraagd wordt om een partijappreciatie te geven voor partijen waarvoor ze niet zouden kunnen stemmen. Vlamingen, maar vooral Franstalige respondenten lijken bovendien niet dezelfde breuklijnenlogica te gebruiken voor de appreciatie van vergelijkbare partijen over de taalgrens. We vinden bijvoorbeeld niet dezelfde links-rechtstegenstelling tussen Sp.a en Open VLD terug die we wel vonden tussen PS en MR. We vinden ook niet dezelfde verklarende kracht van religie op een appreciatie voor CdH, die we vonden voor CD&V.

De algemene tendens blijft wel dat voor Vlamingen het breuklijnenmodel relevanter blijft dan voor Franstalige kiezers, ook wanneer ze de Franstalige partijen moeten beoordelen, die traditioneel minder geënt zijn op de nieuwe breuklijnen. Een opvallende bevinding, omdat hieruit blijkt dat het niet het partijsysteem is dat bepaalt welke breuklijnen een rol zullen spelen, maar de kiezers zelf. Als je de keuze krijgt uit een reeks andere partijen, lijkt het erop dat je toch je vertrouwde breuklijnenlogica blijft volgen.

6. Besluit

In dit artikel gingen we na wat de invloed is van een aantal structurele determinanten op de houding tegenover politieke partijen. Een innoverend aspect van de analyse was dat we hierbij niet werkten met het uiteindelijke kiesgedrag van de respondent, maar met de houding ten opzichte van alle politieke partijen. Deze stap bleek tot duidelijke resultaten te leiden en laat ons in elk geval toe om voor elke politieke partij een duidelijk profiel uit te tekenen, ook voor politieke partijen die slechts een relatief kleine of moeilijk bereikbare electorale aanhang hebben. Bovendien liet die aanpak ons toe om een unieke analyse te maken van de manier waarop Franstalige respondenten Vlaamse partijen beoordelen en omgekeerd. Ten slotte kunnen we met deze aanpak een deel van de effecten van sociale wenselijkheid vermijden, die vooral spelen in de vraag naar partijvoorkeur bij extreemrechtse kiezers.

TABEL 6. **Appreciatie van Franstalige partijen in Vlaanderen en Vlaamse partijen in Wallonië.**Gestandaardiseerde coëfficiënten (β) van meervoudige lineaire regressies voor de appreciatie van politieke partijen in Vlaanderen en Wallonië.

	Franstaligen							Nederlandstaligen				
	CD&V	Groen	N-VA	Sp.a	VB	Open VLD	LDD	MR	PS	Ecolo	FN	CdH
(Intercept)	2.795***	4.492***	1.492***	4.644***	.366*	2.114***	1.475***	3.098***	5.235***	4.430***	1.790***	3.442***
Socio-structurele factoren												
Praktiserend christen	-.018	.023	-.012	-.057	-.030	-.026	.007	-.053	-.100**	-.082**	-.024	.049
Economische staatsinmenging	.019	.095**	-.040	.025	-.012	-.017	-.099*	-.041	.008	.001	-.049	-.001
Beroepsklasse (Andere = ref.)												
Hoog	.014	.042	-.003	-.050	-.005	.083*	-.012	.047	-.036	-.012	-.054	-.019
Midden	-.004	.044	.004	.017	-.071	-.027	-.038	-.012	-.008	-.015	.017	.027
Arbeider	-.019	-.034	.023	-.061	-.010	-.010	-.036	.004	-.002	-.027	.112**	.004
Meer federale bevoegdheden	.098**	.065	-.021	.049	-.030	.106**	-.012	.076*	.142***	.093**	.034	.104**
Politiek-culturele factoren												
Ethisch-progressivisme	-.081*	.065	-.065	.031	-.087*	-.033	-.051	-.002	-.027	-.012	-.025	-.052
Etnocentrisme	-.066	-.236***	.064	-.127***	.163***	-.027	.056	-.047	-.142***	-.269***	.166***	-.182***
Links (0)-rechts (10)	.131***	-.015	.023	-.211***	.099**	.217***	.040	.108***	-.210***	-.118***	.085**	.066
Man	.051	-.030	.035	.092**	.015	.100**	.110**	-.019	-.042	-.070*	-.051	-.042
Leeftijd	-.016	-.038	-.164***	-.028	-.056	.015	-.120**	-.212***	-.100**	-.117**	-.275***	-.122**
Opleiding (Laag = ref.)												
Middenopgeleid	.084*	.055	.013	.012	.042	.093*	-.012	.015	.063	.057	-.024	.023
Hoogopgeleid	.069	.075	-.062	.013	.005	.123*	-.042	.094*	-.003	.185***	-.148**	.017
Politiek vertrouwen	.249***	.140***	.122**	.296***	.042	.204***	.080*	.194***	.186***	.089**	.029	.200
Adjusted R²	.105	.139	.046	.186	.039	.134	.031	.123	.182	.234	.163	.128
N	728	777	717	713	830	713	690	939	980	981	919	951

Bron: PartiRep 2009. Significantie: *, p<.05, **, p<.01, ***, p<.001; 12 OLS-regressies met appreciatie voor elke politieke partij als afhankelijke variabele. VIF-waarden (multicollineariteit) voor elke afhankelijke variabele < 3. Variabelen 'leeftijd', 'staatsinmenging', 'meer federale bevoegdheden', 'links-rechts' en 'politiek vertrouwen' zijn gecentreerd. De partijen PvdA, PTB en SLP werden uit de analyses verwijderd.

De belangrijkste bevinding op basis van onze analyses is dat het breuklijnenmodel op een andere manier speelt in de twee regio's. Vooral de traditionele breuklijnen hebben voor de analyse van Nederlandstalige respondenten meer verklarende kracht dan voor die van Franstaligen, in tegenstelling tot wat hypothese 2 stelde. Zo spelen de religieuze en communautaire breuklijn wel degelijk een belangrijke rol in Vlaanderen en zijn de effecten van die houdingen verwaarloosbaar klein voor Franstalige respondenten. Voor de postmaterialistische houdingen is het verschil kleiner. Omgekeerd speelt de links-rechtstegenstelling een belangrijkere rol in Wallonië – waar MR lijnrecht tegenover de PS staat – dan in Vlaanderen.

Wanneer we de verhoudingen tussen de breuklijnen onderling bekijken, zien we dat ethocentrisme, communautaire houdingen (in Vlaanderen) en tot zekere hoogte religie de sterkste verdelende kracht hebben. Onze analyse bevestigt dat – afgezien van de appreciatie voor christendemocratische partijen – ethische kwesties geen beslissende rol spelen in de appreciatie voor politieke partijen, evenmin als sociale klasse. Beroepsklasse en de tegenstelling tussen weinig of veel staatsinmenging spelen een erg beperkte rol in de appreciatie van politieke partijen, ook wanneer we liberale en socialistische partijen met elkaar vergelijken, die op dat vlak ideologisch het verst van elkaar verwijderd zijn.

Ondanks de eerder sceptische verwachtingen over het belang van de links-rechtsas stellen we vast dat deze nog altijd een structurerend element van de partijvoorkeur blijft. In Vlaanderen kunnen we aan de hand van deze plaatsing gemiddeld 10 tot 15 procent van de partijpreferentie verklaren en voor Wallonië is dit meer dan 20 procent. De zelfplaatsing op een links-rechtsas blijft dus ook nu nog een belangrijk heuristisch instrument om de eigen positie ten opzichte van het aanbod van politieke partijen en ideologische posities in te schatten. Vooral voor de Franstalige respondenten blijft de opdeling relevant, met name voor de grootste twee partijen, MR en PS. Belangrijk is dat we op basis van deze data geen causaliteit kunnen bepalen en dat we niet met zekerheid kunnen zeggen of het de partijvoorkeur is die de links-rechtshouding bepaalt of andersom.

Ook wanneer we respondenten vragen om partijen te beoordelen die niet binnen hun partijsysteem vallen, blijkt dat de breuklijnenlogica die de respondenten voor hun eigen partijsysteem gebruiken gerespecteerd blijft in de appreciatie voor andere partijen. Dat bleek uit de analyse van de manier waarop Franstalige respondenten Vlaamse partijen beoordelen en vice versa. Het lijkt er met andere woorden op dat de kiezers bepalen welke breuklijnen een rol kunnen spelen en niet het partijsysteem. Over het algemeen lijken kiezers gevormd te zijn door hun eigen partijsysteem in de manier waarop ze politieke partijen beoordelen, want ook in de beoordeling van partijen over de taalgrens heen blijft het breuklijnenmodel relevanter voor Vlaamse dan voor Franstalige kiezers. Verder comparatief onderzoek zal moeten uitwijzen of deze verkennende bevinding veralgemeend kan worden.

Het eindoordeel over het belang van breuklijnen en links-rechtsposities moet dus onvermijdelijk genuanceerd zijn. De huidige analyse toont aan dat deze determinanten in elk geval nog hun invloed kunnen laten gelden en dat zij een flink deel van de variantie inzake partijpreferentie verklaren; onze aanvankelijke hypothese 1 wordt niet bevestigd. Deze analyse laat ons vooral toe om de preferentie voor nichepartijen als het Vlaams Belang en Groen te verklaren. Aan Franstalige kant, daarentegen, treffen we een belangrijke tweedeling aan tussen 'links' en 'rechts', of PS en MR. Nieuwe gevoeligheden zijn belangrijk voor partijen als Groen of Vlaams Belang, maar ze hebben slechts een beperkte invloed op de appreciatie voor de meer traditionele partijen. De stelling dat de rol van de traditionele breuklijnen achterhaald is door de opmars van nieuwe thema's en gevoeligheden, dient voor de Belgische kiezer dan ook sterk genuanceerd te worden.

Noten

1. Zie ook appendix D & E: gemiddelde partijappreciaties per partij.
2. Deze dummyvariabele werd geconstrueerd aan de hand van twee variabelen. Van diegenen die in de eerste vraag naar hun religieuze overtuiging aangaven 'katholiek', 'protestants', 'orthodox christen' of 'christelijk maar niet katholiek' te zijn, hebben we diegenen die 'een keer per week of vaker', 'meerdere keren per maand', 'een keer per maand' of 'meerdere keren per jaar' naar een kerkelijke of godsdienstige eredienst gaan (familiale en sociale gebeurtenissen niet meegerekend), onderverdeeld in de categorie 'praktiserend christen'.
3. Zie appendix A, schaal ethisch-progressivisme. De verschillende items laden op één schaal in een principal component factoranalyse. Nederlandstaligen: Cronbachs Alpha: .794, verklaarde variantie: 62.04%; Franstaligen: Cronbachs Alpha: .767, verklaarde variantie: 60.06%.
4. Zie appendix B, schaal etnocentrisme. De verschillende items laden op één schaal in een principal component factoranalyse. Nederlandstaligen: Cronbachs Alpha: .694, verklaarde variantie: 62.51%, Franstaligen: Cronbachs Alpha: .733, verklaarde variantie: 65.61%.
5. Zie appendix C, schaal politiek vertrouwen. De verschillende items laden op één schaal in een principal component factoranalyse. Nederlandstaligen: Cronbachs Alpha: .895, verklaarde variantie: 65.68%; Franstaligen: Cronbachs Alpha: .921, verklaarde variantie: 71.74%.

Bibliografie

- Achterberg, P. & Houtman, D. (2006). Why Do So Many People Vote 'Unnaturally'? A Cultural Explanation for Voting Behaviour. *European Journal of Political Research*, 45 (1), 75-92.
- Barone, C., Lucchini, M. & Sarti, S. (2007). Class and Political Preferences in Europe: A Multilevel Analysis of Trends Over Time. *European Sociological Review*, 23 (3), 373-392.
- Belucci, P. & Heath, O. (2012). The Structure of Party-Organization Linkages and the Electoral Strength of Cleavages in Italy, 1963-2008. *British Journal of Political Science*, 42 (1), 107-135.
- Billiet, J., Goeminne, B. & Swyngedouw, M. (2007). Structurele en culturele determinanten van het stemgedrag 1999 versus 2003. In M. Swyngedouw, J. Billiet & B. Goeminne (Eds.), *De Kiezer Onderzocht. De verkiezingen van 2003 en 2004 in Vlaanderen* (pp. 1-43). Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Bochsler, D. & Sciarini, P. (2010). So Close But So Far: Voting Propensity and Party Choice for Left-Wing Parties. *Swiss Political Science Review*, 16 (3), 373-402.
- Botterman S. & Hooghe, M. (2012). Religion and Voting Behavior in Belgium: An Analysis of the Relation between Religious Beliefs and Christian Democratic Voting. *Acta Politica*, 47 (1), 1-17.
- Brooks, C., Nieuwbeerta, P. & Manza, J. (2006). Cleavage-based Voting Behavior in Cross-national Perspective: Evidence from Six Postwar Democracies. *Social Science Research*, 35 (1), 88-128.
- Butler, D. & Stokes, D. (1974). *Political Change in Britain. The Evolution of Electoral Choice*. London: MacMillan Press.
- Campbell, A., Converse, P.E., Miller, W.E. & Stokes, D.E. (1960). *The American Voter*. Chicago: University of Chicago Press.
- Clark, T., Lipset, S.M. & Rempel, M. (1993). The Declining Political Significance of Social Class. *International Sociology*, 8 (3), 293-316.
- Dalton, R.J. & Anderson, C.J. (2011). *Citizens, Context, and Choice. How Context Shapes Citizens' Electoral Choices*. Oxford: Oxford University Press.
- Dalton, R.J., Farrell, D.M. & McAllister, I. (2011). *Political Parties and Democratic Linkage. How Parties Organize Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Dalton R.J., Flanagan, S.C., Beck, P.A. & Malt, J. (1984). *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies. Realignment or Dealignment?* Princeton: Princeton University Press.
- Deschouwer, K. (2009). *The Politics of Belgium. Governing a Divided Society*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Deschouwer, K., Delwit, P., Hooghe, M. & Walgrave, S. (2010). De verkiezingen van 2009. Resultaten en algemene tendensen. In K. Deschouwer, P. Delwit, M. Hooghe & S. Walgrave (Eds.), *De stemmen van het volk. Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 7 juni 2009* (pp. 7-28). Brussel: VUBPress.

- Deschouwer, K. & Sinardet, D. (2010). Identiteiten, communautaire standpunten en stemgedrag. In K. Deschouwer, P. Delwit, M. Hooghe & S. Walgrave (Eds.), *De stemmen van het volk. Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 7 juni 2009* (pp. 75-98). Brussel: VUBPress.
- De Waele, J.M. & Vieira, M. (Eds.) (2012). *Une droitisation de la classe ouvrière en Europe?* Paris: Economica.
- De Winter, L., Gómez-Reino, M. & Lynch, P. (2006). *Autonomist Parties in Europe: Identity Politics and the Revival of the Territorial Cleavage*. Barcelona: ICPS.
- De Winter, L., Swyngedouw, M. & Dumont, P. (2006). Party System(s) and Electoral Behavior in Belgium: From Stability to Balkanisation, *West European Politics*, 29 (5), 933-956.
- Elff, M. (2007). Social Structure and Electoral Behavior in Comparative Perspective: The Decline of Social Cleavages in Western Europe Revisited. *Perspective on Politics*, 5 (2), 277-294.
- Evans, G. (2000). The Continued Significance of Class Voting. *Annual Review of Political Science*, (3), 401-417.
- Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken (2009). *Officiële resultaten Vlaams Parlement*. Geraadpleegd op <http://verkiezingen2009.belgium.be>.
- Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken (2009). *Officiële resultaten Waals Parlement*. Geraadpleegd op <http://verkiezingen2009.belgium.be>.
- Garry, J. (2007). Making Party Identification More Versatile: Operationalising the Concept for the Multiparty Setting. *Electoral Studies*, 26 (2), 346-358.
- Hellemans, S. & Kitschelt, H. (1990). Agalev en Ecolo als links-libertaire partijen. *Res Publica*, 32 (1), 81-94.
- Hooghe, L. (2004). Belgium: Hollowing the Center. In U. Amoretti & N. Bermeo (Eds.), *Federalism and Territorial Cleavages* (pp. 55-92). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Hooghe, M. (1999). De persistentie van verzuiling op microniveau in Vlaanderen. Een analyse van surveydata over lidmaatschap, zuilintegratie, stemgedrag en maatschappelijke houdingen. *Res Publica*, 41 (4), 391-420.
- Huyse, L. (1987). *De verzuiling voorbij*. Leuven: Kritak.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Cultural Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. & Klingemann, H. (1976). Party Identification, Ideological Preference and the Left-Right Dimension among Western Mass Publics. In R.J. Dalton, S.C. Flanagan & P.A. Beck (Eds.), *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies* (pp. 244-273). Princeton: Princeton University Press.
- Kitschelt, H. (1988). Left-Libertarian Parties: Explaining Innovation in Competitive Party Systems. *World Politics*, 40 (52), 194-234.

- Knutsen, O. (1998). The Strength of the Partisan Component of Left-Right Identity: A Comparative Longitudinal Study of Left-Right Party Polarization in Eight West European Countries. *Party Politics*, 4 (1), 5-31.
- Knutsen, O. (2004). Religious Denomination and Party Choice in Western Europe: A Comparative Longitudinal Study from Eight Countries, 1970-97. *International Political Science Review*, 25 (1), 97-128.
- Knutsen, O. & Kumlin, S. (2005). Value Orientations and Party Choice. In J. Thomassen (Ed.), *The European Voter: A Comparative Study of Modern Democracies* (pp. 125-166). Oxford: Oxford University Press.
- Kriesi, H., Grande, E., Dolezal, M., Helbling, M., Höglinger, D., Hutter, S. & Wueest, B. (2012). *Political Conflict in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lachat, R. (2007). *A Heterogeneous Electorate. Political Sophistication, Predisposition Strength, and the Voting Decision Process*. Baden-Baden: Nomos Verlag.
- Lachat, R. (2009). *Is Left-Right from Circleland? The Issue Basis of Citizens' Ideological Self-placement* (Working Paper No. 51). Center for Comparative and International Studies website: <http://www.isn.ethz.ch>.
- Lipset, S.M. & Rokkan, S. (1967). Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments. In S.M. Lipset & S. Rokkan (Eds.), *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives* (pp. 1-64). New York: Free Press.
- Marien, S. (2011). Measuring Political Trust Across Time and Space. In M. Hooghe & S. Zmerli (Eds.), *Political Trust. Why Context Matters* (pp. 13-46). Colchester: ECPR Press.
- Middendorp, C.P. (1992). Left-Right Self-Identification and (Post)materialism in the Ideological Space; Their Effect on the Vote in the Netherlands. *Electoral Studies*, 11 (3), 249-260.
- Niemi, R.G., Wright, S. & Powell, L.W. (1987). Multiple Party Identifiers and the Measurement of Party Identification, *Journal of Politics*, 49 (4), 1093-1103.
- Oskarsson, M. (2005). Social Structure and Party Choice. In J. Thomassen (Ed.), *The European Voter: A Comparative Study of Modern Democracies* (pp. 84-105). Oxford: Oxford University Press.
- Percheron, A. & Jennings, M.K. (1981). Political Continuities in French Families: A New Perspective on an Old Controversy. *Comparative Politics*, 13 (4), 421-436.
- Raymond, C. (2011). The Continued Salience of Religious Voting in the United States, Germany, and Great Britain. *Electoral Studies*, 30 (1), 125-135.
- Rovny, J. & Edwards, E.E. (2012). Struggle over Dimensionality: Party Competition in Western and Eastern Europe. *East European Politics & Societies*, 26 (1), 56-74.
- Sinardet, D. (2008). Belgian Federalism Put to the Test: The 2007 Belgian Federal Elections and their Aftermath. *West European Politics*, 31 (5), 1016-1032.
- Van Biezen, I., Mair, P. & Poguntke, T. (2012). Going, Going, ... Gone? The Decline of Party Membership in Contemporary Europe. *European Journal of Political Research*, 51 (1), 24-56.

- Van den Berg, J. & Coffé, H. (2012). Educational and Class Cleavages in Voting Behavior in Belgium: The Effect of Income, EGP Class and Education on Party Choice in Flanders and Wallonia. *Acta Politica*, 47 (2), 151-180.
- Van der Eijk, C., Schmitt, H. & Binder, T. (2005). Left-Right Orientations and Party Choice. In J. Thomassen (Ed.), *The European Voter: A Comparative Study of Modern Democracies* (pp. 167-191). Oxford: Oxford University Press.
- Van der Eijk, C., Van der Brug, W., Kroh, M. & Franklin, M. (2006). Rethinking the Dependent Variable in Voting Behavior: On the Measurement and Analysis of Electoral Utilities. *Electoral Studies*, 25 (3), 424-447.
- Van der Waal, J. & Achterberg, P. (2006). Stille revolutie, contra-revolutie of cultureel conflict? Veranderingen in de politieke cultuur en hun invloed op het klassegebonden stemgedrag. *Res Publica*, 48 (4), 369-392.
- Ventura, R. (2001). Family Political Socialization in Multiparty Systems. *Comparative Political Studies*, 34 (6), 666-691.
- Walgrave, S., Lefevere, J. & Hooghe, M. (2010). Volatiel of wispelturig? Hoeveel en welke kiezers veranderden van stemvoorkeur? In K. Deschouwer, P. Delwit, M. Hooghe & S. Walgrave (Eds.), *De stemmen van het volk. Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 7 juni 2009* (pp. 29-50). Brussel: VUBPress.
- Weisberg, H. (1980). A Multidimensional Conceptualization of Party Identification. *Political Behavior*, 2 (1), 33-60.
- Weisberg, H. (1999). Political Partisanship. In J.P. Robinson, P.R. Shaver & L.S. Wrightsman (Eds.), *Measures of Political Attitudes* (pp. 681-729). San Diego: Academic Press.
- Westholm, A. & Niemi, R. (1992). Political Institutions and Political Socialization: A Cross-National Study. *Comparative Politics*, 25 (1), 25-41.

Appendix

APPENDIX A. Schaal ethisch-progressivisme.

	Nederlandstaligen	Franstaligen
Een vrouw moet voor abortus kunnen kiezen als zij dit wenst. In welke mate bent u het eens met deze stelling?	.778	.809
In welke mate is homoseksualiteit voor u aanvaardbaar?	.687	.637
In welke mate is abortus voor u aanvaardbaar?	.870	.887
In welke mate is euthanasie voor u aanvaardbaar?	.804	.746
	Verklaarde variantie: 62.04% Cronbachs Alpha: .794	Verklaarde variantie: 60.06% Cronbachs Alpha: .767

APPENDIX B. **Schaal etnocentrisme.**

	Nederlandstaligen	Franstaligen
België moet zijn grenzen sluiten voor asielzoekers.	.797	.804
Het is normaal dat vreemdelingen die hier vijf jaar of langer legaal verblijven ook gemeentelijk stemrecht hebben. (gespiegeld)	.765	.779
Immigratie draagt bij tot de welvaart in ons land. (gespiegeld)	.809	.845
	Verklaarde variantie: 62.51% Cronbachs Alpha: .694	Verklaarde variantie: 65.61% Cronbachs Alpha: .733

APPENDIX C. **Schaal politiek vertrouwen.**

	Nederlandstaligen	Franstaligen
Vertrouwen in politieke partijen	.813	.860
Vertrouwen in de Vlaamse/Waalse regering	.785	.849
Vertrouwen in het Vlaamse/Waalse parlement	.815	.849
Vertrouwen in de federale regering	.799	.851
Vertrouwen in het federale parlement	.840	.844
Vertrouwen in politici	.809	.828
	Verklaarde variantie: 65.68% Cronbachs Alpha: .895	Verklaarde variantie: 71.74% Cronbachs Alpha: .921

APPENDIX D. **Gemiddelde appreciatie voor Vlaamse politieke partijen op basis van
partijvoorkeur (standaardafwijking tussen haakjes).**

Appreciatie	Voorkeur								
	CD&V	Groen	N-VA	Sp.a	SLP	Vlaams Belang	Open VLD	LDD	PvdA
CD&V	7.41 (1.418)	3.96 (2.260)	4.57 (2.110)	4.36 (1.863)	2.94 (1.934)	2.05 (2.222)	4.46 (1.958)	2.88 (2.311)	2.91 (2.232)
Groen	5.00 (1.710)	7.52 (1.389)	3.86 (1.966)	5.76 (1.487)	4.12 (2.075)	1.07 (1.657)	4.55 (1.551)	2.86 (1.950)	4.09 (2.400)
N-VA	5.53 (1.493)	3.78 (2.140)	7.57 (1.350)	4.24 (1.678)	3.13 (1.828)	3.09 (2.325)	4.86 (1.911)	4.22 (2.331)	2.24 (1.886)
Sp.a	4.37 (1.784)	4.64 (2.223)	3.58 (2.016)	7.46 (1.442)	3.91 (2.076)	1.43 (2.097)	4.54 (1.700)	2.85 (2.208)	4.11 (2.401)

Appreciatie	Voorkeur								
	CD&V	Groen	N-VA	Sp.a	SLP	Vlaams Belang	Open VLD	LDD	PvdA
SLP	7.25 (.500)	6.75 (.500)	5.00 (.816)	6.75 (1.708)	7.25 (1.708)	1.00 (1.414)	6.50 (1.000)	3.75 (2.500)	5.00 (1.633)
VB	4.18 (2.122)	2.63 (2.189)	5.02 (2.420)	3.42 (2.246)	2.96 (2.116)	7.68 (1.750)	3.96 (2.185)	4.38 (2.507)	3.15 (2.337)
Open VLD	4.61 (1.690)	3.87 (2.047)	4.05 (2.079)	4.47 (1.655)	3.34 (1.843)	2.14 (2.232)	7.36 (1.359)	3.88 (2.403)	2.73 (1.980)
LDD	4.53 (1.907)	3.57 (2.519)	5.19 (1.736)	4.27 (1.783)	3.17 (1.803)	4.27 (2.560)	5.08 (1.560)	7.58 (1.257)	3.25 (2.186)
PvdA	3.33 (1.862)	3.50 (2.074)	5.20 (1.304)	5.17 (1.941)	4.60 (.894)	3.17 (2.483)	4.67 (1.366)	4.00 (1.673)	7.67 (1.211)

APPENDIX E. Gemiddelde appreciatie voor Franstalige politieke partijen naar partijvoorkeur (standaardafwijking tussen haakjes).

Appreciatie	Voorkeur					
	MR	PS	Ecolo	FN	CdH	PTB
MR	6.94 (1.415)	3.55 (1.864)	4.62 (2.078)	.96 (1.752)	4.69 (1.674)	1.97 (2.219)
PS	3.56 (2.151)	7.29 (1.571)	4.71 (2.192)	.83 (1.761)	5.00 (1.812)	2.99 (2.391)
Ecolo	4.18 (1.920)	4.54 (1.867)	7.55 (1.401)	.53 (1.429)	5.00 (1.716)	2.40 (2.365)
FN	3.13 (2.356)	4.13 (2.446)	3.20 (2.933)	6.87 (2.669)	4.20 (2.396)	2.27 (1.902)
CdH	4.34 (1.897)	4.36 (1.999)	5.14 (1.931)	.51 (1.170)	7.21 (1.502)	1.47 (1.772)
PTB	4.40 (2.608)	2.60 (2.408)	2.80 (1.643)	3.00 (2.828)	3.60 (1.673)	6.40 (2.702)

Rawls en Regime Change

Een onderzoek naar de interne rechtvaardiging van de Amerikaanse inval in Irak van 2003

Femke Avtalyon-Bakker

ABSTRACT: Rawls and Regime Change. A Study into the Internal Justification of the 2003 US Intervention in Iraq

This article analyzes the US internal justification to invade Iraq in 2003 through a study of the 'Bush Doctrine' of 2002, several Congressional acts and resolutions on Iraq, and Presidential speeches before and during the mobilization of US forces. It argues that in order to find domestic support, regime change was one of the main goals, despite the references the US made to UN resolutions. Second, this paper uses Rawls' ideas to analyze the US decision to democratize Iraq. The results of this study show how political philosophy can be used and abused to shape foreign policy. Rawls' theory could have provided the US with a moral justification based on the liberal peace assumptions that were underlying their foreign policy. However, the US did not make a consistent appeal to those assumptions and acted like a Rawlsian 'outlaw state' instead. Therefore, this paper argues, the US lost the liberal justification to overthrow Saddam Hussein's regime in favor of democracy.

KEYWORDS: United States, Iraq, democratic peace, regime change, Rawls

---

1. Inleiding

Wat is de rol van politieke theorie in het vormen van buitenlands beleid? In de politieke strijd om ideeën wordt soms leentjebuurt gespeeld bij verschillende ideeën van (politiek) filosofen. Ongetwijfeld kan dat tot geïnspireerd beleid leiden waar de maatschappij baat bij heeft, maar soms wordt er al te gemakkelijk naar een filosoof verwezen om een beleidskeuze te legitimeren. Deze bijdrage stelt dat de 'democratische vrede', het idee dat democratieën niet met elkaar in oorlog gaan, regelmatig te gemakkelijk gebruikt wordt om het promoten van democratie door het Westen te rechtvaardigen. Een van de redenen daarvan zou kunnen zijn, dat de democratische vrede door politieke wetenschappers en beleidsmakers vaak als

een empirische werkelijkheid wordt opgevat, terwijl het in essentie een normatieve theorie is, zoals ik hieronder zal uitleggen.

In dit artikel wordt de Amerikaanse inval in Irak in 2003 als voorbeeld genomen. Een belangrijk doel van de regering-Bush (Bush) was *regime change*: dictator Saddam Hoessein (Saddam) afzetten en vervangen door een democratisch regime. *Regime change* was volkenrechtelijk gezien illegaal zonder toestemming van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (VN), maar Bush verzamelde, op grond van bewijs dat Saddam massavernietigingswapens (MVW) en banden met Al Qaida zou hebben, voldoende steun onder bondgenoten om deze inval zonder VN-steun door te zetten. Bush wist ook binnenlandse steun te verwerven door sterk in te zetten op de *regime change* die zou volgen: een Iraakse democratie zou goed zijn voor de Amerikaanse veiligheid. In dit voorbeeld van hoe de democratische vrede als normatieve theorie te gemakkelijk gebruikt wordt, ga ik nader in op deze rechtvaardiging om binnenlandse steun te krijgen. In de retoriek van Bush werd regelmatig gewezen op de aanname van de democratische vrede: een democratisch Irak zou geen oorlog meer willen met andere democratieën, zoals de VS.

In eerste instantie lijkt die overtuiging aan te sluiten bij het idee van de democratische vrede als "*the closest thing political science has of an empirical law*" (Levy, 1988), die gebaseerd is op de empirische bevinding dat democratieën al heel lang niet met elkaar in oorlog zijn gegaan (Babst, 1964; Doyle, 1997; Rousseau, 2005). Er is echter tot op heden onder politieke wetenschappers geen consensus bereikt over hoe die empirische bevinding te verklaren valt (zie bv. Ray, 1998; Ungerer, 2012). We weten simpelweg nog steeds niet met voldoende waarschijnlijkheid te zeggen of de democratische vrede echt door democratie komt, of dat er iets anders aan de hand is.

Ondertussen hebben westerse beleidsmakers de democratische vrede echter omarmd als een prescriptie voor de verspreiding van democratie in de rest van de wereld, goedschiks dan wel kwaadschiks, in de hoop de wereldvrede te bespoedigen (Burgos, 2008, pp. 222-223; Geis, Brock & Müller, 2007; Ish-Shalom, 2006; Walt, 1998, p. 39). *Peacebuilding*-missies in VN- of NAVO-verband zijn gericht op het creëren van een liberaal-democratische politieke cultuur om zo een binnenlandse en buitenlandse vrede te bewerkstelligen (Goetze & Guzina, 2008; Paris, 2004). Zowel de Europese Veiligheid Strategie van de Europese Unie als de Amerikaanse *National Security Strategies* (sinds 1998) beschrijven hoe het verspreiden van democratie zal leiden tot een grotere veiligheid van de Europese Unie respectievelijk de Verenigde Staten (VS). De empirische werkelijkheid heeft echter aangetoond dat de kans op succes bij het brengen van democratie naar conflictgebieden vrij klein is (Russett, 2005). Daarnaast is gebleken dat democratisering vaak eerder tot oorlog kan leiden dan wanneer deze staten niet-democratisch waren gebleven (Mansfield & Snyder, 2005, pp. 274-276). De inzet op het brengen van democratie in Irak door Bush lijkt aldus eerder ingegeven door een geloof in een bijzondere

werking van democratie, zoals in de democratische vrede als normatieve theorie beschreven staat.

De normatieve theorie, zoals die in 1795 in *Zum Ewigen Frieden* werd beschreven door Immanuel Kant (1724-1804), is een deontologische theorie. De categorische imperatief, de morele innerlijke wet waarvan Kant dacht dat, als ieder vrij en autonoom individu deze zou volgen, rationaliteit ook tot redelijkheid zou leiden, is het leidend beginsel waarop de democratische vrede gebouwd is. In Kants visie konden alleen republieken de categorische imperatief voor ieder individu in de republiek zeker stellen, waardoor geweld tussen individuen en daardoor tussen republieken voorkomen zou kunnen worden. Het liberale geloof dat een wereld vol democratieën tot wereldvrede kan leiden, is daardoor strak verbonden aan de deontologie ervan. Een keuze om deze theorie succesvol toe te passen op normatieve gronden, zou logischerwijs in lijn moeten zijn met de grondbeginselen daarvan.

Dit onderzoek toetst de Amerikaanse inval in Irak aan de democratische vrede op ideologische consistentie. Dat is een theoretische exercitie, waar de praktijk wellicht weinig mee kan. De werkelijkheid is immers altijd grilliger dan we theoretisch bedenken. Maar het doel van deze bijdrage is bescheiden. Los van de vraag of *regime change* volkenrechtelijk te verantwoorden was, en los van de vraag of liberale waarden inderdaad universele waarden zijn die verspreid moeten worden, probeert dit artikel te toetsen of de inval in Irak vanwege *regime change* ideologisch te rechtvaardigen was en of die rechtvaardiging in het geval van acties die Bush in de Irakoorlog nam ideologisch op zijn plaats was vanuit een specifiek politiek-filosofisch oogpunt. Het doel is een voorbeeld te geven van hoe beleidsmakers al te gemakkelijk gebruik maken van de democratische vrede en daarmee wellicht andere inzichten in de besluitvorming van de VS betreffende Irak te bieden.

Als theoretisch raamwerk wordt Rawls' *The Law of Peoples* (1999) gebruikt. Net als Kant beargumenteert Rawls dat rationaliteit moet leiden tot moreel gedrag, waarin de ene mens de andere mens als doel op zich behandelt in plaats van als een middel tot een (zelfzuchtig) doel. Waar Kant nog sprak van een innerlijke morele wet die ontdekt moet worden, probeerde Rawls in zijn levenswerk de voorwaarden voor dat morele gedrag te institutionaliseren. *The Law of Peoples* is een ontwerp voor een internationaal systeem van 'liberale' en 'fatsoenlijke' volkeren die in vrede samenleven, dat voortbouwt op de ideeën van Kant over een vredesbond tussen republieken. Rawls' werk is niet alleen logisch en consistent, het beschrijft ook duidelijke ideeën over de grenzen van het liberalisme, zowel over hoever een liberaal volk mag gaan, als tot hoever een liberaal volk een niet-liberaal volk moet tolereren.

Om de casus te bestuderen is gebruik gemaakt van primaire bronnen, zoals VN-resoluties, wetgeving van het Amerikaanse *Congress*, de *National Security Act 2002*, en presidentiële speeches naar aanloop van en tijdens de Irakoorlog.

Daarnaast zijn secundaire bronnen gebruikt, zoals reflecties op de inval door de Nederlandse Commissie Irak, de commissies van het Amerikaanse *Congress* en een enkel journalistiek werk ten tijde van de Irakoorlog. Alle bronnen zijn geselecteerd op relevantie met betrekking tot de beleidsvorming van de VS betreffende Irak, en daarmee in lijn met eerder onderzoek naar de beleidsvorming van de VS. Een discoursanalyse is gebruikt om de primaire en journalistieke bronnen te bestuderen. De gebruikte methode is *direct interpretation*, waarbij de onderzoeker in documenten zoekt naar patronen en consistentie binnen bepaalde condities (Stake, 1995, pp. 71-79). Deze methode heeft haar beperkingen, omdat het onmogelijk is een eventuele *bias* van de onderzoeker geheel uit te schakelen. Het doel van dit onderzoek is echter niet om tot een generaliseerbare theorie te komen, maar om een proces te detecteren dat als voorbeeld kan dienen voor het argument van dit artikel: normatieve theorie kan worden misbruikt door beleidsmakers. Dit onderzoek sluit daarmee niet uit dat er andere visies mogelijk zijn om de gebeurtenissen rond de Irakoorlog uit te leggen; de resultaten van dit onderzoek zouden als een 'voorbeeld van' beoordeeld moeten worden.

2. Rawls' werk

Om *The Law of Peoples* te doorgronden, moet het in de context van Rawls' oeuvre begrepen worden. In *Theory of Justice* (1971), een sociaalcontracttheorie, beschreef Rawls de procedure die zou moeten leiden tot de meest rechtvaardige samenleving. Om de contractanten tot een welgeordende samenleving te laten komen waarin iedereen dezelfde rechtvaardigheidsbeginselen zou onderschrijven, moest men gezamenlijk de instituties vormgeven die deze rechtvaardigheidsbeginselen zouden waarborgen. Voor die procedure ontwierp hij een gedachte-experiment: de contractanten moesten plaatsnemen in de *original position* achter een *veil of ignorance*. Dat hield in dat iedereen een volkomen gelijke positie ten opzichte van elkaar had en dat niemand een idee zou hebben van hoe men uiteindelijk in de maatschappij terecht zou komen: men kon rijk en gezond zijn, maar net zo goed straatarm en blind. Het enige wat de contractanten wisten, was dat ze in de maatschappij terecht kwamen waar de rechtvaardigheidsbeginselen golden die zij samen gecreëerd hadden.

Omdat volgens Rawls individuen op basis van rationele overwegingen altijd in hun eigenbelang keuzes maken, zouden de contractanten in de *original position* kiezen voor die verzameling beginselen die henzelf ook in het slechtste geval een minimale garantie zou geven voor fundamentele vrijheden en rechten en die tevens gelijke kansen zou bieden op sociale en economische welvaart. Daardoor ontstond er een minimaal systeem dat voor eenieder gelijkheid en rechtvaardigheid

creëerde. Rawls gebruikte op deze manier de rationaliteit (het beste voor jezelf nastreven) om contractanten automatisch redelijk (met anderen rekening houden) te laten zijn. Voor Rawls bestond liberalisme uit het samengaan van rationaliteit en redelijkheid; alleen door deze combinatie kon ieder mens zowel vrij als gelijk zijn, waardoor er rechtvaardigheid kon zijn. Met *Theory of Justice* ontwikkelde Rawls een manier om Kants morele notie over hoe mensen elkaar moeten behandelen te institutionaliseren. Zo zou de structuur van zelfontworpen instituties de mens dwingen een rationeel en redelijk (en dus) moreel persoon te zijn, wat volgens Rawls als vanzelfsprekend uit de gelijkheid van mensen zou moeten voortkomen. De contractanten zouden met behulp van dit gedachte-experiment tot het concept *Justice as fairness* moeten komen, dat bestaat uit drie rechtvaardigheidsbeginselen: een gelijke verdeling van fundamentele vrijheden en basisrechten, een billijke verdeling van verwervingskansen en het verschilbeginsel.

Begin jaren negentig van de vorige eeuw werkte Rawls deze theorie verder uit in *Political Liberalism*. Waar in *Theory of Justice* de *Justice as fairness* een epistemologisch concept was, werd het in dit werk een politiek concept. In een democratie leven mensen met verschillende (religieuze en niet-religieuze) levensbeschouwingen vaak op tolerante wijze naast elkaar. Volgens Rawls zou *Justice as fairness* vrij kunnen staan van de verschillende doctrines van deze levensbeschouwingen, maar door zijn politieke aard wel een basisstructuur voor rechtvaardigheidsbeginselen kunnen leveren. De belangrijkste stap die in dit werk gezet werd, was dat Rawls een duidelijke scheiding maakte tussen levenswijze en politiek leven, waardoor vrije en gelijke burgers met verschillende levensvisies en/of religies in een democratie toch samen konden leven volgens dezelfde rechtvaardigheidsbeginselen. Deze stap bracht de abstracte theorie van *Theory of Justice* dichter bij de realiteit door het concept *Justice as fairness* toe te passen op de pluriformiteit van de democratie. Uitgangspunt hiervan was dat de contractanten een overlappende consensus konden vinden in het concept van *Justice as fairness*, naast een tolerante visie op hen die er een andere religie of levenswijze op na hielden. Liberalisme werd hiermee politiek liberalisme en daardoor verenigbaar met andere levensbeschouwingen dan het liberalisme.

In 1999 zette Rawls de laatste stap door zijn theorie in de internationale omgeving toe te passen in *The Law of Peoples*. Hij streefde hiermee naar een vorm van rechtsstatelijkheid in het internationale systeem als voorwaarde voor vredelievende betrekkingen tussen volkeren, zoals Kant ruim 200 jaar eerder theoretiseerde. Uitgangspunt bleef het politiek liberalisme, waardoor er ruimte was voor verschillende doctrines naast elkaar, met *Justice as fairness* als overlappende consensus. Volkeren die deze idealen en principes zouden naleven vormden samen de *Society of Peoples*. Deze welgeordende volkeren hadden allemaal eigen overheden, die constitutioneel liberaal-democratisch waren of niet-liberaal maar wel fatsoenlijk. Met fatsoenlijk bedoelde Rawls dat deze volkeren in ieder geval aan de basiscri-

teria voldeden, zoals het respecteren van de fundamentele mensenrechten en het opbrengen van een zekere mate van tolerantie voor andersdenkenden. Ook zou een fatsoenlijk volk ruimte bieden aan politieke participatie via een consultatief systeem. Individuele politieke rechten zoals de burgers van een liberale samenleving genieten, zouden echter niet aanwezig zijn. Door aan deze voorwaarden te voldoen zou een fatsoenlijk volk tot een welgeordende samenleving komen, omdat er binnen de samenleving ook rationele *en* redelijke en daarom morele individuen bestaan. Deze twee soorten volkeren noemde Rawls de welgeordende volkeren.

Rawls koos voor volkeren in plaats van staten. Staten hebben de traditionele soevereiniteit en daarmee het recht om gedeeltelijk autonoom te handelen. Staten zetten hun macht in om op rationele gronden staatsbelangen na te streven. Dat zou iedere vorm van redelijkheid, wat juist de voorwaarde voor Rawls is om tot vrijheid en gelijkheid te komen, uitsluiten. Dat maakte dat de staat niet als moreel lichaam gezien kon worden. Een liberaal volk bestaat uit een collectief van individuen. Hun democratisch gekozen regering is, ideaaltheoretisch gesproken, gebonden aan een redelijke en rechtvaardige constitutie waarin de fundamentele rechten zijn vastgelegd. Daarnaast deelt een volk bepaalde culturele kenmerken op grond waarvan men zich met elkaar verbonden voelt. Ten slotte heeft een liberaal volk een moreel karakter, omdat binnen zijn zelfontworpen instituties rationaliteit en redelijkheid samengaan en zo een rechtvaardige samenleving creëren. Rawls wijdde zelfs een heel hoofdstuk aan *moral learning* (de verwachting dat individuen die opgroeien in een geconsolideerde democratie zich moreel beter zouden ontwikkelen). Hoe langer een democratie zou bestaan, des te meer haar burgers volgens liberale en democratische normen zouden gaan handelen. Volgens Rawls was dat de verklaring van het empirische feit dat democratieën niet met elkaar in oorlog raakten (de democratische vrede theorie).

Dat Rawls naast de liberale volkeren fatsoenlijke volkeren toeliet, werd hevig bekritiseerd (Riker, 2009, p. 617). Rawls zou daarmee aangeven dat het recht op politieke participatie niet als vanzelfsprekend ook het recht op democratische politieke instituties zou betekenen. Maar Rawls leek fatsoenlijke volkeren toe te laten om een andere reden. Hij leek daarmee de tolerantie die liberale staten binnen het politiek liberalisme voor andere levenswijzen zouden moeten opbrengen tot het uiterste te willen oprekken: hij gaf daarmee de grens aan van wat geaccepteerd kon worden en wat niet. Tegelijkertijd streefde hij ernaar zeker te stellen dat de idealen en principes van het buitenlandse beleid van een liberaal volk ook redelijk zouden zijn vanuit een niet-liberaal fatsoenlijk oogpunt (Rawls, 1999, p. 10). Tolerantie was een cruciaal begrip bij Rawls. Door tolerantie ten opzichte van andersdenkenden zo ver mogelijk uit te rekken, mits men dezelfde rechtvaardige beginselen onderschreef, konden vrijheid en gelijkheid onder volkeren samengaan.

Naast de welgeordende volkeren onderscheidde Rawls drie andere soorten volkeren, die alle niet-geordend zijn. Ten eerste waren dat de *outlaw states*, die agres-

sief zijn en een oorlog beginnen om de rationele (en niet de redelijke) belangen van het regime te bevorderen. Rawls gebruikte de term *outlaw state* in plaats van het in de internationale betrekkingen gangbare *rogue state*. Het ging namelijk om een staat die niet aan *The Law of Peoples* mee zou willen of kunnen doen: buiten de wet dus. Rawls noemde deze ook met opzet een staat en geen volk, omdat het regime niet door de bevolking tot stand is gekomen, zoals bij welgeordende volkeren het geval is. Ten tweede categoriseerde Rawls de *societies burdened by unfavorable conditions*, die onder dusdanige condities leven dat de historische, sociale en economische omstandigheden het moeilijk of zelfs onmogelijk maken tot een welgeordend regime te komen. Als laatste categorie benoemde Rawls de *benevolent absolutisms*, die de mensenrechten wel respecteren maar waar de inwoners op geen enkele wijze tot politieke participatie kunnen komen.

The Law of Peoples beschreef hoe vertegenwoordigers van liberale volkeren als morele personen moesten optreden en namens hun volkeren plaats zouden nemen in de *original position* om gezamenlijk tot een *Society of Peoples* te komen waarin *The Law of Peoples* het contract tussen deze volkeren zou zijn. Het ging specifiek om volkeren en om de rechtvaardige verhoudingen tussen die volkeren. Individuen spelen in *The Law of Peoples* alleen een rol als deel uitmakend van een volk. Volkeren worden daardoor gelijk aan elkaar, maar individuen zijn dat niet meer per se.

Rawls beschreef met deze ideaaltheorie een realistisch Utopia, waarmee hij zich op de positie stelde dat deze ideaaltheorie werkelijkheid zou kunnen worden. Om dat doel (een *Society of Peoples* die onder *The Law of Peoples* samen leven en werken) te bereiken, beschreef hij in het derde deel van *The Law of Peoples* ook een non-ideaaltheorie. Met deze non-ideaaltheorie onderkende Rawls dat zijn ideaaltheorie ver van de werkelijkheid afstond: de liberale en fatsoenlijke volkeren die aan Rawls' definities voldoen bestaan (nog) niet en ook rechtvaardigheid volgens Rawls' normen ontbreekt (nog) in de werkelijkheid. Omdat Rawls dacht dat zijn ideaaltheorie uiteindelijk wel haalbaar moest zijn, probeerde hij in deze non-ideaaltheorie een soort handleiding te schrijven voor de bestaande liberaal-democratieën, die volgens Rawls nog geen ideaaltypische liberale volkeren waren, maar die hij 'relatief welgeordend' noemde (Rawls, 1999, p. 75).

Doel van deze handleiding was om deze relatief welgeordende volkeren te helpen om tot een *Society of Peoples* te komen. Rawls beschreef hoe deze volkeren zich moesten opstellen tegenover niet-geordende staten om hen te helpen ook welgeordende volkeren te worden, zodat uiteindelijk de *Society of Peoples* van welgeordende volkeren onder *The Law of Peoples* werkelijkheid kon worden. Hij creëerde zo een raamwerk waarbinnen beleid en acties konden worden geformuleerd die zowel moreel toelaatbaar, politiek toepasbaar en effectief konden zijn om via de concessies die de non-ideaaltheorie aan de theoretische eisen van Rawls deed, uiteindelijk tot de ideaaltheorie van *The Law of Peoples* te kunnen komen. De niet-geordende volkeren, en dan vooral hoe de welgeordende volkeren met deze

volkeren zouden moeten omgaan, stonden daarom centraal in het derde deel van *The Law of Peoples*.

De belangrijkste richtlijnen van Rawls' theorie voor dit onderzoek zijn: (1) welgeordende volkeren zijn gelijk aan elkaar; (2) *The Law of Peoples* is ontwikkeld binnen het politiek liberalisme, wat betekent dat volkeren met verschillende levensvisies (en bijbehorende doctrines) vreedzaam samen kunnen bestaan; (3) *Justice as Fairness* moet de overlappende consensus vormen. Ieder welgeordend volk dat dit concept onderschrijft en zich tolerant opstelt tegenover andere volkeren die wellicht andere levenswijzen en/of religies aanhangen maar *Justice as Fairness* onderschrijven, heeft een plaats in de *Society of Peoples* onder *The Law of Peoples*; en (4) de doelstelling van ieder welgeordend volk moet zijn dat uiteindelijk alle volkeren welgeordend worden en plaats kunnen nemen in de *Society of Peoples* onder *The Law of Peoples*.

3. De Verenigde Staten en Irak

3.1 Amerikaans buitenlands beleid en Irak

Het Amerikaanse buitenlands beleid ten opzichte van Irak is sinds de jaren negentig gericht geweest op het vervangen van het autoritaire regime van Saddam door een democratisch regime. Vaak wordt de Amerikaanse inval in Irak op 20 maart 2003 gezien als een typische actie van de regering-Bush die onder een andere president wellicht niet had kunnen voorvallen, maar de wens om een *regime change* in Irak tot stand te brengen was geen nieuwe gedachte in de VS (Burgos, 2008; Hastings Dunn, 2003). Onder president Clinton werd in 1998 de *Iraq Liberation Act* aangenomen, waarin stond dat de VS zich letterlijk alles mochten permitteren om Saddam te vervangen door een democratisch regime. Voor militaire interventie was alleen nog de toestemming van het *US Congress* nodig. Bush had op grond van het ingezette buitenlandse beleid eigenlijk nog maar één oplossing voor Irak: het afzetten van Saddam. De dictator van Irak was al in de jaren negentig van de vorige eeuw neergezet als een terrorist die MVW bezat en daardoor een bedreiging voor de VS betekende. Bush kon daarop verder bouwen en hoefde alleen nog maar aan te tonen dat na de terroristische aanslagen van 9/11 het moment gekomen was om de daad bij het woord te voegen (Burgos, 2008, pp. 222-223).

Bush committeerde zich met de *National Security Strategy 2002* aan de verspreiding van democratie om de veiligheid van de VS te garanderen. Op deze gronden konden de VS de inval in Irak om democratie te brengen als zelfverdediging zien en een in het volkenrecht verboden *preventive strike*¹ uitvoeren om een eventuele toekomstige dreiging van Irak te neutraliseren: de VS zouden Saddam uitschakelen als bedreiging

en een vreedzame toekomst met Irak verzorgen, omdat er een democratie gesticht zou worden. De visies van de VS en hun bondgenoten liepen op dit punt uiteen. De steun van de bondgenoten die meevochten was (al dan niet terecht) gebaseerd op het idee van een volkenrechtelijk mandaat, niet op het idee van *regime change*. Hoewel de VS binnen de VN-Veiligheidsraad hun uiterste best hebben gedaan de volkenrechtelijke weg te bewandelen die de internationale gemeenschap verwachtte (Davids, 2010, pp. 163-164, 167-169, 193-194; Malone, 2006, pp. 185-221), in een poging een internationale legitimatie van een eventuele inval te krijgen, had Bush intern een andere rechtvaardiging nodig om de steun van de Amerikaanse bevolking te krijgen.

Het *US Congress* had in oktober 2002 in de *Joint Resolution to Authorize the Use of United States Armed Forces Against Iraq* de president alle vrijheid gegeven om Irak aan te vallen als hij meende dat het gevaar te groot zou worden. En dat was volgens Bush het geval: (1) Saddam zou MVW bezitten en kunnen maken en de bereidheid hebben deze MVW in te zetten of zelfs (2) aan terroristische groeperingen, zoals Al Qaida, te verstrekken (Bush *et al.*, 2003). Saddam moest ontwapend worden. Maar de VS wilden ook (3) Saddam afzetten en vervangen door een democratisch regime. Al deze aangevoerde redenen waren terug te voeren op het veiligheidsbeleid van de VS: zelfverdediging. Het ontwapenen van Saddam en het stichten van een democratie in Irak zouden de nationale veiligheid van de VS garanderen (Bush, 2002, pp. 1-2, inleiding).

3.2 *De Irakoerlog en de aanloop*

De inval in Irak door de VS moet in de context van de gebeurtenissen in de jaren voor deze inval worden gezien. Zonder diep op de uiterst complexe en uitgebreide situatie in te gaan, wordt hier volstaan met de voor dit onderzoek belangrijkste gebeurtenissen te noemen. Saddam kwam in 1979 aan de macht in Irak en ontpopte zich als een meedogenloos dictator. Hij onderdrukte met harde hand alle bevolkingsgroepen in zijn land die niet tot zijn eigen Ba'ath-partij behoorden. Daarnaast werd iedere oppositie met geweld uitgeschakeld. In een bloederige achtjarige oorlog (1980-1988) met buurland Iran zette hij op grote schaal chemische wapens in. Toen hij in 1990 buurland Koeweit binnenviel en annexeerde, om vervolgens alle resoluties² van de VN-Veiligheidsraad om zich terug te trekken en wapeninspecteurs toe te laten te negeren, ontketende hij de Golfoorlog van 1991. Een grote internationale coalitie onder leiding van de VS dreef Irak met een mandaat van de VN-Veiligheidsraad uit Koeweit. Saddam bleef echter zitten en de VN bleven een beroep doen op de resoluties om Saddam te dwingen zich te ontwapenen en zeker te stellen dat hij geen nieuwe MVW kon produceren. Bij zijn terugtrekking uit Koeweit had Saddam aangegeven alle resoluties te zullen nakomen.

In de jaren die volgden leek die belofte slechts gedeeltelijk ingelost te worden. Saddam liet wapeninspecteurs toe, maar maakte het hen niet gemakkelijk onderzoek te doen. Zo ontstond er een kat-en-muisspel tussen Saddam en de internationale gemeenschap. De VS en de Britten kwamen regelmatig in actie en bombardeerden delen van Irak om de Koerdische bevolking in het noorden van Irak te beschermen. In 1998 bombardeerden zij ook militaire installaties van Irak. Maar Saddam gaf niet toe en na deze laatste aanval kwamen de VN-wapeninspecteurs Irak niet meer binnen.

Nadat in 1998 in de VS de *Iraq Liberation Act* werd aangenomen, was de hoop dat door de sancties die de internationale gemeenschap aan Irak had opgelegd, samen met morele en financiële steun aan de democratische oppositie in ballingschap, Irak zelf in staat zou blijken de dictator af te zetten, zonder resultaat. Er volgden jaren waarin er geen wapeninspecteurs Irak inkwamen en er weinig duidelijkheid bestond over het bezit en de productie van MVW in Irak. De internationale gemeenschap oefende alleen economische sancties als druk uit (Davids, 2010, pp. 55-56; Malone, 2006).

Na 9/11 begonnen de VS de *War on Terror*. In korte tijd werd het Taliban-regime in Afghanistan afgezet. Al snel werd de blik op Irak gericht. In de *State of the Union* van 2002 wees president Bush Irak aan (samen met Iran en Noord-Korea) als de 'As van het Kwaad'. Hij verweet deze landen MVW te ontwikkelen om te kunnen inzetten tegen het Westen of aan terroristische groepen te geven, zoals Al Qaida, die de terroristische aanslagen op 9/11 had veroorzaakt. Daarnaast benadrukte Bush hoezeer de VS eraan hechtten Irak te bevrijden, niet alleen van Saddam maar ook van het juk van ondemocratische instituties. Er moest een democratie komen in Irak (Bush, 2002). Tegelijkertijd begonnen de VS de bondgenoten en de VN te bewerken. Volgens de VS moesten de resoluties die Irak al enkele jaren niet nakwam afgedwongen worden. Rapporten van eerdere inspecties in Irak toonden de mogelijkheden voor het maken van MVW en voorraden chemische en biologische wapens aan. De mogelijkheid dat Saddam de afgelopen vier jaar, waarin er geen inspecteurs waren toegelaten, meer wapens had ontwikkeld, leek aanwezig. En Saddam weigerde alle medewerking om dat vermoeden te ontkrachten.

Het bewerken van de VN had tot resultaat dat op 8 november 2002 door de VN-Veiligheidsraad unaniem resolutie 1441 werd aangenomen, waarin Irak werd opgeroepen te ontwapenen, mede op basis van de eerder aangenomen resoluties. Saddam bezweek onder de druk en liet eind 2002 weer inspecties toe, maar deze verliepen niet altijd even soepel. Hoewel enkele permanente leden van de VN-Veiligheidsraad Saddam de tijd wilden geven de volledige resolutie na te komen, omdat ze in resolutie 1441 geen direct mandaat voor een gewelddadig optreden tegen Irak zagen, bekeken de VS en het Verenigd Koninkrijk (VK) dat anders (Bush *et al.*, 2003). De VS begonnen zich militair voor te bereiden en benaderden bondgenoten om mee te doen.

Op 2 oktober 2002 had het *US Congress* een resolutie aangenomen waarin de president alle vrijheid kreeg om geweld tegen Irak in te zetten, indien hij dat nodig achtte voor de nationale veiligheid. Door deze wetgeving hadden de VS de mogelijkheid gecreëerd om intern een oorlog tegen Irak te rechtvaardigen, zolang Bush maar kon aantonen dat een dergelijke oorlog de veiligheid van de VS zou vergroten.

De VS vonden dat Saddam de eisen die resolutie 1441 stelde niet snel en goed genoeg nakwam en stelden hem op 17 maart 2003 het ultimatum Irak binnen 48 uur te verlaten; anders zouden de VS Irak binnenvallen (Bush, 2003c). Saddam bleef en op 20 maart 2003 vielen de VS Irak binnen. *Operation Iraqi Freedom* was van start gegaan, maar zonder een mandaat van de VN-Veiligheidsraad. De VS kregen bij hun inval militaire steun van het VK, Australië en Polen en politieke steun van een reeks bondgenoten, de zogenoemde *Coalition of the Willing*,³ maar niet van alle bondgenoten. Duitsland en Frankrijk waren bijvoorbeeld tegen de inval (PWHCE, 2003).

De VS rechtvaardigden hun inval in Irak op basis van zelfverdediging: Irak zou MVW bezitten en de capaciteit hebben er meer te maken. Daarnaast zou Saddam terroristen zoals Al Qaida niet alleen steunen, maar ook van wapens willen voorzien. De VS bestempelden Saddam als een gevaarlijke en bloeddorstige leider die onberekenbaar was en elk moment zou kunnen aanvallen. Daarenboven was Saddam wreed tegen zijn eigen volk en verdiende dat volk bevrijd te worden. Deze bevrijding, die democratie zou moeten brengen, zou ook goed zijn voor de vredelievende betrekkingen in zowel het Midden-Oosten als in de rest van de wereld (Bush, 2003c).

De coalitie versloeg het Irakese leger snel en op 1 mei 2003 verklaarde Bush dat Irak was verslagen (Bush, 2003a). Uit onderzoek bleek later dat Irak nauwelijks MVW meer bezat (Select Committee on Intelligence, 2006, pp. 125-126) en dat Saddam geen contacten met Al Qaida had, noch hen steun verleende (Select Committee on Intelligence, 2006, pp. 105-112). Uit dit rapport kwam naar voren dat er ook ten tijde van de aanloop naar de oorlog geen informatie van de inlichtingendiensten bestond die de aanwezigheid van MVW en banden met terroristen bevestigde. In *Congress* werd de commissie opgeroepen uit te zoeken wat Bush wel of niet geweten had (Holtzman, 2008).

Op 12 mei 2003 werd Paul Bremer als hoofd van de *Coalition Provisional Authority* (CPA) aangesteld om Irak te besturen en de ontwikkeling van een functionele democratie te bewerkstelligen (Dobbins, 2009, p. 131). Het bleek dat er maar weinig plannen waren voor de aanpak van deze reconstructie (Dobbins, 2009, p. 160). Bremer kreeg enkel algemene richtlijnen en mocht de rest verder invullen. Aan het Irakese volk moesten in ieder geval twee dingen duidelijk gemaakt worden: dat het regime van Saddam echt weg was (dat deed men door alle aanhangers van Saddams Ba'ath-partij naar huis te sturen (Dobbins, 2009, pp. 140, 143)) en

dat de nieuwe situatie hun welvaart zou verhogen (er werd veel nadruk gelegd op de opbouw van de economie (Dobbins, 2009, pp. 149-152) en het verzorgen van publieke voorzieningen zoals elektriciteit en watertoevoer (Dobbins, 2009, pp. 145-146)). Het probleem was, dat er met deze maatregelen niet genoeg rekening werd gehouden met wat er echt in Irak moest gebeuren, namelijk het verzorgen van de veiligheid van het Irakese volk en de opbouw van in de gemeenschap wortelende democratische instituties. Door het naar huis sturen van alle Ba'ath-partij-aanhangers (o.a. het gehele leger), ging er veel kennis verloren. Deze had bewaard kunnen blijven door individueel te bekijken wie weg moest of in het nieuwe Irakese overheidssysteem zou kunnen aanblijven (Dobbins, 2009, p. 142). Dit leidde uiteindelijk ook tot meer verdeeldheid tussen de etnische partijen in Irak, waarvan enkele al snel in opstand kwamen tegen de CPA en de door de VS gesteunde regering (Dobbins, 2009, p. 143).

De retoriek van Bush had tot gevolg dat de Irakese verwachtingen te hoog waren (Dobbins, 2009, p. 150). De economische situatie verbeterde enigszins, maar werd grotendeels bekostigd door de VS. Het aanjagen van het democratiseringsproces door de VS bleek grillig, met te veel ongeduld en te weinig begrip voor de lokale situatie (Dobbins, 2009, p. 153). Uiteindelijk slaagde de CPA erin een begin te maken met de ontwikkeling van een liberale constitutie met de bijbehorende instituties en economie. Men slaagde er echter niet in de burgeroorlog die ontstond een halt toe te roepen. Het Irakese volk was bevrijd van Saddam, maar was nog steeds niet veilig (Dobbins, 2009, p. 156).

4. De analyse

4.1 *Wie is wat?*

Op basis van Rawls' non-ideaaltheorie moeten de VS en Irak gecategoriseerd worden. De 'relatief welgeordende' volkeren van de realiteit zijn weliswaar geen ideaaltheoretische redelijke en rechtvaardige constitutionele democratieën, maar ze komen volgens Rawls dicht in de buurt (Rawls, 1999, p. 75). De richtlijnen van de non-ideaaltheorie wijzen deze relatief welgeordende volkeren de weg hoe ze zich ten opzichte van niet-geordende volkeren moeten opstellen. De doelstelling van zowel de ideaaltheorie als de non-ideaaltheorie is om op de lange termijn alle staten onder *The Law of Peoples* samen te brengen in *The Society of Peoples*.

De VS hanteren liberale waarden zoals vrijheid en gelijkheid als basis van hun constitutie en de daaruit voortvloeiende instituties. Theoretisch gezien zijn ze echter niet redelijk en rechtvaardig. De VS worden daarom op basis van de non-ideaaltheorie als relatief welgeordend gecategoriseerd.

Irak had ten tijde van de inval een dictatoriaal regime, waardoor het zich disqualificeerde als relatief welgeordend volk. Dit regime stelde zich agressief op tegenover enkele bevolkingsgroepen in eigen land: er werd niet gearzeld mensen te vermoorden, te vervolgen of angst aan te jagen. Daarnaast bleek uit het verleden dat Irak zich agressief tegenover zijn burens opstelde en oorlogen was begonnen. Ook de weigering mee te werken aan wapeninspecties gaf reden om aan te nemen dat Irak agressieve bedoelingen had. Irak kan worden gecategoriseerd als *outlaw state* (Rawls, 1999, p. 90).

4.2 Aanvallen of niet?

Wanneer mag een welgeordend volk als de VS een *outlaw state* als Irak binnenvallen? Eén van Rawls' basisbeginselen is dat volkeren het recht hebben op zelfverdediging, maar geen recht hebben een oorlog te beginnen vanwege een andere reden dan zelfverdediging. "When a liberal society engages in war in self-defense, it does so to protect and preserve the basic freedoms of its citizens and its constitutionally democratic political institutions... may only be done on a liberal political conception for the sake of liberty itself, that is, as necessary to defend liberal democratic institutions and civil society's many religious and nonreligious traditions and forms of life" (1999, p. 91).

Volgens Rawls is de zelfverdediging van de welgeordende volkeren de eerste en meest urgente taak. Als lange termijn-doel zouden deze volkeren alle maatschappijen tot *the Law of Peoples* moeten brengen, maar Rawls spreekt zich niet concreet uit over hoe dat zou moeten. Wel ziet hij in theorie ruimte voor nieuwe instituties en praktijken die binnen een soort confederatief centrum (bijvoorbeeld de VN) met een publiek forum hun algemene opinie en beleid ten opzichte van niet-geordende staten kunnen formuleren. *Outlaw states* zouden hier gevoelig voor kunnen zijn, zeker als dit beleid voortkomt uit een redelijke en goed gefundeerde *Law of Peoples*, die niet zomaar verworpen kan worden als een liberaal idee vanwege de deelname en invloed van de fatsoenlijke (en dus niet liberale) volkeren. De welgeordende volkeren kunnen druk uitoefenen op de *outlaw states* door economische of andere assistentie te weigeren, zolang de *outlaw state* zich niet committeert aan *The Law of Peoples* (1999, pp. 92-93).

Het gaat er dus om te bepalen of de acties van Saddam een bedreiging vormden voor de liberale constitutie, instituties en het burgerlijke leven van de Amerikanen. De VS hebben inderdaad, zoals beschreven, de VN als organisatie gebruikt om druk op Saddam uit te oefenen, maar zonder voldoende resultaat: de VS vielen Irak binnen zonder volkenrechtelijk mandaat. De vraag die beantwoord moet worden is: Hadden de VS het recht om Irak binnen te vallen op basis van de redenen (1) tot en met (3)?

4.2.1 *Reden 1: Saddam bezit MVW en is bereid deze te gebruiken*

Rawls zag het bezit van MVW door een *outlaw state* niet als een specifieke reden tot oorlog, maar dacht eerder aan een beleid van *deterrence* om dit bezit te neutraliseren (Rawls, 1999, p. 9). Tegelijkertijd maakt het bezit van MVW deel uit van de agressiviteit van een *outlaw state*. Het blijft een *outlaw state* die op die hoedanigheid moet worden afgerekend. De bereidheid deze MVW te gebruiken, een punt dat in de Amerikaanse retoriek steeds werd benadrukt, valt daar ook onder: een *outlaw state* is per definitie bereid agressie te gebruiken. Als Saddam inderdaad MVW had en produceerde, hadden de VS een legitieme reden gehad om Irak binnen te vallen. Het is echter met de kennis achteraf dat er geen MVW in Irak aanwezig waren (Select Committee on Intelligence, 2006, pp. 125-126), terwijl we niet weten in hoeverre Bush daarvan op de hoogte was, behoorlijk lastig iets over de rechtvaardiging van de inval in Irak te zeggen.

4.2.2 *Reden 2: Saddam heeft banden met terroristen (o.a. Al Qaida)*

Een zelfde probleem speelt bij de analyse van de tweede reden. Als Irak inderdaad materiële steun (in de vorm van wapens, geld, huisvesting en andere middelen) aan Al Qaida had gegeven, dan vormde Saddam een serieuze bedreiging van de VS. Al Qaida had de VS immers recentelijk aangevallen. Achteraf bleek dat de veronderstelde banden tussen Saddam en Al Qaida niet hadden bestaan. Sterker nog, uit het rapport van de *Select Committee on Intelligence* van de *US Senate* komt naar voren dat Saddam Bin Laden en Al Qaida op grote afstand hield, bang als hij was dat deze contacten de situatie voor Irak zouden verslechteren (Select Committee on Intelligence, 2006, pp. 105-112). Al Qaida was een islamfundamentalistische organisatie, Saddam was een seculier leider; meer dan een gezamenlijke haat tegen Amerika hadden ze niet gemeen. In het publieke debat werd dit al voor de inval vermoed (Huffington, 2003) en in de debatten van het Amerikaanse *Congress* over het al dan niet verlenen van toestemming aan de president om te beslissen wanneer Irak mag worden aangevallen, komt dezelfde onzekerheid over deze banden naar voren (Rangel *et al.*, 2003). De bevestiging van de CIA (Tennet, 2003) dat Saddam en Al Qaida gelieerd waren, gaf uiteindelijk de doorslag voor het *Congress* om de president deze toestemming te geven. Toen achteraf bleek dat deze relatie toch niet bestond (Select Committee on Intelligence, 2006, pp. 105-112), bleek het lastig te zijn om te bepalen of Bush daar ten tijde van de inval al van op de hoogte was en dus gelogen had, of dat hij er niet van op de hoogte was.

De wetenschap achteraf levert dus twijfels op over de rechtvaardiging van de inval. Wist Bush het echt niet? Dan was de inval gerechtvaardigd. Maar was er twijfel en werd niet alles gedaan om deze twijfel te onderzoeken, dan is de recht-

vaardiging niet meer zo gegarandeerd. Want zonder zelfverdediging mocht er niet aangevallen worden. Omdat al duidelijk sprake was van onzekerheid of Saddam die banden met Al Qaida had (Rangel *et al.*, 2003, p.361), was er op grond van deze reden (nog) niet voldoende legitimatie om vanwege zelfverdediging tegen Irak ten oorlog te trekken.

4.2.3. Reden 3: Saddam moest worden afgezet om het Irakese volk te bevrijden en democratie te brengen

Rawls ziet naast zelfverdediging nog een reden voor oorlog. Indien de mensenrechtenschendingen in een *outlaw state* ongehoord zijn en sancties geen effect hebben, kan een interventie vanwege de mensenrechtenschending acceptabel en nodig zijn (Rawls, 1999, p. 94, noot 6). Voor Rawls zijn mensenrechten cruciaal: "Human Rights are a class of rights that play a special role in a reasonable Law of Peoples: they restrict the justifying reasons for war and its conduct, and they specify limits to a regime's internal autonomy. (...) Human rights has these three roles: 1. Their fulfillment is a necessary condition of the decency of a society's political institutions and of its legal order. 2. Their fulfillment is sufficient to exclude justified and forceful intervention by other peoples, for example, by diplomatic and economic sanctions, or in grave cases by military force. 3. They set a limit to the pluralism among peoples" (p. 79). En wat betreft de mensenrechten die in een *outlaw state* gehandhaafd moeten worden: "(...) their political (moral) force extends to all societies, and they are binding on all peoples and societies, including outlaw states. An outlaw state that violates these rights is to be condemned and in grave cases may be subjected to forceful sanctions and even to intervention" (p. 81).

Voor Rawls vloeien mensenrechten voort uit religieuze of filosofische doctrines noch zijn deze een moreel concept. Mensenrechten komen bij Rawls alleen voort uit de verzameling van rechten die de burgers van een liberaal constitutioneel democratische regime delen of de set rechten die de leden van een fatsoenlijke volk hebben. Omdat deze in *The Law of Peoples* zijn uitgewerkt geldt: "These [well-ordered FAB] peoples simply do not tolerate outlaw states. This refusal to tolerate those states is a consequence of liberalism and decency. (...) liberal and decent peoples have the right, under the Law of Peoples, not to tolerate outlaw states. (...) Outlaw States are aggressive and dangerous; all peoples are safer and more secure if such states change, or are forced to change their ways. Otherwise they deeply affect the international climate of power and violence" (p. 81).

Dat zou betekenen dat *grave cases* gevallen zijn waarin er niet aan de mensenrechten zoals vastgesteld in *The Law of Peoples* wordt voldaan. "Human rights in the Law of Peoples (...) express a special class of urgent rights, such as freedom

from slavery and serfdom, liberty (but not equal liberty) of conscience, and security of ethnic groups from mass murder and genocide” (Rawls, 1999, pp. 78-79).

Als deze mensenrechten de criteria vormen voor een militaire interventie, zouden de VS hierin legitimiteit kunnen vinden. Irak onder Saddam heeft een geschiedenis van mensenrechtenschendingen, zowel tegen het eigen volk als tegen de volkeren waarmee Saddam in oorlog was (Post, 2009). Resolutie 1441 riep bijvoorbeeld resolutie 688 in herinnering, waarin werd opgeroepen om de Irakese bevolking niet meer te onderdrukken en om internationale hulporganisaties toe te laten. Deze eis was ten tijde van de aanloop naar de oorlog, ruim elf jaar later, nog niet ingewilligd.

Hoewel de mensenrechtenschendingen in Irak op dat moment op grond van de VN-ideeën over *responsibility to protect* niet in aanmerking zouden komen voor een militaire interventie met volkenrechtelijk mandaat, lijkt het erop dat deze mensenrechtenschendingen voor Rawls ernstig genoeg zouden kunnen zijn. Wat die gedachte staft, is de strenge stelling dat *outlaw states* zelf eigenlijk geen rechten hebben, ook niet op zelfverdediging: “Any society that is nonaggressive and that honors human rights has the right of self-defense” (p. 92). En: “No people has the right to self-determination, or a right to secession, at the expense of subjugating another people. Nor may a people protest their condemnation by the world society when their domestic institutions violate human rights or limit the rights of minorities living among them. A people’s right to independence and self-determination is no shield from that condemnation, nor even from coercive intervention by other peoples in grave cases” (p. 38).

Deze derde reden (dat Saddam verwijderd moest worden om het Irakese volk te bevrijden) biedt de meeste grond voor rechtvaardiging. Saddam schond de mensenrechten (zoals Rawls deze definieerde) in eigen land en deed daar na oproepen door de internationale gemeenschap niets aan, zelfs niet toen er sancties werden ingesteld. Een militaire interventie kon niet uitblijven. De vraag die overblijft is: wat mochten de VS op basis van de theorie van Rawls ondernemen om het regime van Irak te veranderen in een democratie?

4.3 *Rawls en Regime Change*

Hierboven is vastgesteld dat een *outlaw state* per definitie de mensenrechten zoals Rawls ze bedoelt schendt en dat de *outlaw state* geen recht heeft zich te verdedigen als welgeordende volkeren daar iets van zeggen of iets aan doen. Sterker nog, Rawls benadrukt keer op keer dat de welgeordende volkeren de missie hebben om alle niet-geordende volkeren onder te brengen in een redelijke en rechtvaardige *Society of Peoples* onder *The Law of Peoples* (Rawls, 1999, pp. 89, 90, 92, 94, 96, 105). Ook hoeven de welgeordende volkeren de *outlaw state* niet te tolereren. Want deze is niet alleen een bedreiging voor zijn eigen volk, ook de internationale gemeenschap wordt door deze *outlaw state* bedreigd (Rawls, 1999, p. 81).

Deze laatste stelling raakt aan de Amerikaanse vertaling van de democratische vrede. Het draait alleen de bevinding om: er staat dat als de *outlaw state* zich niet snel gaat gedragen zoals het hoort, er geen vrede kan bestaan. Alle staten moeten op eigen kracht welgeordend worden, maar omdat de *outlaw state* gevaarlijk is voor andere staten, mag er meer dwang achter zitten. Het enige wat welgeordende volkeren in de weg staat om de *outlaw state* met geweld binnen te vallen omwille van *regime change* is dat *The Law of Peoples* gerespecteerd moet worden. Dan is de cirkel rond: een welgeordende staat mag een *outlaw state* binnenvallen als deze de veiligheid en vrije instituties van welgeordende volkeren bedreigt. Echte criteria van wat zo'n bedreiging inhoudt, geeft Rawls niet. En dat geeft een beleidsmaker die rechtvaardiging zoekt in een rechtvaardige theorie enige vrijheid die theorie naar zijn hand te zetten. "The idea of democratic peace implies that, when liberal peoples do go to war, it is only with unsatisfied societies, or outlaw states (as I have called them). This they do when such a state's policies threaten their security and safety, since they must defend the freedom and independence of their liberal culture and oppose states that strive to subject and dominate them" (p. 48).

Rawls noemt het eerste deel van zijn non-ideaaltheorie die over *outlaw states* gaat de *noncompliance theory*: de theorie voor wie niet mee wil doen. Het niet mee willen doen is volgens Rawls al een daad van agressie: "One kind [of non-ideal theory FAB] deals with conditions of noncompliance, that is, with conditions in which certain regimes refuse to comply with a reasonable Law of Peoples. These we may call outlaw states, and I discuss what measures other societies – liberal peoples of decent peoples – may justifiably take to defend themselves against them" (p. 5).

Voor Rawls schenden *outlaw states* altijd de mensenrechten in eigen land en daarom moeten die volkeren bevrijd worden (Rawls, 1999, p. 81). Vervolgens zullen de binnenvallende welgeordende volkeren het goede voorbeeld moeten geven door de mensenrechten van de inwoners te respecteren. "Above all, statesmen are to hold fast to the aim of gaining a just peace and they are to avoid the things that make achieving such a peace more difficult. In this regard, they must assure that the proclamations made on behalf of their people make clear that once peace is securely reestablished, the enemy society is to be granted an autonomous well-ordered regime of its own" (p. 98).

Hoe de 'bevrijder' dat welgeordende regime tot ontstaan moet helpen te komen, zegt Rawls niet concreet. Wel zegt hij: "An outlaw state that violates these [human FAB] rights is to be condemned and in grave cases may be subjected to forceful sanctions and even to intervention. (...) and what I shall say later about the duty of assistance will confirm the right to intervention" (p. 81).

Deze opmerking impliceert dat een *outlaw state* die van zijn agressie is ontdaan door de leider(s) (al dan niet met geweld) te verwijderen, in sommige gevallen een *burdened society* zou kunnen zijn, waardoor het welgeordende volk de plicht van assistentie heeft om van deze *burdened society* een welgeordend

volk te maken. Deze maatschappijen hebben volgens Rawls niet de politieke en culturele tradities, het menselijk kapitaal en de kennis om zelf tot een goede ordening te komen. Belangrijk is in die context om op te merken dat welvaart volgens Rawls geen voorwaarde is om een welgeordend volk te worden. Rawls' *burdened society* is geen *failed state*, maar een maatschappij die niet op eigen kracht democratie kan vinden, omdat men eigenlijk niet weet wat dat is (Rawls, 1999, pp. 106-107).

Toen Saddam verwijderd werd, verdween de agressieve aard van Irak. Maar Irak had geen geschiedenis van democratie, wel een van decennialange gewelddadige onderdrukking. Hoewel er door de olie in het land wel economische mogelijkheden waren om een democratie op te bouwen, schoot Irak daarvoor op cultureel en politiek gebied (nog) tekort. Het volk leek niet makkelijk zelf tot een democratie te kunnen komen. De post-Saddamperiode werd sterk bepaald door de Ba'athificatie van Irak. Toen bijvoorbeeld de *Governing Council* mocht bepalen welke Ba'athisten in functie mochten blijven, bleek zij deze mogelijkheid met name te gebruiken om de Ba'athisten te weren (Dobbins, 2009, p. 145). Ook de problemen die de CPA met lokale democratiseringsprocessen had, toonden de onbekendheid van het Iraakse volk met democratie aan (Dobbins, 2009, pp. 147-148). De burgeroorlog die kon ontstaan is daar ook een teken van (Dobbins, 2009, p. 156). Post-Saddam Irak wordt daarom als een *burdened society* gecategoriseerd.

Wat mochten de VS als welgeordend volk doen om Irak als *burdened society* te helpen welgeordend te worden? Rawls stelt allereerst dat een welgeordende samenleving niet betekent dat deze ook welvarend moet zijn. Er moet voldoende geld zijn om de redelijke rechtvaardige basisinstituties vorm te geven en te onderhouden, opdat alle burgers van het volk een leefbaar leven kunnen leiden (Rawls, 1999, p. 107). Ten tweede stelt Rawls dat de politieke cultuur het allerbelangrijkste is, omdat deze bepaalt welke instituties nodig zijn. Welvaart van een volk komt uit die instituties voort. Om als welgeordend volk te helpen, moet er dus niet simpelweg geld gegeven worden. Sterker nog, Rawls ontraadt het geven van geld, zelfs als *distributive justice*, want als ieder volk zorg draagt voor redelijke, rechtvaardige constitutie en instituties, dan moeten daar alle kansen zijn om zelf de juiste keuzes te maken om welvaart te krijgen (Rawls, 1999, pp. 117-118).

Wat overblijft, is het geven van advies, zoals het advies om mensenrechten of vrouwenrechten te respecteren. Advies geven over hoe instituties op te zetten en hen daarbij te begeleiden. Rawls benadrukt dat dit advies allesbehalve paternalistisch moet zijn, maar hoe het precies moet beschrijft hij niet. 'Er is immers geen simpel recept voor' (Rawls, 1999, p. 108).

Ervan uitgaande dat Irak na verwijdering van Saddam een *burdened society* was, hebben de VS Irak op de juiste wijze tot democratie proberen te brengen? Allereerst hebben de VS de eerste richtlijn genegeerd; ze hebben veel geld in de samenleving gepompt om met een betere economie en goede publieke voorzieningen het volk te

overtuigen van de voordelen van de vrijheid. Deze actie was echter onterecht, want het geld kwam niet uit de werking van de eigen instituties voort. De uiterst centrale rol die de CPA op zich nam, vertoonde paternalistische trekken, net als het feit dat de VS officieel Irak bezetten. Er was te weinig aandacht voor de opbouw van de politieke cultuur door een *top-down* benadering en geen aandacht voor de verschillende groepen in de samenleving die elkaar naar het leven stonden en daardoor niet tot een gezamenlijke politieke cultuur konden komen. De wens van de VS om democratie in Irak te brengen werd vertaald in het opleggen van democratische instituties naar eigen voorbeeld. Er was te veel invloed op het proces, terwijl volgens Rawls advies de leidraad had moeten zijn.

5. Discussie

De VS, als welgeordend volk, hadden op basis van zelfverdediging het recht de *outlaw state* Irak binnen te vallen om het regime te veranderen. De argumenten van Bush voor die zelfverdediging waren echter niet alle consistent met de theorie van Rawls. Het bezit van MVW maakte deel uit van de definiëring van Saddams regime als een *outlaw state*. Direct bewijs dat hij deze MVW wilde inzetten was er immers niet. De banden met terroristen zijn onvoldoende bewezen om als reden mee te wegen. Bush had op zijn minst de twijfels hierover grondig moeten onderzoeken; het nalaten hiervan doet met terugwerkende kracht twijfel rijzen over de rechtvaardiging van de inval. Indien Bush op de hoogte was geweest dat er geen connecties met Al Qaida hadden bestaan en hij dat verzwegen had om de inval te rechtvaardigen, zou dat betekenen dat Bush de oorlog om rationele redenen was begonnen. Rawls' theorie zou in dat geval de VS herdefiniëren tot een *outlaw state*. *The Law of Peoples* geldt altijd en in iedere situatie. Juist in zaken van oorlog is het van belang voor welgeordende volkeren om hun eigen principes hoog te houden.

Het Irakese volk willen bevrijden van dictator Saddam omwille van democratisering lijkt het best gerechtvaardigd te kunnen worden op basis van Rawls' theorie. Het politieke liberalisme van Rawls baseert zich voor een groot deel op tolerantie voor andersdenkenden. Met *The Law of Peoples* heeft Rawls die tolerantie tot de uiterste grenzen opgerekt: ook niet-liberale volkeren die aan bepaalde criteria voldoen (de fatsoenlijke) worden daarin getolereerd. Uitgangspunt daarbij is een minimale verzameling aan mensenrechten. Juist die mensenrechten spelen een grote rol in het bepalen of een welgeordend volk tot oorlog mag overgaan. Zowel de idee de Irakezen te willen bevrijden van een dictator als de idee dat een democratisch Irak de vreedzaamheid in het internationale systeem zal vergroten zijn in Rawls' theorie verdedigbaar. Net omdat hij niet ingaat op de specifieke omstandigheden van wanneer verdediging van de mensenrechten en de liberale instituties geoor-

loofd is, maar het overlaat aan de interpretatie van de politieke processen in een land, kan Rawls' theorie gebruikt worden ter legitimatie van de inval in Irak.

Op basis van bovenstaande analyse kan ervoor gepleit worden dat de VS vanwege de gruweldaden van Saddam het recht hadden het regime omver te werpen. Of ze het recht hadden daarna een democratie te stichten, is echter de vraag. Zoals Kant al aangaf: democratie moet door een volk zelf ontdekt worden; men mag dat volk hoogstens advies geven (Kant, 1795/2004, pp. 79-88). Hetzelfde zegt Rawls over het brengen van democratie aan de *burdened societies*. De bescheiden adviezen die Rawls in gedachten had, werden niet door de VS gevolgd. In plaats daarvan deden ze veel meer dan adviseren. De VS hadden zich volgens Rawls moeten beperken tot het geven van adviezen om vervolgens het Irakese volk zelf tot democratie te laten komen. Dat de VS zich geroepen voelden meer te doen lijkt lovenswaardig, maar is in het licht van Rawls' theorie niet gerechtvaardigd.

Wat voegt dit inzicht toe aan onze kennis? Met deze toetsing wordt blootgelegd dat het niet zo gemakkelijk is om normatieve theorie als rechtvaardiging van werkelijke en ingrijpende beslissingen te hanteren. Door de rechtvaardiging van de inval te toetsen aan een consistente versie van de normatieve democratische vrede kon aannemelijk worden gemaakt dat er te gemakkelijk vanuit werd gegaan dat er een democratie in Irak geplaatsd kon worden, die tot vrede en veiligheid voor de VS zou leiden. Op basis van empirie had Bush weinig reden om een democratisch succes te verwachten, laat staan een democratische vrede. Op basis van de democratische vrede als normatieve theorie had Bush in ieder geval ideologische rechtvaardiging gehad, ware het niet dat Bush de weg naar een Irakese democratie niet consistent met de theorie heeft bewandeld.

De Amerikaanse inval in Irak is te complex om simpelweg te stellen dat *regime change* het enige doel was. De vermoedens omtrent de MVW, de banden met Al Qaida, maar ook de controle over oliebronnen en/of persoonlijke wraak op Saddam zijn in de literatuur behandeld als mogelijke redenen (Russett, 2005). *Regime change* maakte wel deel uit van het pakket aan redenen, vooral bij de rechtvaardiging voor de eigen bühne. Dit artikel heeft geprobeerd dat aanschouwelijk te maken en bovendien te laten zien hoe onachtzaam dat argument gebruikt werd. Daarmee wil ik overigens niet zeggen dat als Bush de ideeën van Rawls precies en consistent had opgevolgd, de Irakese democratie was opgebloeid en vrede en veiligheid veroorzaakt zou hebben. Integendeel, ik wil slechts inzichtelijk maken hoe de democratische vrede als theorie *ad hoc* gebruikt is om een meer instrumenteel doel te bereiken. Bush wilde Saddam verwijderen en bouwde daarmee voort op het bestaande Amerikaanse buitenlandse beleid (Burgos, 2008; Ish-Shalom, 2006; Walt, 1998, p. 39). De argumenten die daarvoor werden aangevoerd waren volkenrechtelijk noch politiek-filosofisch gerechtvaardigd. Het instrumenteel gebruik van argumenten, afhankelijk van het publiek – volkenrecht in het internationale systeem, de democratische vrede voor binnenlands gebruik – heeft de verdenking doen rijzen dat er wellicht andere

(rationele) belangen meespeelden. Hierdoor is het feit dat een wreed dictator wellicht om de juiste ideologische redenen (wat men daar ook van kan vinden) werd afgezet, ondergesneeuwd geraakt. De inzet van geweld door de VS om het regime in Irak te vervangen door een democratisch regime kon daarom niet gerechtvaardigd worden op basis van de theorie van Rawls. Paradoxaal genoeg niet omdat het er niet in zat, maar omdat Bush daar geen gebruik van heeft gemaakt.

Noten

1. In tegenstelling tot de *pre-emptive strike*, die uitgevoerd mag worden ter zelfverdediging als een staat op het punt staat om aangevallen te worden door een agressor; een directe en aantoonbare bedreiging (Hoogh & Molier, 2005, pp. 14-15).
2. Met name resoluties 660, 678, 686, 687.
3. Zie voor een lijst van de *Coalition of the Willing*: <http://pwhce.org/willing.html>.

Bibliografie

- Babst, D. (1964). Elective Governments – Force for Peace. *The Wisconsin Sociologist*, 3 (1), 9-14.
- Burgos, R.A. (2008). Origins of Regime Change: 'Ideapolitik' on the Long Road to Bagdad, 1993-2000. *Security Studies*, 17 (2), 221-256.
- Bush, G.W. (2002). *Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union*. Gelezen op: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid = 29644>.
- Bush, G.W. (2003a). *President Bush Announces Major Combat Operations in Iraq Have Ended*. Gelezen op: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/05/20030501-15.html>.
- Bush, G.W. (2003b). *President Discusses the Future of Iraq*. Gelezen op: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/02/20030226-11.html>.
- Bush, G.W. (2003c). *President Says Saddam Hussein Must Leave Iraq Within 48 Hours*. Gelezen op: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030317-7.html>.
- Bush, G.W. (2003d). *State of the Union 2003*. Gelezen op: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid = 29645>.
- Bush, G.W., Blair, T., Barroso, J. & Aznar J. (2003). *President Bush: Monday 'Moment of Truth' for World on Iraq*. Gelezen op: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030316-3.html>.

- Davids, W. (2010). *Rapport Commissie van Onderzoek Besluitvorming Irak*. Amsterdam: Boom.
- Dobbins, J. (2009). Occupying Iraq: A Short History of the CPA. *Survival*, 51 (3), 131-162.
- Doyle, M.W. (1997). *Ways of War and Peace*. New York: W.W. Norton & Company Inc.
- Geis, A., Brock, L. & Müller, H. (2007). From Democratic Peace to Democratic War? *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 19 (2), 157-163.
- Goetze, C. & Guzina, D. (2008). Peacebuilding, Statebuilding, Nationbuilding – Turtles all the Way Down? *Civil Wars*, 10 (4), 319-347.
- Hastings Dunn, D. (2003). Myths, Motivations and ‘Misunderestimations’: The Bush Administration and Iraq. *International Affairs*, 79 (2), 279-297.
- Holtzman, E. (2008). *Statement of Elizabeth Holtzman before The Committee on the Judiciary of The House of Representatives*. Gelezen op: <http://judiciary.house.gov/hearings/pdf/Holtzman080725.pdf>.
- Hoogh, A. & Molier, G. (2005). Anticiperende Zelfverdediging en Preventieve Militaire Actie. *Vrede en Veiligheid*, 34 (1), 10-37.
- Huffington, A. (2003). We Don’t Need No Stinkin’ Proof. In M.L. Sifry & C. Cerf (Eds.), *The Iraq War Reader* (pp. 344-346). New York: Touchstone.
- Ish-Shalom, P. (2006). Theory as a Hermeneutical Mechanism. *European Journal of International Relations*, 12 (4), 565-598.
- Kant, I. (1795/2004). *Naar de eeuwige vrede*. Amsterdam: Boom.
- Levy, J. (1988). Domestic Politics and War. *Journal of Interdisciplinary History*, 18 (4), 653-673.
- Malone, D.M. (2006). *The International Struggle over Iraq*. Oxford: Oxford University Press.
- Mansfield, E.D. & Snyder, J. (2005). *Electing to Fight*. Cambridge: MIT Press.
- Paris, R. (2004). *At War’s End: Building Peace after Civil Conflict*. New York: Cambridge University Press
- Post, J. (2004). Saddam Hoessein. In J. Post, *Leaders and their Followers in a Dangerous World* (pp. 210-238). New York: Cornell University Press.
- PWHCE. (2003). *Perspectives on World History and Current Events*. Gelezen op: <http://pwhce.org/willing.html>.
- Rangel, C., Berman, H., Kucinich, D., Pelosi, N., DeLay, T. & Gephardt, R. (2003). Of Pre/Emption and Appeasement, Box/cutters and Liquid Gold. In M.L. Sifry & C. Cerf, *The Iraq War Reader* (pp. 359-366). New York: Touchstone.
- Rawls, J. (1971/1999). *Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, J. (1993/1996). *Political Liberalism*. New York, Chicester, West Sussex: Columbia University Press.
- Rawls, J. (1999). *The Law of Peoples*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ray, J.L. (1998). Does Democracy Cause Peace? *Annual Review Political Science*, 1 (1), 27-46.

- Riker, W. (2009). The Democratic Peace is Not Democratic: On Behalf of Rawls' Decent Societies. *Political Studies*, 57 (3), 617-638.
- Rousseau, D.L. (2005). *Democracy and War: Institutions, Norms, and the Evolution of International Conflict*. Stanford: Stanford University Press.
- Russett, B. (2005). Bushwacking the Democratic Peace. *International Studies Perspectives*, 6 (4), 395-408.
- Select Committee on Intelligence (2006, September 8). *Report of Select Committee on Intelligence*. Gelezen op: <http://intelligence.senate.gov/phaseiiaccuracy.pdf>.
- Stake, R.E. (1995). *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Tennet, G. (2003). Letter to Senator Bob Graham. In M.L. Sifry & C. Cerf, *The Iraq War Reader* (pp. 367-369). New York: Touchstone.
- Ungerer, J.L. (2012). Assessing the Progress of the Democratic Peace Research Program. *International Studies Review*, 14 (1), 1-31.
- US Congress. (1998). *H.R. 4655 - Iraq Liberation Act of 1998*. Gelezen op: <http://www.iraqwatch.org/government/US/Legislation/ILA.html>.
- US Congress. (2002, October 2). *Joint Resolution to Authorize the Use of United Armed Forces Against Iraq*. Gelezen op: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/10/20021002-2.html>.
- Walt, S.M. (1998). International Relations: One World, Many Theories. *Foreign Policy*, 110 (spring), 29-46.

DEEL 2

RUBRIEKEN

INHOUD

ESSAY:

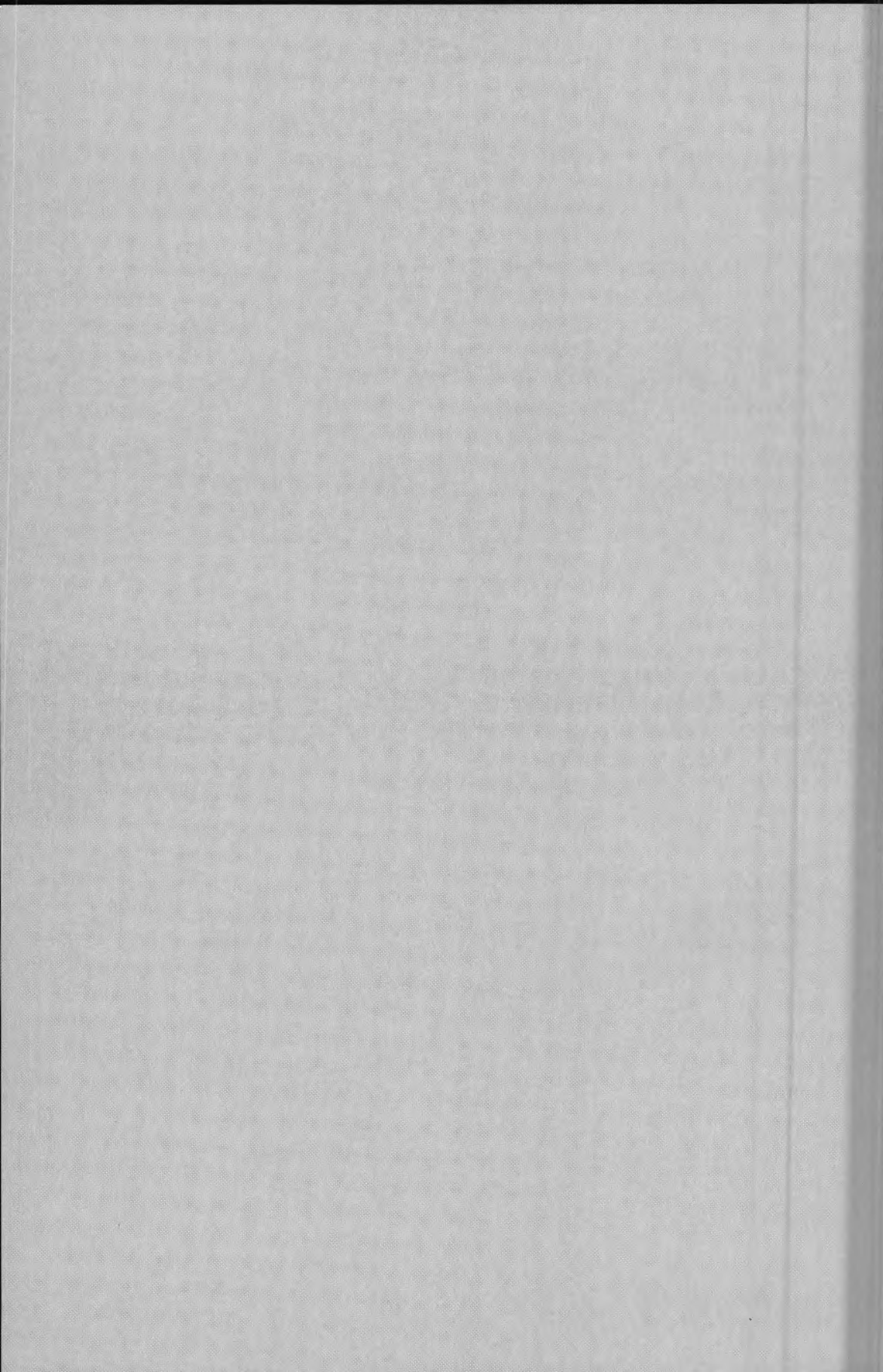
- Over de balans tussen feiten
en idealen in de politiek** 235
Nicolle Zeegers

SYMPOSIUM:

- Jos de Beus: politicoloog,
ideoloog, docent** 249
Herman Lelieveldt, Ruud Koole en
Philip van Praag

ONDERZOEK UITGELICHT:

- Contraterrorisme, publieke steun
en de (de)escalatie van geweld** 261
Bart Schuurman
- Hoe de traditionele laatkomer
een modelleerling werd:
de Belgische genderquota en
pariteitsclausule verklaard** 264
Petra Meier
- Is de EU meer dan de som der delen
in multilaterale onderhandelingen?** 267
Louise van Schaik
- AUTEURSINFO 271

Over de balans tussen feiten en idealen in de politiek

Nicolle Zeegers

1. Introductie

Marc Rutte beloofde in de verkiezingscampagne voor de Nederlandse Tweede Kamer in 2012 een belastingvermindering, terwijl hij op zijn tien vingers kon uittellen dat hij deze belofte niet waar zou kunnen maken, gezien de financieel-economische situatie waarin Nederland verkeert. Hij deed dit omdat het kiezers trekt. Nu bestaat er over het algemeen wel begrip voor dat politici op een dergelijk moment het verwerven van electorale macht laten prevaleren en het niet te nauw nemen met de ongemakkelijke feiten. Het bedrijven van 'fact-free politics' is echter niet beperkt tot verkiezingstijd, maar sinds de opkomst van Pim Fortuyn in 2002 een erkend onderdeel van de Nederlandse politiek (Houtman, Achterberg en Kemmers, 2012). Fortuyns postume succes bij de verkiezingen van 2002 heeft aangetoond dat het meer lonend kan zijn voor politici om de harten van de bevolking te raken door het treffend verwoorden van hun onbehagen dan om hier een juiste feitelijke analyse van te maken. Hiermee was het hek van de dam en werd het bedrijven van 'fact-free politics' tot bijna dagelijkse praktijk in Den Haag.

In het afgelopen jaar was dit verschijnsel reden voor politicologen en filosofen om in te gaan op de vraag of dit een gezonde

ontwikkeling is. Hoewel zij het belang van idealen voor politici onderstrepen (kiezers moeten er immers van overtuigd worden zich achter een partij te scharen), zouden deze zich tegelijkertijd toch ook iets aan de feiten gelegen moeten laten liggen. Ook met die idealen komt het overigens niet vanzelf goed. Als we afgaan op Rob Wijnberg, huisfilosoof van het *NRC Handelsblad*, konden politieke partijen in de periode voorafgaand aan de hiervoor genoemde verkiezingen maar slecht uit de voeten met aansprekende idealen (*NRC Handelsblad*, 25 juli 2012). In het jaar daarvoor zagen we al dat Mario Monti en Lukas Papademos bepaald niet vanwege hun idealen werden aangesteld als minister-president in Italië respectievelijk Griekenland: hun doelgerichtheid en politieke onafhankelijkheid werden geprezen en het is duidelijk dat van hen verwacht werd dat zij de economische statistieken zouden dienen in plaats van waarden en idealen te verkondigen. Kortom: niet alleen de feiten maar ook de idealen zijn niet vanzelfsprekend veilig bij politici. Deze constatering is aanleiding geweest om in dit artikel in te gaan op de vraag naar de rol van feiten en idealen in de politiek. Voor het antwoord op deze eerste vraag kan een consensus gedestilleerd worden uit de bijdragen aan genoemd politiek-filosofisch debat, die ik zal bespreken. Uit dit ant-

woord volgt als tweede vraag hoe een optimale verhouding tussen feiten en idealen gewaarborgd kan worden. Deze vraag naar de personele of institutionele borging van een gezonde verhouding tussen feiten en idealen in de politiek is tot nu toe slechts weinig besproken. Uitzonderingen zijn politicoloog Ruud Koole en filosoof Hans Harbers, die hiertoe enkele aanzetten hebben gegeven. Ik zal zowel de wenselijkheid als de toepasbaarheid van hun ideeën over de borging van feiten en idealen bespreken en als alternatief een filosofisch-pragmatisch concept van idealen verdedigen. Een dergelijk concept van idealen is eerder verdedigd door rechtsfilosofe Sanne Taekema (2004) en betreft een formulering van een standaard waarmee niet alleen de toekomstige wenselijke situatie wordt aangeduid, maar ook de richting waarin stappen genomen moeten worden om vanuit de bestaande situatie in de wenselijke situatie te geraken.

2. Naar een evenwicht tussen idealen en feiten in de politiek

In hun bijdragen aan het debat over de plaats van feiten en idealen in de politiek refereren de politicologen en filosofen veelal aan de klassiekers *Wetenschap als beroep* en *Politiek als Beroep* (Weber, 2012; 1919). Niet alleen voor de politicus maar ook voor de wetenschapper geldt volgens Weber dat feiten ongemakkelijk kunnen zijn. De wetenschapper heeft als taak om ongemakkelijke feiten, ongemakkelijk in de zin dat ze niet binnen zijn benadering passen, op te sporen en voor te leggen aan

zijn studenten en zijn bredere publiek. De goede wetenschapper heeft immers als doel om theorieën zoveel mogelijk te weerleggen en steeds nieuwe vragen op te roepen. Dit is anders voor de politicus. Die dient weliswaar de feiten onder ogen te zien en zicht te houden op oorzaak-gevolgrelaties van zijn politiek handelen, maar daarnaast moet deze toch vooral passie voor de zaak hebben. De aanpak van maatschappelijke problemen vergt niet alleen kennis van de feitelijke situatie maar ook de macht om de voorstellen ter verbetering in het parlement en in de bredere samenleving geaccepteerd te krijgen. Dit is wat Koole in navolging van socioloog Willem Schinkel de eigen rationaliteit van het politieke domein heeft genoemd (Koole, 2012; Schinkel, 2012).

Achterhuis (2012) beroept zich op Webers antwoord naar zijn zeggen omdat de actualiteit hiervan hem getroffen heeft. Hij maakt aan de hand van Weber duidelijk dat wetenschappelijke kennis en politieke strategieën in een juiste spanningsverhouding tot elkaar moeten staan en dat met het oog op deze juiste spanningsverhouding de ene de andere rationaliteit niet moet overheersen. Hij komt daarom zowel op voor de inbreng van feiten in de politiek als voor de inbreng van idealen. Het hebben van een overtuiging is voor de politiek immers onontbeerlijk: of het ideaal nu nationaal, internationaal of religieus is, het is noodzakelijk voor een politicus om een principe te hebben, zodat de richting van zijn handelen duidelijk is.

Ook socioloog Pels (2011) ziet zowel het belang van overtuiging als van feiten voor de politiek. Wat de vraag betreft hoe deze zich tot elkaar dienen te verhouden, waar-

schuwt hij politici en progressieve intellectuelen om niet al te hard te hameren op de feiten, omdat zij zich hiermee weleens in hun eigen staart zouden kunnen bijten. Politiek draait om idealen en waarden en volgens hem is het voor politici juist de kunst om de werkelijkheid (en dus de feiten) een kleur te geven die bij de kleur van hun waarden en idealen past.¹ Politici moeten er volgens hem voor waken om feiten voor te stellen als absolute, onaantastbare waarheden. In plaats hiervan zou een politicus een relativerende houding moeten aannemen en moeten openstaan voor een kritische toetsing van de feiten die hij of zij poneert. Het is een argument-loze politiek die we moeten vrezen in plaats van een feiten-loze.

Harbers (2011, 2012) is de enige van de hier behandelde discussianten die vooral op het belang van idealen hamert en constateert dat in het politieke debat een gebrek hieraan bestaat. Het schilderen van maatschappelijke vergezichten en perspectieven is belangrijk om mensen te overtuigen en hen te betrekken bij een politieke partij of politicus. Daarom vormen ze een onmisbaar ingrediënt van de representatieve democratie, stelt hij. In zijn ogen bestaat er geen gebrek aan feiten, maar juist een gebrek aan idealen in de huidige politieke wilsvorming. De politicus zou vrij moeten kunnen spreken om mensen te verleiden, te inspireren, te overtuigen en perspectief te bieden en hiertoe behoort het gebruik van rake symbolen en effectieve retoriek, aldus Harbers. Het probleem is volgens hem dat de hedendaagse politicus die vrijheid heeft verloren en dit wijt hij aan de opgetreden vermenging van politiek en bestuur.

Voordat ik dieper inga op deze probleemanalyse van Harbers stel ik vast dat

de gemene deler van de bijdragen aan het debat is dat ze zowel de politieke rationaliteit als de wetenschappelijke rationaliteit van de politiek erkennen en daarom pleiten voor een gezond evenwicht tussen beide. Aan Rutte met zijn belofte van belastingvoordeel zou op grond hiervan verweten kunnen worden, dat hij op dat moment de politieke rationaliteit liet overheersen ten koste van het verdoezelen of in ieder geval bagatelliseren van de feitelijke situatie, waarin er een enorm financieringstekort bestond.

Met het erkennen van de politieke rationaliteit wordt er tegelijkertijd begrip voor gevraagd dat machtsoverwegingen nogal eens de doorslag kunnen geven in het handelen van politici. De politicoloog Koole (2012) wijst erop dat in de juridisch-wetenschappelijke literatuur het politieke strategische handelen vaak weggezet wordt als problematisch, gebaseerd op opinies en emoties in tegenstelling tot het juridische en wetenschappelijke handelen dat louter op de ratio gebaseerd zou zijn. Hij stelt vervolgens: "Het is voor politici heel rationeel om (...) rekening te houden met wensen, belangen en emoties die in de samenleving aanwezig zijn. Dat behoort tot de essentie van democratische politiek" (p. 302).

Koole onderscheidt, in navolging van Snellen, naast de juridische, de technische en sociaalwetenschappelijke en de politieke rationaliteit ook een economische rationaliteit (Snellen, 1987). Vooral de erkenning van deze laatste rationaliteit voegt ten opzichte van de hiervoor behandelde bijdragen een dimensie toe aan het perspectief op het handelen van de politicus. Een politicus moet ook bezig zijn met wat hij economisch gezien wil bereiken. Marc Rut-

te wist tijdens de hiervoor gememoreerde verkiezingscampagne al dat hij, als de VVD opnieuw regeringsmacht zou verwerven, aan de slag moest voor het gezonder maken van de economie. Wellicht meende hij zelfs deze door middel van belastingverlaging dichterbij te brengen. Met de twee rationaliteiten, de politieke en de wetenschappelijke, die Achterhuis, Pels en Harbers onderscheiden, wordt een te beperkte beschrijving van het handelen van politici gegeven. De rol die de economische rationaliteit speelt, wordt niet in aanmerking genomen, terwijl die juist in deze tijd een bepalende rol speelt. Sinds Webers tijd is de rol die de overheid speelt ten aanzien van de economie enorm toegenomen. Met de opbouw van de verzorgingsstaat is de nationale overheid de economie meer en meer gaan sturen. Met de economische globalisering en de Europese economische en monetaire integratie heeft de bemoeienis van de overheid met de economie zich niet alleen grotendeels van het nationale niveau naar het Europese niveau verplaatst, maar is ze ook veel complexer geworden. Hoewel het woord sturing niet meer op zijn plaats zou zijn als karakterisering van de bemoeienis van de politiek met de economie, is de rol van de nationale politicus ten aanzien van de economie echter niet helemaal uitgespeeld. Zeker in tijden van economische crisis vormt de economische rationaliteit een vast onderdeel van het handelen van politici. Nemen we bijvoorbeeld de aanloop naar het begin 2013 in Nederland gesloten woonakkoord: de CDA-kamerleden Knops en Buma zijn hierin toch vooral bezig geweest om de verhuurdersbijdrage voor de woningcorporaties tot een minimum te beperken, opdat deze corporaties hun geld in

plaats hiervan zouden kunnen investeren in de bouwsector (*NRC Handelsblad*, 16 februari 2013). Ook het handelen van de Kamerleden van andere politieke partijen ten aanzien van dit akkoord is sterk bepaald door de economische rationaliteit in de zin van gerichtheid op het gezond maken van de economie.²

Het gegeven dat de politiek intervenueert in het economische systeem of dit in ieder geval probeert, is relevant voor een juiste beschrijving van de verhouding tussen politiek en wetenschap. Zoals Pels al aangaf, zijn feiten en feitelijke relaties die in de wetenschap worden blootgelegd geen absolute maar vaak omstreden en op zijn minst tijdelijke waarheden. Ze zijn theorie-afhankelijk. Dat geldt, hoewel niet uitsluitend, ook voor de economische wetenschap, waarop politici zich baseren in de keuzes die ze maken ten aanzien van economisch beleid. De relaties tussen economische variabelen die in deze wetenschap gelden, zijn feitelijkheden in de zin van gebaseerd op door theorieën geleid empirisch onderzoek, maar in de keynesiaanse school staan hierbij andere relaties centraal dan in de monetaristische of weer een andere school. Politici kiezen in hun financieel-economisch besluiten, impliciet of expliciet, een van deze scholen, bijvoorbeeld omdat ze deze het meest overtuigend vinden.

Vanwege de toegenomen rol van de overheid in de economie sinds Webers tijd zijn politiek en wetenschap sterker verweven geraakt; naast de economische wetenschappen geldt dit voor andere wetenschappen die gelden als 'interventiewetenschappen'.³ Harbers constateert dan ook over Webers befaamde feiten- en waardenonderscheid, dat dit in de tijd die

verstreken is minder houdbaar is geworden. Naast de 'politisering van de wetenschap' en de 'verwetenschappelijking van de politiek' heeft zich volgens Harbers een derde relevante ontwikkeling voltrokken: de wetenschap is diep in ons leven doorgedrongen. Hij noemt experimenten met de natuur (het ecologisch systeem) en met het menselijk leven (het repareren van defecte genen) als voorbeeld, maar de economie kan hieraan toegevoegd worden. Wat deze voorbeelden namelijk gemeen hebben, is dat de politiek en de wetenschap hier in onderlinge samenspraak nieuwe materiële feiten scheppen. Neem bijvoorbeeld het repareren van defecte genen, mogelijk gemaakt in de biomedische wetenschap. De politiek is nauw betrokken bij de creatie van dergelijke nieuwe feiten, aangezien hier de keuze wordt gemaakt welk onderzoek te faciliteren, zowel in de zin van regelgeving als van het verschaffen van financiële middelen.⁴ De middelen die via de politiek worden vrijgemaakt voor deze experimenten kunnen niet aan ander onderzoek worden besteed, wat het belang van de betreffende keuzes onderstreept. Een creatie van nieuwe feiten is ook aan de orde als het gaat om politieke keuzes op economisch terrein. Een voorbeeld is de recente Europese politiek ten aanzien van het financieel-economisch systeem. Met de keuze om met behulp van het Europees Noodfonds gezamenlijk garant te staan voor banken die in nood komen als gevolg van de crisis wordt beoogd een nieuw feit te scheppen. De voorspelling van economie is namelijk dat dit de kredietwaardigheid van landen als Spanje en Italië doet toenemen en vervolgens de rente op hun leningen doet afnemen.

Het belang van economische rationaliteit in beleidsvorming kan nauwelijks onderschat worden nu met de wereldwijde financiële crisis is gebleken dat de economische modellen achter het bestaande financiële stelsel geen stabiliteit en evenwicht gegarandeerd hebben (Yesilkagit, 2012). Op dit terrein bestaat er een complexe relatie tussen feiten en waarden. Het zou jammer zijn als politici te snel genoeg gaan nemen met 'de feiten'. Het gaat erom dat ze argumenteren over de feiten, maar om deze op de juiste wijze te interpreteren moeten de achterliggende theorieën en modellen in het debat betrokken worden.

3. De borging van het evenwicht tussen idealen en feiten

Op welke manier kan een juiste verhouding tussen idealen, waarden en feiten in de politiek geborgd worden? Welke ideeën zijn hierover naar voren gebracht en hoe moeten deze aangevuld worden om voldoende rekening te houden met het belang van technologische ontwikkelingen en ontwikkelingen in het economische systeem? Ik begin bij Harbers probleem-analyse. Deze wijkt namelijk af van die van de andere auteurs, omdat hij vooral een gebrek aan idealen constateert. Dit gebrek heeft als oorzaak dat de meeste politici (Wilders zal hij dan als de spreekwoordelijke uitzondering op deze regel zien) zich te zeer laten beknellen door de feiten. Harbers wijt dit aan de opgetreden vermenging van politiek en bestuur en

noemt als uiting hiervan bijvoorbeeld dat een kandidaat-Kamerlid nogal eens zo maar minister of staatsecretaris wordt. In plaats hiervan zou de politicus in het parlement zich geheel dienen toe te leggen op het overtuigen van de achterban met idealen; het bestuur zou moeten worden overgelaten aan de regering of, op lokaal niveau, aan burgemeester en wethouders.

Harbers' voorstel om een juist evenwicht te bereiken is dus een striktere scheiding aan te brengen tussen bestuur en politiek. Die scheiding zou de parlementariërs bij het overtuigen van de achterban namelijk vrijmaken van de knellende banden der feitelijke relaties. Koole geeft een andere voorstelling van zaken. Hij benadrukt weliswaar dat het parlement niet alleen een instituut voor (zakelijke) besluitvorming over wetten is maar ook een arena, waarin politici van verschillende partijen elkaar en het electoraat ervan willen overtuigen dat hun versie van de feiten de ware versie is. De inbreng van de feiten en de ratio is hierbij echter wel degelijk van belang; politici moeten deze inbrengen door met behulp van de wetenschap hun collega's van repliek te dienen. Politici spelen verschillende spellen tegelijk: naast het tot stand brengen van 'doorwrocht' beleid gaat het, zoals al door Koole (2012) gesteld, om het winnen van aanhang voor de volgende verkiezingen. Ze moeten ook nog oog houden voor de juridische en economische randvoorwaarden waarin ze opereren. Terwijl in de communicatie met de achterban via de tv en in de zaaltjes het pathos mag overheersen, dient juist in het parlement sprake te zijn van een evenwicht tussen waarden en feiten. Dit evenwicht moet door de par-

lementariërs zelf geborgd worden, namelijk door elkaar in het debat steeds aan te spreken op de feiten.

Het voorstel om een scheidingswandje aan te brengen tussen bestuur en politiek zou het misschien wel makkelijker maken voor politici. Maar hoe verhoudt dit voorstel van Harbers zich tot zijn eigen veronderstellingen over de verwevenheid van feiten en waarden in de huidige samenleving? Wanneer het aan het bestuur is om de feiten in te brengen, geldt dit dan ook voor de te creëren feiten? Is het bijvoorbeeld aan het bestuur en niet aan de politiek om te bepalen in welke relaties van het economisch systeem geïnterveneerd moet worden door de nationale overheid of in EU-verband? Harbers nuanceert Webers klassieke onderscheid tussen wetenschap en politiek door te stellen dat er wel een grens tussen deze twee praktijken bestaat in de zin dat ze ieder een eigen leidend principe kennen, maar dat het niet zo is dat in de wetenschap met feiten als leidend principe de waarden volledig buiten de deur gehouden worden, net zomin als de politiek zich niets gelegen hoeft te laten liggen aan de feiten.

In onderstaand schema is aangegeven waar wetenschap en politiek primair op gericht zijn en op welke manier idealen in de wetenschap en feiten in de politiek toch een rol spelen. Het criterium voor kwaliteit van deze praktijken is congruent met het leidende principe. Voor de wetenschap is dit de waarheid ofwel de mate waarin uitspraken, voorspellingen gedaan worden die overeenkomen met de feiten, nu en in de toekomst. Voor de politiek is dit de mate waarin mensen overtuigd worden.

	Feiten/Realiteit	Idealen	Kwaliteitscriterium
Wetenschap	Primair	Relevant voor de voorspelling van de gewenste toekomstige feiten	Waarheid (verklarende, voorspellende waarde)
Politiek	Relevant met het oog op de realiseerbaarheid van idealen	Primair	Overtuiging

In het geval van de financieel-economische besluitvorming baseert men zich op informatie over feitelijke relaties, bijvoorbeeld die tussen garantstellingen in internationale verdragen en de kredietwaardigheid van landen. Het gaat hierbij om feitelijke relaties die op economische theorieën berusten, die op hun beurt gebaseerd zijn op assumpties zoals de noodzaak van economische groei. Harbers voorstel houdt in de beleidskennis over economische relaties los te koppelen van de politiek, zodat politici in het parlement zich niet met deze feitelijke relaties hoeven bezig te houden en dit aan het bestuur kunnen overlaten. Hiermee zouden politici echter ook het zicht verliezen op de theorieën en assumpties waarop de economische sturing berust en hiermee op de achterliggende waarden.

Koole (2012) beschouwt in plaats hiervan de economische sturing als een van de vele spellen waarin politici betrokken zijn en ook moeten blijven. Of het nu gaat om politiek bestuurders, zoals ministers, of om volksvertegenwoordigers, ze leven nu eenmaal in een complexe en onzekere wereld en zullen hun rol in spellen op verschillende vlakken tegelijk moeten spelen. Hij ziet niets in een taakverdeling waarin ministers zich toeleggen op de feiten en volksvertegenwoordigers op de idealen, zoals Harbers voorstelt.

Dit laatste zou ook niet passen bij het Nederlandse parlementaire regeringssysteem. In dit systeem wordt de wetgevende functie door regering en parlement gezamenlijk uitgeoefend en controleert het parlement de regering in haar uitvoerende functie. Bovendien heeft de regering het vertrouwen van het parlement nodig, omdat de electorale legitimiteit van de regering is ontleend aan het parlement (Van der Pot/Elzinga & De Lange, 2006). Het Nederlandse parlementaire systeem, nader aangeduid als 'parlementair dualisme', wijkt enigszins af van het Westminster-model. In het parlementaire stelsel volgens dit laatste model geldt namelijk dat de leden van de regering afkomstig zijn uit het parlement en hier ook deel van blijven uitmaken. In Nederland zijn de leden van de regering uitdrukkelijk niet afkomstig uit het parlement. Een minister of staatssecretaris mag niet tegelijkertijd lid zijn van het parlement. Hiermee heeft men in ons systeem een garantie voor dualisme willen inbouwen. Als Harbers constateert dat er in de praktijk weinig terechtkomt van het dualisme, hoeft hij hier op zichzelf geen ongelijk in te hebben. De schuld kan echter moeilijk gelegd worden bij de verwevenheid van de taken van het parlement met die van de regering, omdat die verwevenheid wat betreft

wetgeving per definitie is ingebouwd in dit regeringssysteem.

Zowel de volksvertegenwoordigers als de ministers spelen in het parlementaire debat het spel met de idealen en de feiten om uiteindelijk tot collectieve besluiten over beleid te komen. Ministers en staatssecretarissen zien daarnaast toe op de uitvoering van dit beleid en dit zal hen in verhouding tot de volksvertegenwoordigers meer met de neus op de feiten drukken. Ze hebben echter ook een verantwoordelijkheid aangaande de politieke idealen van hun partij. Voor zover hiermee invulling wordt gegeven aan het regeerakkoord, dienen zij deze idealen te vertalen in hun voorstellen voor beleidsvorming. Het is vervolgens aan de volksvertegenwoordigers deze voorstellen kritisch tegen het licht te houden en hierbij helpt het dat de parlementszetels niet voor een deel bezet worden door dezelfde ministers die het regeringsbeleid verdedigen, zoals het geval is in het Westminster-model.

Hiermee zij voldoende beargumentteerd waarom Kooles voorstel om politici in de vele spellen die ze tegelijkertijd spelen zelf verantwoordelijk te maken voor een juist evenwicht tussen de feiten en waarden, meer hout snijdt dan Harbers' voorstel om een scheiding tussen politiek en bestuur aan te brengen.

4. Een filosofisch pragmatisch concept van idealen als handvat

Zoals in de introductie van dit artikel is aangegeven, zijn er gebreken geconstateerd aan de inbreng van idealen in po-

litiek – of beter gezegd het ontbreken hiervan. De filosoof Wijnberg verrichtte afgelopen zomer een scan op de verkiezingsprogramma's en concludeerde dat deze bol stonden van holle frases en geen duidelijke keuzes bevatten (*NRC Handelsblad*, 25 juli 2012). In plaats van de feiten en idealen in een logisch verband tot elkaar te plaatsen, zouden de politieke partijen hun toevlucht ertoe gezocht hebben om helemaal niets meer te zeggen. Daarnaast verscheen een boek van Schaap (2012) waarin deze idealen in een kwaad daglicht stelt in zijn reactie op het huidige populisme. Hij vergelijkt de rancune en wrok van dit populisme met het studenten- en jongerenprotest in de jaren zeventig. Gelokt door marxistische idealen over een toekomst waarin ieder bijdraagt naar vermogen en ieder wordt gegeven naar behoefte, trachtten de studenten en jongeren de bestaande institutionele ordening te doorbreken en te vervangen door een nieuwe ordening (Schaap, 2012, p. 117). Volgens Schaap bestaat er een regelrecht verband met het terrorisme van de *Rote Armee Fraktion* en is dit een voorbeeld van hoe ontwrichtend sommige idealen kunnen werken op maatschappelijke verhoudingen. Dit verband voor zijn rekening latend, kan zijn boek gelezen worden als waarschuwing tegen idealen die irreële beloftes inhouden en/of bepaalde bevolkingsgroepen tot zondebok maken.

De uitdaging is dan om politieke idealen te formuleren met voldoende zeggingskracht zonder te vervallen in lucht-fietserij en onterechte veralgemeningen. In het voorgaande is gesteld dat politici zelf voor een gezond evenwicht tussen waarden en feiten in het parlement moe-

ten zorgen. Wanneer het pathos in de Kamerdebatten de overhand dreigt te nemen ten koste van de feiten, is het voor een politicus ook in zijn eigen belang om de betreffende spreker van repliek te dienen en met de feiten te confronteren. Het is de bedoeling dat een dergelijke vorm van trouw aan de feiten uiteindelijk door de kiezer beloond zal worden. Ondertussen lijkt het echter geen overbodige luxe om de politici die zich met de feiten willen associëren een handje toe te steken door hen een concept van idealen aan te reiken, waarmee bevorderd kan worden dat de Kamerdebatten naast idealen over de feiten gaan. Het filosofisch-pragmatische concept van idealen van Taekema biedt hiervoor goede aanknopingspunten, omdat het hierbij gaat om idealen die niet transcendent zijn en een hemels of aards paradijs beloven, maar die verbonden zijn aan de realiteit. Taekema beschouwt idealen als waarden die niet alleen complex en dynamisch van aard zijn, maar vooral ingebed zijn in de sociale praktijk (Van der Burg & Taekema, 2004, p. 18; Taekema, 2004, p. 39). Het objectieve aspect van deze idealen ligt in de door mensen ervaren beperkingen van bestaande feitelijke relaties. Het subjectieve aspect ervan bestaat uit de voorstelling van een wenselijke situatie. Volgens het filosofisch-pragmatisme moet een ideaal een standaard zijn, die gebruikt kan worden om te bepalen op welke manier een bestaande situatie afwijkt van wat wenselijk is en die tegelijkertijd richting geeft aan hoe deze situatie verbeterd kan worden.

Hoe kunnen we bepalen of we met een ideaal in filosofisch-pragmatische zin te maken hebben? Volgens Taekema kan dit

door het ideaal ofwel de ideeën over waar de oplossing van een probleem zou liggen, te doordenken vanuit de voorwaarden van de sociale praktijk waarin dit voorgestelde ideaal gerealiseerd zou moeten worden.⁵ Het voorgestelde ideaal zou tegen het licht moeten worden gehouden van de (andere) idealen en de feitelijke verbanden die centraal staan in deze sociale praktijk. Laat ik dit hier toepassen op de wens die de VVD onder de kop 'Een Nederlandse Europa' als volgt verwoord heeft in haar verkiezingsprogramma: "Wij beslissen graag zelf over onze uitkeringen en belastingen", teneinde de meerwaarde van het pragmatisch concept van idealen te verduidelijken.⁶ Dit punt is geformuleerd als reactie op de stemmen die in het voorjaar van 2012 opgingen voor meer zeggenschap van de Europese Unie over de nationale begrotingen van Eurozonelanden bij wijze van uitweg uit de financiële crisis. De economie is dan ook de sociale praktijk waarin dit conceptideaal van de VVD betekenis zou moeten krijgen. Centraal in deze praktijk staan de idealen van economische groei, het optimaliseren van werkgelegenheid, het voorkomen van inflatie en het stabiliseren van de munt. Om van genoemd punt uit het VVD-verkiezingsprogramma een volwaardig ideaal in filosofisch-pragmatische zin te maken, zou daarom moeten worden aangegeven hoe de betreffende zeggenschap over de eigen uitkeringen en belasting zich verhoudt tot de idealen die centraal staan in de economie als sociale praktijk. Economische groei zou bijvoorbeeld als noodzakelijke voorwaarde genoemd moeten worden om de bedoelde zeggenschap mogelijk te maken.

Wat betreft de feitelijke relaties zou vervolgens expliciet erkend moeten worden, dat de oorzakelijke verbanden in de huidige economie anders liggen dan het geval was voor de invoering van de Europese Monetaire Unie. Het idee van nationale zeggenschap over de begrotingen is verbonden met het klassieke idee van de liberale nationale staat. Burgers zijn volgens dit idee verplicht middelen af te dragen aan deze staat in de vorm van belastingen en in ruil hiervoor krijgen ze als gemeenschap de zeggenschap over welk deel van hun inkomen dit betreft en waar deze middelen aan besteed worden. Het economische leven wordt tegenwoordig echter in plaats van binnenlandse economische markten en nationale staten bepaald door internationale actoren als beleggers, banken en kredietbeoordelaars. De luchtbel in de Spaanse en Ierse huizensector werd bijvoorbeeld gedreven door de lage rente op leningen, waarin genoemde internationale organisaties een rol hebben gespeeld in tegenstelling tot de nationale overheden. De nationale overheden kwamen in de problemen nadat zij de banken overeind moesten houden en zich hiermee in de schulden staken. Vervolgens waardeerden de kredietbeoordelaars de kredietwaardigheid van de betreffende landen af en gingen kapitaalverschaffers hogere rentes eisen. Een wens zoals die van de VVD om als nationale gemeenschap zeggenschap te hebben over de besteding van de middelen moet dan vorm krijgen in een context waarin de groei en krimp van deze middelen in handen liggen van genoemde internationale actoren en daar kunnen individuele nationale staten niet direct grip op krijgen. Met

de internationalisering van de economie zijn er bovendien andere voorwaarden verbonden aan economische groei dan in de tijd waarin de economie nog een voornamelijk binnenlands gebeuren betrof. De groei hangt kennelijk in belangrijke mate af van de hoogte van de rente die bedrijven moeten betalen om hun investeringen te financieren en die rente komt tot stand in een samenspel van internationale actoren, zoals hiervoor genoemd. Omdat de zeggenschap van Nederland over de eigen uitkeringen en belastingen gezien de schulden crisis afhankelijk is van economische groei, zou de VVD om deze zeggenschap tot politiek ideaal te maken, ook de verbinding moeten leggen met een strategie in Europees of ander internationaal verband om deze economische groei weer mogelijk te maken.

Met dit voorbeeld heb ik laten zien dat het schoeien van politieke idealen op de leest van het filosofisch pragmatisme inhoudt dat deze sterker in verband worden gebracht met de achterliggende feitelijke relaties. Hiermee wordt gestimuleerd dat deze feitelijke relaties ook in het parlementair debat aan de orde komen. Met het verduidelijken van de feitelijke relaties in het internationaal financieel stelsel kan het verband worden gelegd tussen de zeggenschap van Nederland over de eigen uitkeringen en belastingen aan de ene kant en het creëren van Europese oplossingen voor de financiële crisis, zoals het mogelijk maken van directe steun aan banken uit het Europese noodfonds, aan de andere kant. Die oplossing zou de kans vergroten dat de genoemde zeggenschap gerealiseerd blijft, bijvoorbeeld omdat er dan (voorlopig) geen grote geldbedragen

meer in Europese noodfondsen gestort hoeven te worden. Maar dat hangt natuurlijk ook weer af van de houdbaarheid van de theorie...

5. Conclusie

De democratie is erbij gebaat als in het parlementaire debat feiten en waarden voortdurend met elkaar geconfronteerd worden. Wie moet zorgen voor een dergelijk evenwicht tussen idealen en feiten in dit debat en hoe kan dit bevorderd worden? Om te beginnen met de wievraag: dit kan het beste aan de politici worden gelaten. Een taakverdeling waarin de volksvertegenwoordigers onder hen zich toeleggen op het verdedigen van idealen en de confrontatie met de feiten wordt uitbesteed aan de bestuurders, zoals ministers, past niet in het Nederlandse parlementaire regeringssysteem en is ook niet wenselijk met het oog op de controleerbaarheid van en de discussie over het economisch beleid. Het is uiteindelijk aan de kiezer om die politici te belonen die niet alleen hun trouw aan idealen maar ook aan de feiten betonen door deze in te brengen in het parlementaire debat.

Om een gezonde wisselwerking tussen feiten en idealen te bevorderen, zouden politici geholpen zijn met een filosofisch-pragmatisch concept van idealen. Ze kunnen een dergelijk concept als leidraad nemen bij hun handelen in het parlement en in het publieke debat. Volgens dit concept moeten idealen ingebed zijn in de sociale praktijk: Ten eerste moet duidelijk zijn

hoe een politiek ideaal zich verhoudt tot andere idealen in de praktijk waarop het betrekking heeft. Ten tweede moet in de formulering van een ideaal het verband worden gelegd met de feitelijke veranderingen die zich in deze praktijk hebben voorgedaan. In het geval van idealen in de sfeer van de overheidsfinanciën gaat het dan bijvoorbeeld om de internationalisering van het economische systeem. Dit is slechts een voorbeeld. Het is aan de politici om met de door hen verdedigde idealen vergezichten te schetsen die aansprekend zijn zonder dat ze hun link met de realiteit en dus met de feiten hebben verloren. Het is echter aan de kiezer om het gebruik van dergelijke idealen te belonen en zich bij de volgende keer dat ze hun stem uitbrengen niet te laten meeslepen door luchtftietserij of schijnoplossingen.

Noten

1. Dit komt overeen met de observatie van Houtman, Achterberg en Kemmers dat feiten nooit voor zichzelf spreken in de politiek, maar in een voorstelling van de goede samenleving moeten worden geplaatst, 2012, p. 187.
2. Hierin worden een stabiele munteenheid, lage inflatie en voldoende werkgelegenheid doorgaans als subdoelen onderscheiden.
3. Van Doorn (1988) gebruikt deze term voor de wetenschappen die in dienst van een praktisch doel worden gesteld, zoals een efficiënt georganiseerde samenleving.

4. Overigens is de keuze in het geval van gentechologie vaak snel gemaakt, aangezien de belofte van een wereld zonder erfelijke ziekten niet zomaar door politici naast zich neer kan worden gelegd. Principes, zoals de menselijke waardigheid, vallen bij het electoraat al snel in het niet als de toepassing van een nieuwe technologie een lang en gezond leven voor ons allen in het vooruitzicht stelt.

5. Taekema baseert zich op MacIntyre (1984) en Oakeshott (1975) met de volgende definitie van sociale praktijken "complex forms of socially established cooperative human activity that are value laden" (Taekema, 2004, p. 46).

6. *Niet doorschuiven maar aanpakken. Concept verkiezingsprogramma VVD, 2012-2017.*

Bibliografie

- Achterhuis, H.J. (2012). Max Weber over wetenschap en politiek. Lezing gehouden op 6 juni 2012 in het kader van Soeterbeekprogramma van de Radboud Universiteit Nijmegen.
- Doorn, J.A.A. (1988). *Rede en Macht. Een inleiding tot beleidswetenschappelijk inzicht.* 's-Gravenhage: Vuga.
- Harbers, H. (2011). Waarom *fact free politics* nog zo slecht niet is. www.socialelvraagstukken.nl, 2 december 2011.
- Harbers, H. (2012). Red het vrije politieke spreken, *Socialisme & Democratie*, 69 (3), 4-5.
- Houtman, D., Achterberg, P. & Kemmers, R. (2012). De wedergeboorte van de *fact-free politics*. Pim Fortuyn en de nieuwe tegencultuur 2002-2012. *Beleid en Maatschappij*, 39 (2), 179-193.
- MacIntyre, A. (1984). *After Virtue: A Study in Moral Theory*, 2nd edition. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Koole, R.A. (2011). *Fact Free Politics*. *Beleid en Maatschappij*, 38 (2), 251-255.
- Koole, R.A. (2012). Feitenloze politiek in het wetgevingsproces? *Regelmaat*, 27 (5), 291-308.
- Oakeshott, M. (1975). *On Human Conduct*. Oxford: Clarendon Press.
- Pels, D. (2011). De feiten zijn met ons. *Fact-free politics als misleidend frame*. *De Groene Amsterdammer*, 1 december, 135 (48), 22-25.
- Post, H.M. (2012). Pleidooi voor Dualisme. Interview met Hans Harbers. *Basis. Tijdschrift voor beleidsonderzoek*, 12 (1), 4-7.
- Schaap, S. (2012). *Het rancuneuze gif. De opmars van het onbehagen*. Budel: Uitgeverij Damon.
- Schinkel, W. (2012). *De nieuwe democratie. Naar andere vormen van politiek*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Snellen, I.Th.M. (1987). *Boeiend en geboeid. Ambivalenties en ambities in de bestuurskunde*. Alphen aan de Rijn: Samsom H.D. Tjeenk Willink.
- Taekema, S. (2004). What Ideals Are: Ontological and Epistemological Issues. In W. Van der Burg & S. Taekema (Eds.), *The Importance of Ideals* (pp. 39- 59). Brussels: P.I.E.-Peter Lang.
- Teulings, C., Bijlsma, M., Gelauff, G., Lejour, A. & Roscam Abbing, M. (2011). *Europa in crisis. Het Centraal Planbureau over schulden en de toekomst van de Eurozone*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.

- Van der Burg, W. & Taekema, S. (2004). The Importance of Ideals: Debating Their Relevance in Law, Morality and Politics. In W. Van der Burg & S. Taekema (Eds.), *The Importance of Ideals* (pp. 11-39). Brussels: P.I.E.-Peter Lang.
- Van der Pot/Elzinga, D.J. & De Lange, R. (2006). *Handboek van het Nederlandse staatsrecht*. Deventer: Kluwer.
- Weber, M. (1919). Geistige Arbeit als Beruf. Vorträge vor dem Freistudentischen Bund. Erster Vortrag Prof. Max Weber (München), *Wissenschaft als Beruf*. München und Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.
- Weber, M. (2012). *Wetenschap als beroep. Politiek als Beroep*. Vertaling door H. Driessen. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.
- Yesilkagit, K. (2012). Handelingsperspectieven in het politiek-financiële complex. *Beleid en Maatschappij*, 39 (4), 371-380.

Jos de Beus: politicoloog, ideoloog, docent

Inleiding

Herman Lelieveldt (University College Roosevelt, Middelburg)

Op 16 januari van dit jaar overleed na een lange, slopende ziekte Jos de Beus, hoogleraar politicologie aan de Universiteit van Amsterdam en voormalig voorzitter van de Nederlandse Kring voor de Wetenschap der Politicologie. De Beus leverde als docent, onderzoeker, bestuurder, politiek commentator en ideoloog een grote bijdrage aan het politicologische en politieke debat in Nederland en aan de ontwikkeling van de politicologie als vakgebied. Een van de vele bijdragen op dat laatste vlak is dat hij als voorzitter van de Kring een belangrijke basis legde voor de doorstart van *Res Publica* als een Nederlands-Vlaams tijdschrift. Toen het Nederlandse *Acta Politica* eind jaren negentig besloot om als Engelstalig tijdschrift door te gaan, bestond er eigenlijk geen echt Nederlands wetenschappelijk tijdschrift voor de politicologie meer. Voor De Beus gold dit als een groot gemis: hij zou zich later in een van zijn Buitenhof-columns beklaagen over het "Google-Wikipedia-en-Twitter-Amerikaans dat langzaam maar zeker de universiteiten in zijn greep kreeg". De Beus zag met lede ogen aan hoe de universiteit in snel tempo verengelste en zich zo nog meer afsloot van kennis die niet in het Engels gepubliceerd was. "Ziedaar een

cultuurverbranding in tien jaar tijd, zonder één lucifer. Het resultaat van schaamte van bestuurders voor hun afkomst uit een klein land en onzekerheid van onderzoekers die smeken om erkenning door Amerikaanse vakgenoten", aldus de Beus in die Buitenhof-column.

Nadat in 2000 *Res Publica* toenadering tot de Nederlandse politicologen had gezocht door het opnemen van een Nederlands redactielid, werd de samenwerking in 2007 geïntensiveerd door het opzetten van een volwaardig Vlaams-Nederlandse redactie. De Beus zocht daarvoor de Nederlandse redactieleden aan en toog met hen naar Gent voor een eerste vergadering. Die eerste bijeenkomst zaten de Vlaamse en Nederlandse redactieleden nog tamelijk onwennig tegenover elkaar, maar De Beus wist met zijn kenmerkende humor het ijs snel te breken en de basis te leggen.

Het is mede in het licht van De Beus' inspanningen om tot een volwaardig Nederlandstalig tijdschrift in de politicologie te komen, dat wij dit symposium wijden aan de verschillende manieren waarop hij de politicologie en de politiek verrijkt heeft. De bijdragen in dit symposium belichten De Beus als wetenschapper, als ideoloog en als docent. Ze vormen een aanvulling op de meer persoonlijke herinneringen van vrienden en collega's in een door Arjo Klamer en Philip van Praag samengestelde bundel die eind maart in Amsterdam op

een herdenkingsbijeenkomst gepresenteerd werd (Klamer & Van Praag, 2013).

Ruud Koole bespreekt de bijdrage van De Beus aan de ontwikkeling van de sociaaldemocratie en het ideologisch profiel van de PvdA. Philip van Praag gaat in op De Beus' analyse van de toeschouwersdemocratie, een begrip dat hij ontleende aan de Franse politicoloog Manin en dat voor hem een sleutel vormde tot de analyse van de politieke ontwikkelingen in het Nederland van de laatste decennia. Herman Lelieveldt analyseert tot slot de kracht van De Beus als docent door in te gaan op zijn enthousiasmerende stijl van lesgeven, zijn brede blik op het vakgebied en zijn vermogen om politicologie met politieke analyse te verbinden.

Ideoloog en politicoloog: Jos de Beus en de sociaaldemocratie

Ruud Koole (Universiteit Leiden)

De wetenschappelijke alleseter Jos de Beus was niet alleen een zeer bevoegen docent, een uiterst aimabel mens en een inspirerende politicoloog, maar ook een publieke intellectueel, die de partijpolitiek niet schuwde. Hij schreef in 1993 het concept-verkiezingsprogramma van de PvdA voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1994, zat in het curatorium van het wetenschappelijk bureau van die partij (de Wiardi Beckman Stichting), mengde zich herhaaldelijk in het publieke debat over de koers van de PvdA, was in 2002 voorzitter van de kandidaatstellingscommissie van de Amsterdamse afdeling en corres-

pondeerde regelmatig met de politieke leiding van de PvdA.

Hij bewees dat politiek engagement en reflectie samen kunnen gaan, maar waakte ervoor dat zijn politieke betrokkenheid zijn wetenschappelijke activiteiten niet al te zeer in de weg zou zitten. Helemaal zonder spanning was die relatie tussen 'theorie' en 'praktijk' namelijk niet. Het vereist de nodige prudentie om beide te combineren, maar tegelijk konden de praktijkgerichte activiteiten als belangrijke voedingsbron voor zijn wetenschappelijke werk dienen.

Door juist het conservatisme als een thema in zijn onderwijs te kiezen, voorkwam hij dat de indruk zou kunnen ontstaan dat hij er op de universiteit alleen maar was voor de sociaaldemocratie. Zijn onafhankelijkheid ten opzichte van de PvdA bewees hij ook in 2006, toen hij publiek maakte niet te stemmen op de partij waarvan hij lid was, maar op het CDA. Zijn motivering daarvoor werd overigens niet door iedereen begrepen. De christendemocraten zouden toen meer dan de PvdA bereid geweest zijn verantwoordelijkheid te nemen voor de nodige hervormingen van de verzorgingsstaat. De normen en waarden van CDA-premier Balkenende spraken hem meer aan dan het in zijn ogen risicomijdend gedrag van de nieuwe politieke leider van de PvdA, Wouter Bos. Deze opvallende stap werd door De Beus weliswaar bewust gezet, maar tegelijk kan men niet uitsluiten dat hier sprake was van een teleurstelling in de liefde. Zijn verwachtingen ten aanzien van zijn geliefde sociaaldemocratie waren hoog en juist daardoor vielen de tekortkomingen zwaar. De stem voor het CDA was

geen uiting van een nieuwe liefde, maar eerder een waarschuwing aan zijn oude, maar echte politieke liefde.

Waarschuwen deed hij vaak en ook al veel eerder. In 1998 hield hij een lezing die hij later onder de titel 'Rottenbergrede' publiceerde (De Beus, 2000). De Beus was in 1992 door partijvoorzitter Rottenberg gevraagd om het concept-verkiezingsprogramma te schrijven. Dat deed hij inderdaad en dat leidde tot het programma *Wat mensen bindt*, waarin burgerschap centraal stond. Het essay-karakter ervan, zonder veel concrete voornemens, bracht met zich mee dat het programma als onderhandelingsinstrument bij de kabinetsformatie niet echt goed bruikbaar was. De Beus hield er echter wel een vriendschap met Rottenberg aan over. In zijn rede van 1998 noemde hij die expliciet en waarschuwde hij de toehoorder en lezer dat daardoor "van mijn kant geen oordeel mag worden verwacht dat ten volle onbevangen, onpartijdig of evenwichtig is". Niettemin hield hij voldoende afstand om de 'gevoelspartij', die Rottenberg tijdens zijn partijvoorzitterschap (1992-1996) volgens De Beus vooral door 'taaldaden' dichterbij had proberen te brengen, de maat te nemen. De Beus haalde met instemming de puntige kritiek van NRC-redacteur Mark Kranenburg aan, die als zwakte van de netwerkpartij van Rottenberg zag dat die weliswaar een interessant debat opleverde, maar niet tot politieke besluitvorming leidde. De Beus noemde het streven van Rottenberg om de onafhankelijkheid van het ledenblad en van het wetenschappelijk bureau van de PvdA op te heffen 'obsuur' en stelde tegenover het voluntarisme en de forumpartij van Rottenberg

het constitutionalisme en de beginselpartij van diens criticaster Bart Tromp. Toch zag hij lichtpuntjes: "Alles overziende, concludeer ik dat het belang van Rottenberg gelegen is in zijn pionierspoging om het juiste midden te vinden tussen de oude partijdemocratie en de nieuwe toeschouwersdemocratie". De laatste term was de vertaling door De Beus van het begrip *audience democracy* in de in 1997 verschenen Engelse editie van het boek van Bernard Manin over de representatieve democratie (Manin, 1997).¹

Hoewel men bij de overgang van een partijdemocratie naar een toeschouwersdemocratie de nodige vraagtekens kan zetten (waren, bijvoorbeeld, tijdens die partijdemocratie de meeste kiezers niet evenzeer toeschouwers?), deze problematiek zou hem niet meer loslaten (zie de bijdrage van Van Praag in dit nummer).

Tien jaar later lichtte De Beus de PvdA opnieuw door. In een artikel in het tijdschrift *Socialisme & Democratie* vroeg hij zich af of de Nederlandse sociaaldemocratie nog een 'derde eeuw' zou krijgen (De Beus, 2008). Intussen was hij gelouterd door nieuwe ervaringen in de praktische politiek. Zijn voorzitterschap van de selectiecommissie van de Amsterdamse PvdA voor de raadsverkiezingen van 2002 deed het nodige stof opwaaien. Hij wilde 'schoon schip maken' in de hoofdstedelijke PvdA, maar raakte verstrikt in het compromis dat een kandidatenlijst ook altijd is. Bij de presentatie van de conceptlijst betwistte De Beus publiekelijk de geschiktheid van sommige (wethouders) kandidaten die door een interne lobby tegen zijn zin toch hoog op de conceptkandidatenlijst waren gezet. Consternatie

volgde: een voorzitter die het voorstel van de eigen commissie niet verdedigt? Na deze affaire concentreerde De Beus zich op het becommentariëren van de PvdA, zonder zelf nog veel aan praktisch politiek werk te doen.

In 2003, na de Fortuyn-revolte, schreef hij geregeld over 'de leegte van links', die 'onuitstaanbaar' zou zijn.² Hij bedoelde daarbij dat links niet met pragmatische oplossingen kwam voor dringende problemen, maar bleef steken in bestuurlijk overleg en vrees voor kiezers. Vooral de generatie van Wouter Bos kreeg er van langs: als "die niet de nieuwe sociale kwestie durft te stellen inzake immigratie en integratie van nieuwkomers, dan staat de PvdA opnieuw een lange periode van onbeduidendheid te wachten". De Beus werd op zijn wenken bediend. In diezelfde periode was een PvdA-commissie onder leiding van de voormalige burgemeester van Amsterdam Patijn bezig met dit onderwerp en publiceerde deze in april 2004 het rapport *Integratie en immigratie; aan het werk*. Niettemin bleef De Beus kritisch, culminerend in zijn CDA-stem in 2006. Het jaar daarop sloot hij zich met andere intellectuelen aan bij het initiatief van het jonge PvdA-raadslid Ehsan Jani om een comité voor ex-moslims op te richten. De PvdA-top kreeg veel kritiek dat zij Jani te weinig zou steunen. Maar toen Jani samen met Geert Wilders in een krantenartikel de profeet Mohamed vergeleek met Hitler en gewelddadige moslimterroristen op één lijn stelde met de rest van de islamieten, was De Beus het eens met de kritiek van de partijtop op Jani en brak hij publiekelijk met het comité.

Na deze ervaringen zette De Beus zich, een jaar voordat een fatale ziekte zich bij hem zou manifesteren, in zijn artikel in 2008 over de 'derde eeuw van de Nederlandse sociaal-democratie' aan een bredere analyse. Vergeleken met zijn inbreng in de 'leegte'-discussie was zijn toon milder, al bleef hij kritisch. Hij trok de lijn door van de 'Rottenbergrede' van tien jaar eerder. De overgang naar een toeschouwersdemocratie, die hij nu omschreef als 'publieksdemocratie', leek hij echter minder absoluut op te vatten. In een 'sterke versie' van de publieksdemocratie zouden volkspartijen als de PvdA, CDA en de VVD uitsterven, maar in een 'afgezwakte versie' weten bepaalde partijen "het beste uit de oude volkspartij te revitaliseren en te verbinden met het beste uit de nieuwe campagnepartij". En hij besloot zijn betoog: "Mijn hele verhaal is geschreven met als uitgangspunt dat de PvdA nog steeds de veerkracht heeft om dit optimum van vertegenwoordiging te bereiken". Het vraagstuk van vertegenwoordiging zag De Beus als de grootste uitdaging voor een sociaal-democratische partij als de PvdA. Die partij moest zich als volkspartij heruitvinden, afstand bewaren tot de vrijzinnigheid en postnationaliteit van GroenLinks en D66 en tegelijk een alternatief vormen voor zowel de zachte, religieuze en conservatieve gemeenschapszin van het CDA als voor het harde, seculiere en nationalistische gemeenschapsbegrip van de PVV van Wilders. De Beus zag mogelijkheden voor een nieuw beschavingsoffensief, waarin de socialistische traditie zich verweert tegen burgerlijke partijen en geloofspartijen. Als 'neo-traditionele' partij diende de PvdA te proberen een volksdeel van aanhangers te

vormen op grond van een idee over actief burgerschap, sociale rechtvaardigheid en publieke solidariteit. Ondanks alle discussies die in de jaren daarvoor waren gevoerd over de 'spagaten' waarin de PvdA zich zou bevinden, zou dat volksdeel werknemers in de marksector, ambtenaren in de publieke sector, laagst betaalde werknemers en werknemers in het brede midden, immigranten en inheemse burgers moeten omvatten. Kort gezegd: 'het herstel van de volkspartij van links'.

Politicoologische analyse en *wishful thinking* streeden hier met elkaar om voorrang. Misschien was dat, naast zijn soms breed uitwaaiende betogen die overdagig waren voorzien van literatuurverwijzingen, ook wel typerend voor De Beus. Als politicoloog was hij wars van kille analyses zonder engagement; als sociaaldemocraat hekelde hij vrijblijvend geleuter zonder analyse. Daardoor kon hij zowel een inspirerende wetenschapper als een kritische PvdA-er zijn. Een partijideoloog was hij niet, daarvoor week de koers van de PvdA in zijn ogen vaak te veel af van wat hij juist achtte, maar hij onderstreept wel het belang van ideologie voor partijen, voorbij pragmatisme en populisme.

De Beus en de toeschouwersdemocratie

Philip van Praag (Universiteit van Amsterdam)

Wie in Nederland het begrip toeschouwersdemocratie in de mond neemt, denkt onmiddellijk aan Jos de Beus. Niet alleen heeft hij het begrip in het najaar van 2000

in het publieke debat geïntroduceerd, zijn werk als wetenschapper stond de laatste tien jaar van zijn arbeidzame leven volledig in het teken van dit onderwerp. Het manuscript voor een Engelstalig boek over dit onderwerp, *The Joyless Polity*, is in 2009 geaccepteerd door Cambridge University Press. Tot een aanpassing van het manuscript is het helaas niet meer gekomen.³

De Beus gebruikt het begrip voor het eerst in 1999, in een publicatie ter gelegenheid van het 25-jarige bestaan van het SCP. In een doortimmerd essay over de Nederlandse consensusdemocratie staat halverwege, bijna terloops, de opmerking dat er aanwijzingen zijn "dat ook in Nederland de partijdemocratie is teruggedrongen en de toeschouwersdemocratie is opgerukt" (De Beus, 1999, p. 21). Er wordt verder slechts verwezen naar het werk van Bernard Manin uit 1997. In dat werk over de ontwikkeling van de representatieve democratie introduceert de Fransman het begrip *audience democracy*, door De Beus vertaald als toeschouwersdemocratie.

Volgens Manin bevindt de vertegenwoordigende democratie zich aan het einde van de twintigste eeuw in een overgangsfase. Gedurende bijna honderd jaar kan de vertegenwoordigende democratie in veel landen omschreven worden als *partijdemocratie*, gedomineerd door traditionele, sterk in de samenleving gewortelde massapartijen. Dat verandert vanaf de jaren zestig. De massapartij krijgt dan niet alleen te maken met massaal ledenverlies, maar ziet ook belangrijke functies die zij vervult afkalven. Er ontstaat geleidelijk een nieuw type partij, waarin de politieke leider sterk domineert en het partijkader

naar het tweede plan verdwijnt. De partijleider stelt zijn eigen staf samen, veelal bestaande uit media-experts, en de partijorganisatie wordt min of meer gedegradeerd tot een instrument in handen van de partijleider.

De persoonlijke eigenschappen van de partijleider en zijn of haar imago zijn doorslaggevend voor het wel en wee van een partij. De stelling van Manin is bovendien dat kiezers zich in hun stemgedrag niet laten leiden door de plannen van een partij voor de komende periode, maar dat ze retrospectief stemmen. Veel burgers hebben het partijprogramma als leidraad vervangen door het vertrouwen in de lijsttrekker en de wijze waarop deze zich in de periode voor de verkiezingen manifesteert. Dit rechtvaardigt de theatermetafoor van Manin: aan het einde van de (politieke) voorstelling geeft het publiek zijn oordeel.

Deze analyse heeft De Beus vanaf het eerste moment aangesproken. Daar is een politiek-theoretische reden voor en een meer empirische reden. De theoretische reden moeten we zoeken in de democratieopvatting van Manin. Zijn centrale uitgangspunt is dat het kiezen van vertegenwoordigers per definitie een elitair proces is. Een individu wordt gekozen omdat het zich onderscheidt van anderen op basis van bepaalde eigenschappen. Plaats en tijdstip bepalen de relevantie van eigenschappen, maar te allen tijde leidt dit proces tot een selectie van een elite. Manin juicht dit toe en stelt bovendien dat de vertegenwoordigende democratie geen tweede keuze is, omdat directe democratie niet meer mogelijk zou zijn sinds de achttiende eeuw, maar een superieure vorm van democratie is,

waarin de politieke elite een belangrijke rol speelt.

Manin plaatst zijn opvatting over de toeschouwersdemocratie nadrukkelijk in het perspectief van de democratieopvatting van de Oostenrijkse econoom Schumpeter. Deze stelde in 1943 al dat de kern van het democratisch stelsel is dat via vrije verkiezingen politieke leiders worden aangewezen die voor een bepaalde periode de beslissingsmacht krijgen. Zijn zeer invloedrijke opvatting wordt vaak betiteld als *democratisch elitisme*. Zowel Manin als De Beus zijn schumpeterianen. In nagenoeg alle stukken die De Beus over de toeschouwersdemocratie heeft geschreven, wordt Schumpeter instemmend geciteerd. In zijn Engelse boek heeft het belangrijke en uitgebreide hoofdstuk over stijlen van leiderschap niet toevallig een citaat van Schumpeter als motto. In een inleiding in 2006 over leiderschap laat hij weten dat hij al sinds zijn studententijd een liefhebber is geweest van Schumpeter en het belang dat hij hechtte aan “de scheppende vernietigingskracht van zogeheten entrepreneurs” in de economie en de politiek (De Beus, 2006). Wel is De Beus te karakteriseren als een verlichte schumpeteriaan. *Verlicht* omdat hij aanzienlijk positiever oordeelt over politieke participatie dan Schumpeter. Bovendien besteedt hij in al zijn geschriften veel aandacht aan de voorwaarden waaronder een liberale democratie dient te functioneren.

Er is een tweede reden waarom het begrip toeschouwersdemocratie De Beus aanspreekt. Manin plaatst de transformatie van de brede volkspartijen tot smalle elitepartijen in een breder kader van ingrijpende maatschappelijke veranderingen.

gen. Daarmee wordt duidelijk dat veel aanpassingen en veranderingen in partijen noodzakelijk zijn en geen modegril vormen. Het leidt ertoe dat De Beus meer begrip gaat ontwikkelen voor de 'campagnepartij'. Hij hoopt dat de campagnepartij ertoe bijdraagt dat politieke leiders het contact met hun achterban niet verliezen en oog blijven houden voor hun opvattingen en belangen.

In zijn oratie uit 2001 stelt De Beus dat Nederland onder Paars één van de meest geslaagde voorbeelden is van een probleemloze overgang naar een toeschouwersdemocratie, mede door zijn traditie van elitaire consensusvorming. Het succes van Fortuyn dwingt hem tot een nieuwe analyse van de Nederlandse situatie. In het najaar van 2002 spreekt hij in Deventer de Etty Hillesumlezing uit onder de aansprekende titel *Na de Beeldenstorm* (De Beus, 2002). Hij signaleert een tweede fase in de ontwikkeling van de toeschouwersdemocratie, waarbij Fortuyn een belangrijke vernieuwer is. Terwijl in de eerste fase de politiek in het teken stond van het vermijden van geschillen, staan ze bij Fortuyn juist centraal. Het falen van de oude partijen om de zorgen van de kiezers serieus te nemen, maar ook zijn theatrale talent, verklaren zijn succes.

In het algemeen is zijn beoordeling van Fortuyn ambivalent. Hij vindt hem een moedig politicus, juicht zijn aanval op de gevestigde partijen toe, vooral ook de aanval op het paarse kartel, maar heeft weinig sympathie voor de harde kritiek op de islam. Hij ziet Fortuyn als een vertegenwoordiger van het 'volks conservatisme', waarmee hij het op veel punten niet eens is, maar het op de voorgrond treden van

deze stroming vindt hij een goede ontwikkeling (De Beus, 2002, p. 37).

In zijn verdere denken over de toeschouwersdemocratie komen na 2002 het functioneren van de media en de rol van politieke leiders centraal te staan. Als het gaat om de media, breidt De Beus het model van de toeschouwersdemocratie uit met een aantal kenmerken van de huidige medialogica, zoals de neiging tot personalisering en het interpreteren van het nieuws. Hoewel het niet moeilijk is om zeer kritische uitlatingen van De Beus over de media te vinden (te oppervlakkig, te veel geleid door de waan van de dag), weigert hij zich in het kamp van de pessimistische doemdenkers te scharen.

Een vergelijkbare ambivalentie vinden we als het gaat om politiek leiderschap. In 2000 maakt hij zich al zorgen over "het onvermogen van de politieke elite tot moreel leiderschap". Het is een thema dat vanaf 2002 met grote regelmaat terugkomt. Een belangrijke reden voor PvdA-lid De Beus om in 2006 op het CDA te stemmen ligt in zijn beoordeling van het leiderschap van Bos en Balkenende. Bos maakt zich schuldig aan risicomijdend gedrag, terwijl de CDA-premier de moed heeft structuurhervormingen door te voeren in een tijd van laagconjunctuur. In zijn eigen woorden: "De afweging tussen de consistente onhandigheid van Balkenende en de handige inconsistentie van Bos viel voor mij ten gunste van de eerste uit".

Enkele jaren later constateert hij dat de toegenomen concurrentie op zowel de mediemarkt als op de kiezersmarkt tot middelmatigheid leidt, maar hij acht dat niet verontrustend. Eerbiedwaardige voorgangers als Montesquieu en De Toc-

queville hebben eerder vergelijkbare opmerkingen gemaakt bij het functioneren van de vertegenwoordigende democratie (De Beus, 2011). Angst voor een meer populistische stijl van leiders heeft hij evenmin; in zijn ogen waren ook grote wetenschappers als Weber en Schumpeter ervan overtuigd dat enig populisme noodzakelijk is. In een publicatie over populistisch leiderschap, waarin hij het gedrag van meer of minder populistische politici als Blair, Clinton, Berlusconi en Schröder analyseert, concludeert hij dat de middelmaat overheerst in de toeschouwersdemocratie. Geen reden tot grote ongerustheid, maar ook geen reden voor tevredenheid (De Beus, 2009).

Deze kritische ambivalentie kenmerkt uiteindelijk ook zijn benadering van de toeschouwersdemocratie. Hij ziet de negatieve aspecten van de toeschouwersdemocratie, benoemt ze vaak heel scherp maar weigert om zich daarbij neer te leggen. Hij vreest immobiliteit en de dominantie van visieloze leiders en formuleert daarom in zijn boek op een zo realistisch mogelijke wijze de voorwaarden waaraan een volledig tot ontwikkeling gekomen toeschouwersdemocratie dient te voldoen. Hij blijft verrassend positief over de toeschouwersdemocratie. Een volgroeide toeschouwersdemocratie heeft de potentie de politiek dichterbij de burger te brengen en het vertrouwen in de politiek te herstellen.

Deze ogenschijnlijk paradoxale benadering is slechts te begrijpen als men weet dat De Beus zichzelf betitelde als 'realistisch utopist' (De Beus, 2001, p. 40). Realist omdat hij zo goed mogelijk alle resultaten van empirisch onderzoek tot zich neemt en verwerkt in zijn analyse. Utopist

omdat hij de bestaande werkelijkheid, de reëel bestaande toeschouwersdemocratie, niet als een statisch gegeven aanneemt. Hij had een beeld hoe een tot wasdom gekomen toeschouwersdemocratie eruit moet zien. Als wetenschapper zag hij het als zijn taak om zich hiervoor in te zetten.

'Alle goede dingen gaan in drieën': Jos de Beus als docent

Herman Lelieveldt (University College
Roosevelt, Middelburg)

Veel studenten zullen Jos de Beus tijdens zijn colleges hebben horen memoreren dat hij als katholiek van huis uit geleerd had dat alle goede dingen in drieën gaan. De rijtjes van drie kwamen dan ook opvallend vaak in zijn colleges en voordrachten voor. Wie hem als docent wil typeren, kan dan ook niet om deze drie-eenheid heen. De kracht van De Beus als docent lag in zijn ongeëvenaarde enthousiasme, zijn diepgravende kennis van politicologie, politieke filosofie en politieke economie, en ten derde in zijn vermogen om de politicologie met de politiek te verbinden. Dat was de drie-eenheid die ervoor zorgde dat hij op vele generaties studenten zo'n onuitwisbare indruk heeft weten te maken.

Jos de Beus begon zijn carrière als docent aan de faculteit economie van de Universiteit Amsterdam, waar hij sinds 1977 werkte. Zijn colleges welvaartstheorie en economische politiek vonden plaats in wat in de volksmond het Maupoleum heette, een door het Philips Pensioenfonds

in de jaren zeventig neergezette kantoor-kolos die tot de sloop in 1994 doorging voor het lelijkste gebouw van Nederland. De colleges van Jos waren zo sprankelend en enthousiasmerend dat niemand zich ooit gestoord zal hebben aan de bedompte, lage zaaltjes waarin hij zijn gloedvolle betogen afstak.

De Beus begon zijn colleges altijd met het doornemen van een vervaarlijk hoge stapel nieuwe literatuur, die hij als een ware boekverkoper in kort bestek recenseerde, aanraadde en naadloos wist te verbinden met het onderwerp van het college. Vervolgens nam hij zijn studenten strak en in snel tempo mee langs het thema van de dag, daarbij op uiterst effectieve wijze gebruikmakend van het schoolbord. Het linkerbord diende als inhoudsopgave van zijn college en bood het nodige houvast tijdens de vele uitweidingen die in zo'n college volgden; de rest van het bord gebruikte hij voor spaarzaam maar effectieve notities die ons hielpen de vele auteurs en thema's aan elkaar te breien.

De Beus' enthousiasme was waarschijnlijk zo aanstekelijk, omdat hij zijn studenten als volledig gelijkwaardige gesprekspartners beschouwde. Hij nam ze mee in zijn eigen zoektocht naar het beantwoorden van prangende vragen en deed geen enkele concessie aan de literatuur die hij voorschreef. Studenten zoals ikzelf die in de herfst van 1989 zijn werkcolleges volgden, ploegden samen met hem zijn net voltooide proefschrift door. Dat was geen lichte kost en menigeen raakte meer dan eens de weg kwijt in zijn magnum opus. Maar zijn proefschrift was ook een schatkamer vol voetnoten die

vaak op zichzelf alweer kleine essaytjes waren en zo voor veel studenten de basis voor een paper vormden.

De Beus nam altijd ruim de tijd om individueel de beste koers voor zo'n paper uit te zetten en was zeer geduldig wanneer studenten meer tijd nodig hadden om tot afronding te komen. Zijn bereidheid om alles tot in detail uit te leggen blijkt ook uit een anekdote van Otto Holman in het vriendenboek voor De Beus. Toen De Beus er na een college over Steven Lukes' *Power: A Radical View* achterkwam dat veel studenten er geen bal van begrepen hadden, mailde hij zijn studenten een samenvatting van 31 pagina's, die overigens alleen te volgen was voor die studenten die de moeite hadden genomen het boek te lezen (Holman, 2013, p. 98).

Dat brengt ons bij zijn tweede sterkte: zijn ongeëvenaarde kennis van de politicologie en de aanpalende terreinen van de politieke filosofie en politieke economie. De titel van zijn proefschrift *Markt, Democratie en Vrijheid* verwees mooi naar die brede blik. In het licht van zijn brede interesse is het dan ook logisch dat hij eerst bij een economische en filosofische faculteit werkte, vooraleer hij in 1998 eindelijk belandde op de leerstoel politicologie in Amsterdam. Hij wist daar het onderwijs een nieuwe impuls te geven, niet alleen dankzij het vak De Democratische Samenleving, maar ook omdat hij het aandurfde om een vak als Conservatisme voor Gevorderden aan te bieden.

Zijn tot de nok toe met boeken volgestouwde werkkamer was een geliefde bestemming voor studenten, journalisten en andere bezoekers, die hij keer op keer wist te imponeren door in die enorme sta-

pels altijd ook weer het boek te vinden dat hij op dat moment nodig had. Met zijn encyclopedische kennis van eigenlijk drie vakgebieden was hij de perfecte inspirator voor iedere hongerige student. Hij wist studenten binnen de kortste keren met een aantal rake literatuursuggesties op weg te helpen bij het beantwoorden van een vraag of kwestie. De Beus was een generalist, geen specialist en juist dat maakte hem als docent van onschatbare waarde.

De brede blik van De Beus wierp ook publicitair zijn vruchten af. Reeds vroeg in zijn carrière redigeerde hij samen met de socioloog Van Doorn de bundel *De Interventiestaat*, later omgewerkt en uitgebreid tot *De Ideologische Driehoek* en inmiddels een standaardwerk over de ontwikkeling van de Nederlandse verzorgingsstaat (De Beus, Van Doorn & De Rooy, 1996). Samen met Flip Vuijsje interviewde hij in de jaren tachtig gezaghebbende internationale economen voor het weekblad *Intermediair* en bundelde deze portretten in *Politieke Economie* (De Beus & Vuysje, 1987).

Zijn artikelenreeks voor *Intermediair* liet al zien dat De Beus goed in staat was om zijn vakgebied te populariseren. Hij wist in zijn hele carrière moeiteloos actuele politiek te verbinden met de politicologie en hedendaagse politieke dilemma's te analyseren met de gereedschapskist van de wetenschapper. Voor studenten was het fantastisch om hun hoogleraar van tijd tot tijd te zien floreren in het publieke debat, iets dat zijn hoogtepunt bereikte toen De Beus als columnist voor het TV-programma Buitenhof aan de slag mocht. De Beus oordeelde vaak hard

maar altijd goed beargumenteerd en beklagde zich regelmatig over de slappe knieën van politici en bestuurders. In zijn Buitenhof-column van 15 maart 2009 signaleerde hij dat de wens van Kamerleden om contact met het volk te zoeken, leidde tot ongewenste nederigheid ten opzichte van het kabinet en zo de positie van volksvertegenwoordigers alleen maar verder uitholde. En na de grote overwinning van de PVV bij de verkiezingen voor het Europees Parlement klaagde hij over het gebrek aan strijdvaardigheid bij de oude partijen. "Ze overladden de man die ze minachtten met complimenten en raken dus nu al in het coma van de capitulatie" (Buitenhof 9 juni 2009). Maar De Beus was autonoom en eigenzinnig genoeg om die partij op andere vlakken dan weer te prijzen en deinsde er niet voor terug om daarbij zijn vakgenoten te bekritisieren. Dat deed hij in de al gememoreerde column over de verengelsing van het hoger onderwijs: "Maar aan de universiteit is een hele generatie uit de kritische studentenbeweging muisstil, bang, klaar voor het pensioen. Men durft niet toe te geven dat de kleinburgers van het CDA en de nationalistenvan de SP en de PVV terecht aan de noodrem trekken" (Buitenhof 12 april 2009).

Bij het uitspreken van deze column was de energieke De Beus nog lang niet klaar voor zijn pensioen, maar al snel moest hij zijn werkzaamheden als columnist beëindigen. Zo trad hij langzaam maar zeker en veel te vroeg terug uit het publieke debat, moest hij zijn werk neerleggen en zo in januari van dit jaar veel te vroeg afscheid van het leven nemen.

Noten

1. Manin spreekt in het oorspronkelijk Franse boek overigens van 'démocratie du public', dat een meer actieve rol van het publiek impliceert dan de term 'toeschouwer' suggereert.
2. O.a. *De Volkskrant* 20 september 2013; *Socialisme & Democratie*, december 2013, pp. 4-5.
3. Nagegaan wordt of het mogelijk is dit boek alsnog postuum uit te geven.

Bibliografie

- Beus, J. de (1999). *Ruil zonder zuil. De Nederlandse consensusdemocratie in het laatste kwart van de twintigste eeuw*. Den Haag: SCP.
- Beus, J.W. de (2000). Rottenbergrede. Ofwel de rommelige redding van de Partij van de Arbeid. In D. Pels en H. te Velde (Eds.), *Politieke stijl. Over presentatie en optreden in de politiek* (pp. 175-206). Amsterdam: Het Spinhuis.
- Beus, J.W. de (2001). *Een primaat van politiek*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (oratie).
- Beus, J. de (2002). *Na de Beeldenstorm, Een beschouwing over de werking van de toeschouwersdemocratie in Nederland*. Etty Hillesumlezing 2002. Heerde: Langhout & De Vries.
- Beus, J. de (2006). *Hedendaags leiderschap in de toeschouwersdemocratie*. Lezing bij het tienjarige jubileum van de Comenius leergangen in Zeist, 15 november 2006.
- Beus, J. de (2006). Krijgt de Nederlandse sociaal-democratie een derde eeuw? *Socialisme & Democratie*, (11), 38-51.
- Beus, J. de (2009). Populist Leadership. In J. Kane, H. Patapan & P. 't Hart (Eds.), *Dispersed Democratic Leadership: Origins, Dynamics, and Implications* (pp. 83-103). Oxford: Oxford University Press.
- De Beus, J. de (2011). Audience Democracy: An Emerging Pattern in Postmodern Democracy. In K. Brants & K. Voltmer (Eds.), *Political Communication in Postmodern Democracy* (pp. 19-38). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- De Beus, J. de, Doorn, J.A.A. van & Rooy, P. de (1996). *De Ideologische Driehoek. Nederlandse Politiek in Historisch Perspectief*. Amsterdam: Boom.
- De Beus, J.W. de & Vuijsje, F. (1987). *Politieke Economie*. Amsterdam: Intermediair.
- Holman, Otto (2013). Jongens onder elkaar, maar helpers weg... Als het serieus wordt. In Arjo Klamer & Philip van Praag (Eds.), *Groot Denker, Warm Hart. Jos de Beus (1953-2013)* (pp. 96-100). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Klamer, A. & Praag, Ph. van (Eds.) (2013). *Groot Denker. Warm Hart. Jos de Beus (1953-2013)*. Amsterdam: Amsterdam University Press. Online beschikbaar via <http://www.foliaweb.nl/wp.content/uploads/2013/03/manuscript-Jos-proef-4.pdf>.
- Manin, B. (1997). *The Principles of Representative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Contraterrorisme, publieke steun en de (de)escalatie van geweld

Bart Schuurman

SAMENVATTING VAN:

Schuurman, B. (2013). Defeated by Popular Demand: Public Support and Counterterrorism in Three Western Democracies, 1963-1998. *Studies in Conflict & Terrorism*, 36 (2), 152-175.

De zoektocht naar effectief contraterrorismebeleid heeft nog altijd geen 'heilige graal' opgeleverd en zal dat waarschijnlijk ook in de toekomst niet doen. Dit heeft een aantal oorzaken. Zo laten de korte- en langetermijngevolgen van contraterrorismemaatregelen zich niet of nauwelijks objectief meten. Daarnaast bestaat ieder conflict uit een unieke samenstelling van actoren, achtergronden en heersende sociale, economische en politieke omstandigheden. Dit staat generaliseren in de weg; er is geen garantie dat maatregelen die in één conflict uitkomst boden ook effectief zullen blijken in toekomstige confrontaties met terrorisme. Desondanks lijkt er in de wetenschappelijke literatuur over terrorisme en contraterrorisme één factor uit te springen, waaraan een bovengemiddelde invloed wordt toegeschreven wat betreft het verloop van dit soort conflicten en de effectiviteit van overheidsop treden: de hoeveelheid publieke steun voor de overheid en haar non-statelijke opposenten.

Dit artikel illustreert aan de hand van een drietal historische voorbeelden dat publieke steun zowel overheden als terroristische organisaties van een 'mandaat' kan voorzien waarbinnen bepaalde vormen van (contra)terrorisme als legitiem worden beschouwd. Veranderingen in de mate van steun voor de strijdende partijen kunnen grote gevolgen hebben, niet alleen voor de effectiviteit van de genomen tegenmaatregelen, maar ook voor het algehele geweldsniveau. Zo gezien is het niet alleen de inherente effectiviteit van een contraterrorismemaatregel die telt, maar ook de mate waarin het gekozen beleidsinstrument overeenkomt met de heersende publieke opvattingen over wat als legitiem wordt gezien in de strijd tegen terrorisme. Uit de *case studies* die besproken worden, blijkt dat terroristen die dit zogenaamde mandaat met de voeten treden een fataal verlies aan publieke steun riskeren, terwijl overheden die dezelfde fout begaan geconfronteerd kunnen worden met een scherpe toename van het geweldsniveau.

Het artikel richt zich op drie klassieke *case studies* van westerse staten die geconfronteerd werden met binnenlands terrorisme: de Britse strijd tegen de *Provisional Irish Republican Army* (PIRA, 1968-1998), de Italiaanse worsteling met de extreem-linkse *Brigate Rosse* (BR, Rode Brigades) gedurende de jaren 1970 en 1980 en, tot slot, de confrontatie tussen de Canadese provincie Quebec en het separatistische *Front de Libération du Québec* (FLQ, 1963-1972). Per casus spitst de analyse zich toe op opvallende hoogte- en dieptepunten van conflictgerelateerd geweld en de activiteiten van zowel de staat als zijn terroristische opponent rondom die gebeurtenissen. Door vervolgens de beschikbare informatie over publieke steun voor beide partijen bij de analyse te betrekken, worden verbanden tussen geweldsniveaus, de effectiviteit van (contra)terrorisme en steun vanuit de bevolking aan het licht gebracht. Om te voorkomen dat het artikel zich slechts op één bepaalde vorm van contraterroreerbeleid zou richten, wordt een breed scala aan vormen van overheidsoptreden onder de loep genomen. Het geanalyseerde beleid is ondergebracht in een vijftal categorieën, uiteenlopend van 'niets doen', 'concessies/onderhandelingen' en 'wetswijzigingen' tot 'restrictief optreden', waarbij de inzet van politie- en veiligheidsdiensten centraal staat, en tot slot het nastreven van 'gewelddadige oplossingen'.

Een uitdaging van dit onderzoek was het vinden van kwantificeerbare informatie over de hoeveelheid publieke steun die overheden en terroristische groeperingen genoten. Veel publicaties vermelden weliswaar dat een staat of terroris-

tische groep 'veel' of 'weinig' steun van de bevolking genoot, maar vermelden bijvoorbeeld niet of die hoeveelheid steun gedurende een bepaalde tijdsspanne is toe- of afgenomen. Door opiniepeilingen te gebruiken kon een gedetailleerder beeld worden gegeven van de hoeveelheid publieke steun en de mate waarin deze gedurende het conflict fluctueerde. Hoewel de kanttekening moet worden gemaakt dat deze informatie schaars is en zich niet altijd leende voor onderlinge vergelijkingen, droeg het gebruik van de beschikbare data wel degelijk bij aan de empirische onderbouwing van de bevindingen.

Zowel de effectiviteit van contraterroreemaatregelen als fluctuaties in het geweldsniveau van dergelijke conflicten lijken in sterke mate beïnvloed te worden door de kwantiteit en kwaliteit van de publieke steun waarop de strijdende partijen zich kunnen beroepen. Om het laatste punt te illustreren: toen het Britse leger begin 1969 arriveerde in het door sektarisch geweld getroffen Noord-Ierland, werden de soldaten door grote delen van de katholieke bevolking welkom geheten als een neutrale partij die tussen hen en hun protestantse landgenoten zou gaan staan. De PIRA kon zich daarom aanvankelijk niet permitteren om de Britten aan te vallen zonder een groot verlies aan publieke steun te riskeren. Pas toen het Britse leger zich aan de kant van de protestantse bevolkingsgroep toonde, onder andere door hardhandig optreden dat zich hoofdzakelijk tegen katholieken richtte, verschoof de katholieke publieke steun van het leger naar de PIRA en werd een geweldsescalatie mogelijk.

De Italiaanse casus is een goed voorbeeld van hoe publieke steun de effectiviteit van contraterrorismemaatregelen kan beïnvloeden. Tot grofweg 1977 konden de Rode Brigades op aanzienlijke steun vanuit de bevolking rekenen. Deze steun leverde niet alleen praktische voordelen zoals een pool aan potentiële rekruten, maar vormde ook een belemmering voor de Italiaanse overheid in haar optreden tegen de Brigades. De regeringsleiders, al jaren geschaad door implicaties van betrokkenheid bij neofascistische complotten, konden hierdoor niet zomaar het volledige instrumentarium van de staat inzetten tegen de Brigades. Daar kwam verandering in toen een nieuwe generatie *brigatisti* steeds meer geweld ging toepassen tegen een steeds bredere groep slachtoffers. De ontvoering en uiteindelijke executie van staatsman Aldo Moro in 1978 was het dramatische hoogtepunt van een proces van delegitimering van de Brigades. De configuratie van publieke steun veranderde in het voordeel van de staat, die rigouzeuzer tegen de Brigades kon optreden. De terroristen raakten geïsoleerd, de aanwas van nieuwe leden nam af en uiteindelijk opteerden grote

aantallen *brigatisti* om gebruik te maken van een wetswijziging die hun lagere straffen beloofde in ruil voor het tonen van berouw en, nog belangrijker, informatie over voortvluchtige kameraden. Deze *pentiti*-regeling bleek een uitermate effectief middel tegen de Brigades, maar kon dat voornamelijk zijn door de veranderde constellatie van publieke steun in het voordeel van de staat.

Samenvattend stelt dit artikel dat publieke steun staten en hun terroristische opposanten kan voorzien van een 'mandaat' dat respectievelijk contraterrorismemaatregelen en het gebruik van geweld tegen burgers en representanten van de staat mogelijk maakt. Tegelijkertijd stelt dit mandaat grenzen aan de acties die beide opposanten kunnen nemen zonder daarbij hun legitimiteit onder de bevolking te verliezen. Veranderingen in de kwantiteit en kwaliteit van publieke steun voor één van beide partijen kunnen deze grenzen verbreden of verkleinen en zo een toe- of afname van conflictgerelateerd geweld bewerkstelligen alsook de effectiviteit van contraterrorismemaatregelen beïnvloeden.

Hoe de traditionele laatkomer een modelleerling werd: de Belgische genderquota en pariteitsclausule verklaard

Petra Meier

SAMENVATTING VAN:

Meier, P. (2012). Why the Traditional Laggard Became a Model Student: Explaining the Belgian Gender Quotas and Parity Clause. *West European Politics*, 35 (2), 362-379.

Bij wet opgelegde genderquota voor kieslijsten zijn een interessant gegeven, want deze wetten worden doorgaans door een parlement gestemd waarin grotendeels mannen zetelen. Waarom zou je ermee instemmen voor een wet te stemmen die je eigen kansen op herverkiezing voor een stuk torpedeert? In het geval van België is het fenomeen van de genderquotawetten voor kieslijsten al helemaal interessant. Over het algemeen vind je weinig van dit soort maatregelen in Europa, zeker in 1994 toen over de eerste Belgische quotawet gestemd werd. Deze wet was de tweede wereldwijd, na de Argentijnse *ley de cupos*. En dat terwijl België traditioneel geen progressief profiel heeft wat genderverhoudingen betreft: een late invoering van het kiesrecht voor vrouwen, een uiterst late wegwerking van ongelijkheden tussen mannen en vrouwen in de wetgeving, weinig vrouwen in de politiek, zo goed als geen vrouwen in topposities,

structurele loonverschillen, en ga zo maar door.

Maar wat in de jaren 1980 begon als een eis voor meer vrouwen in politieke besluitvorming, werd snel een eis naar pariteit en leidde tot een genderquotawet in 1994 (ten minste een derde vrouwen op de lijsten), een nieuwe in 2002 (de helft vrouwen op de lijsten) en, eveneens in 2002, een pariteitsclausule in de Belgische grondwet via een nieuw toe te voegen artikel 11bis. De eerste twee secties van het artikel geven een uitgebreid overzicht van de Belgische debatten omtrent pariteit en hoe deze geleid hebben tot de genderquotawetten van 1994 en 2002, evenals tot de pariteitsclausule van 2002. De rest van het artikel zoekt verklaringen voor de invoering van deze maatregelen. Voor een deel kunnen we daarvoor terugvallen op de gangbare verklaringen voor de invoering van genderquota. In eerste instantie is er het activisme van vrouwen, vrouwenor-

ganisaties, de vrouwenbeweging. Zoals de in het artikel geschetste geschiedenis duidelijk aangeeft, waren er nooit genderquota gekomen, indien vrouwen dit onderwerp niet herhaaldelijk op de agenda geplaatst en ervoor gevochten zouden hebben. Belangrijk in deze context waren feministisch ingestelde vrouwen uit de politieke vrouwengroepen (en een aantal mannen), actief in de Kamer, de Senaat, en uiteindelijk ook op het niveau van de federale regering, en hun onderlinge samenwerkingsverbanden.

Twee factoren hebben deze strijd vergemakkelijkt: het uiterst proportionele karakter van het Belgische kiesstelsel en het dominante burgerschapsmodel. Hoe proportioneel een kiesstelsel, des te meer vrouwen men in de politiek placht tegen te komen. Gezien het uiterst proportionele karakter van het Belgische kiesstelsel en de lage drempels vielen de nog niet 10% vrouwen in de Belgische Kamer en Senaat begin jaren 1990 dan ook des te meer op en konden ze zelfs in de schoenen van het kiesstelsel geschoven worden. Er moest ergens een discriminerende factor meespelen, anders was die ondervetegenwoordiging van vrouwen niet te verklaren. Dit gold des te meer, omdat vrouwen op een aantal andere terreinen, zoals het opleidingsniveau, hun achterstand op mannen hadden ingehaald. De focus kon gemakkelijk verlegd worden naar structurele vormen van discriminatie in processen van rekrutering en selectie, wat een pleidooi voor genderquota vergemakkelijkt, gezien deze net dienen om tekortkomingen in processen van rekrutering en selectie te compenseren.

Het dominante burgerschapsmodel maakte een pleidooi voor genderquota gemakkelijker. Hoe pleit je in een uiterst verkaveld politiek systeem, waarin de verhoudingen tussen ideologische of levensbeschouwelijke strekkingen en taalgroepen op alle niveaus tot achter de komma vastgelegd zijn, tegen genderquota – tenzij met het argument dat sekse er niet toe doet? En dit argument deed het niet meer in de jaren 1990.

Politiek actieve vrouwen hebben handig gebruik gemaakt van het proportionele karakter van het kiesstelsel en het dominante burgerschapsmodel in hun pleidooi voor genderquota. Maar ook al was de mobilisatie van vrouwen een noodzakelijke voorwaarde, ze was niet voldoende. Uiteindelijk kunnen de Belgische quotamaatregelen en pariteitsclausule niet anders verklaard worden dan door twee openingen in het systeem, specifieke *windows of opportunity*. De eerste was de verkiezingsuitslag van 1991, ook Zwarte Zondag genoemd door de eclatante verkiezingsoverwinning van het toenmalige Vlaams Blok in Vlaanderen. In een poging de kloof tussen dé politiek en dé burger te dichten, werd onder andere het middenveld breed geconsulteerd en mochten de vrouwenorganisaties voor één keer op audiëntie. Met als gevolg dat de idee van een genderquotawet opgepikt werd door de regering zelf in de nieuwe legislatuur. De tweede opening in het systeem was een wijziging in de houding van de Raad van State. Steeds een rabiate tegenstander van positieve actie, liet die in de jaren 1990 de principiële bezwaren vallen, en hamerde in de adviezen slechts nog op het feit dat genderquota over een juridische

basis moesten beschikken en dat mogelijke sancties het proportionaliteitsbeginsel moesten respecteren. Waarmee de Raad van State ineens de invoering van een pariteitsclausule mogelijk maakte.

De Belgische casus bevestigt hiermee een aantal verklaringsgronden die gangbaar in de literatuur naar voren geschoven worden: feministisch (vooral vrouwelijk) activisme, en het ophangen van maatre-

gelen als genderquota aan door het bestaande institutionele kader aangereikte kapstukken. Ze verklaren echter niet alles. Zonder het activisme waren de twee openingen in het systeem geen openingen geweest. Maar waar zou België op het vlak van genderquotawetten staan, indien die openingen er niet waren geweest? De vraag is dus wat dergelijke *windows of opportunity* vormt en hoe ze werken.

Is de EU meer dan de som der delen in multilaterale onderhandelingen?

Louise van Schaik

SAMENVATTING VAN:

Van Schaik, L.G. (2013). *EU Effectiveness and Unity in Multilateral Negotiations: More than the Sum of its Parts?*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

Academici en beleidsmakers gaan er vaak (impliciet) vanuit dat de EU meer is dan de som van de delen als zij internationaal als blok optreedt en met één stem spreekt. Een meer eensgezind optreden van de EU in internationale onderhandelingen leidt echter niet per definitie tot een door de EU gewenst onderhandelingsresultaat. Dit volgt uit mijn onderzoek naar het optreden van de EU in multilaterale onderhandelingen over voedselstandaarden, klimaat en volksgezondheid. Hieruit blijkt tevens dat het gezamenlijk EU-optreden in de praktijk doorgaans veel weerstand opwekt bij internationale onderhandelingspartners. Het onderzoek, dat ik in 2010 aan de KU Leuven verdedigde voor mijn doctoraat, is in een herschreven en geactualiseerde versie verschenen als boek bij Palgrave.

In het boek staat een nieuw ontwikkeld model over de relatie tussen de effectiviteit van de EU en haar eensgezindheid in internationale onderhandelingen centraal. Om de mate van eensgezindheid te analyseren wordt gekeken naar de EU-bevoegdheid, de homogeniteit van

preferenties van de EU-lidstaten en de socialisering van hun vertegenwoordigers. Zijn de lidstaten juridisch verplicht om eensgezind op te treden, willen zij dit in hun inhoudelijke posities en houding van hun vertegenwoordigers ook; en wat zijn daarvan de effecten op het uiteindelijke resultaat dat de EU weet te boeken in de onderhandelingen? Hierbij wordt een inschatting gemaakt van wat haalbaar is binnen de betreffende onderhandelingscontext. Dit laatste geeft al aan dat het meten van onderhandelingseffectiviteit in belangrijke mate afhankelijk blijft van percepties. Het empirische onderzoek is dan ook gebaseerd op zowel een studie van geschreven bronnen over de EU-positie en uitkomsten van de onderhandelingen, als op interviews met betrokkenen van binnen en buiten de EU. Wat vinden zij van de onderhandelingseffectiviteit van de EU binnen de gegeven context? Daarnaast gaat het om het maken van een vergelijking tussen de casussen en wordt er niet naar gestreefd om absolute uitspraken te doen over effectiviteit van de EU in specifieke onderhandelingen.

Uit de casussen en uit een vergelijking met ander onderzoek over het optreden van de EU in internationale onderhandelingen op soortgelijke onderwerpen, blijkt dat de EU maar matig opereert. Vaak ontbreekt inhoudelijke overeenstemming tussen de lidstaten, ondanks het feit dat zij in juridisch opzicht doorgaans verplicht zijn met één Europese stem te spreken. Lidstaten dragen het woordvoederschap liever niet over aan de Europese Commissie, omdat zij deze niet volledig vertrouwen en bang zijn om nationale bevoegdheden voorgoed kwijt te raken. Zij geven er de voorkeur aan om zich te laten vertegenwoordigen door het land dat het voorzitterschap van de EU bekleedt, hoewel dit niet altijd het meest gekwalificeerde is en elk half jaar wisselt.

De effectiviteit van de EU in internationale onderhandelingen wordt ondermijnd, doordat lidstaten meer tijd besteden aan onderhandelingen met elkaar dan met de echte onderhandelingspartners van buiten de EU. Ze verspillen veel tijd en energie aan interne discussies over wie er bevoegd is om namens de EU op te treden. Bij buitenstaanders wekt het optreden van de EU weerstand op, omdat lidstaten doorgaans niet bereid zijn om, als gevolg van de 'extra' EU-stem, hun eigen stem op te geven. Daarnaast leidt een meer eensgezinde EU tot een sterker gevoelde noodzaak om weerwoord te geven, terwijl aan een verdeelde EU juist relatief weinig aandacht wordt geschonken. Op actie volgt reactie.

De gesignaleerde problemen met EU-coördinatie en externe vertegenwoordiging worden overigens niet opgelost door het Verdrag van Lissabon. Tot nu

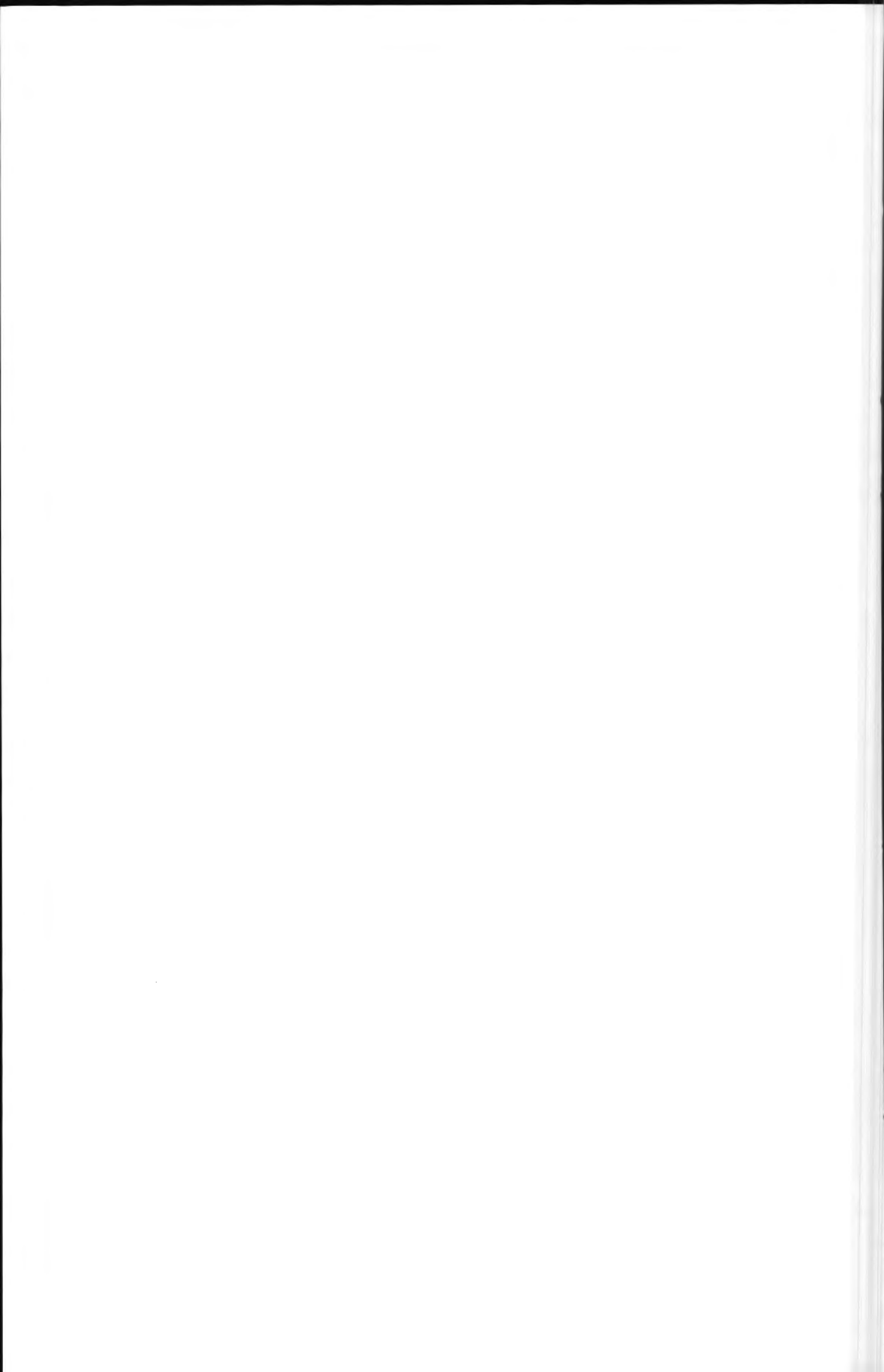
toe hebben de EU-buitenlandcoördinator, Catherine Ashton, en haar nieuwe diplomatieke dienst (EDEO), de externe vertegenwoordiging op beleidsterreinen als voedsel, milieu en volksgezondheid niet mogen overnemen. Het is onwaarschijnlijk dat dit op korte termijn wel zo zal zijn, omdat lidstaten hier pertinent op tegen zijn en deze terreinen als externe dimensies van binnenlands beleid (gemaakt door vakministeries) zien en niet als buitenlands beleid (gemaakt door ministeries van buitenlandse zaken). Mocht dit toch gebeuren, dan blijven de nieuwe EU-buitenlandactoren sterk afhankelijk van de steun en expertise van de EU-lidstaten in de onderhandelingen, omdat zij het mandaat vaststellen en hun eigen rol in internationale onderhandelingen niet willen inperken.

Dit laatste blijft de achilleshiel van de EU in internationale onderhandelingen. Al is er op veel onderwerpen van de internationale agenda gezamenlijk EU-beleid en is de EU daardoor verplicht met één stem te spreken, de wil ontbreekt toch vaak of EU-lidstaten zijn weinig enthousiast of verdeeld. Als de EU dan toch op punten met een sterke positie naar buiten treedt, zoals bijvoorbeeld op het onderwerp klimaatverandering, dan verbaast men zich erover dat de rest van de wereld er niet automatisch hetzelfde over denkt. Als de EU leert omgaan met deze neiging tot *groupthink* en beseft dat een sterkere tegenreactie te verwachten valt als zij eensgezind optreedt, dan pas kunnen daadwerkelijk stappen gezet worden om effectiever te opereren.

Uiteindelijk kampt de EU met een afnemende invloed en dit geldt eens te meer

voor individuele lidstaten die steeds kleinere spelers worden op het wereldtoneel. Daarmee biedt dit boek relevante inzichten voor onderzoekers die zich richten op macht en invloed van actoren in de internationale politiek, veranderende machtsverhoudingen en de EU als internationale speler. Het boek is tevens relevant voor onderzoekers met interesse voor het Eu-

ropese beleid inzake voedsel, klimaatverandering en gezondheidsbeleid. Ten slotte illustreert het dat het interessant kan zijn om de supranationale *bias* in onderzoek naar Europese integratie kritisch onder de loep te nemen. De EU is niet altijd, en zeker niet automatisch, meer dan de som der delen.

Femke Avtalyon-Bakker is werkzaam als werkgroepdocent aan het Instituut Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden. Zij rondde daar onlangs de researchmaster af en bereidt zich voor op het schrijven van een dissertatie over de democratische vrede. Haar onderzoeksinteresses zijn theorieën van de internationale betrekkingen, politiek gedrag en politieke cultuur. E-mail: f.e.avtalyon@fsw.leidenuniv.nl.

Joris Boonen is doctoraatsstudent aan het Centrum voor Politicologie van de KU Leuven. Zijn onderzoek gaat over kiesgedrag en de transmissie van politieke voorkeuren. E-mail: Joris.Boonen@soc.kuleuven.be.

Geert ten Dam is hoogleraar Onderwijskunde bij het Research Institute of Child Development and Education van de Universiteit van Amsterdam. Ze is tevens verbonden aan het Amsterdam Centre for Inequality Studies (AMCIS). Haar onderzoek richt zich in het bijzonder op burgerschapseducatie. Sinds 2011 is ze voorzitter van de Nederlandse Onderwijsraad. E-mail: g.t.m.tendam@uva.nl.

Paul Dekker is hoogleraar Civil Society aan de Universiteit van Tilburg en hoofd van de sector Participatie, Cultuur en Leefomgeving van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Hij doet onderzoek naar de publieke opinie en naar maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. E-mail: p.dekker@scp.nl.

Femke Geijsel is senior onderzoeker bij het Research Institute of Child Development and Education en verbonden aan het Amsterdam Centre for Inequality Studies (AMCIS) van de Universiteit van Amsterdam. Daarnaast werkt zij als lector Pedagogische kwaliteit van het onderwijs bij Windesheim te Zwolle. Haar onderzoek richt zich op burgerschapsvorming, onderzoekend werken in scholen, schoolontwikkeling en leiderschap. E-mail: f.p.geijsel@uva.nl.

Marc Hooghe is gewoon hoogleraar politieke wetenschappen aan de KU Leuven en gastprofessor aan de Universiteit van Mannheim. Hij publiceert vooral over politieke participatie en politiek vertrouwen. E-mail: Marc.Hooghe@soc.kuleuven.be.

Ruud Koole is hoogleraar politieke wetenschappen aan de Universiteit Leiden en lid van de Eerste Kamer. In de periode 2001-2007 was hij voorzitter van de PvdA, waarover hij het boek *Mensenwerk* publiceerde (Amsterdam, 2010). E-mail: koole@fsw.leidenuniv.nl.

Herman Lelieveldt doceert politicologie aan het University College Roosevelt, het liberal arts and sciences college van de Universiteit Utrecht in Middelburg. E-mail: h.lelieveldt@ucr.nl.

Petra Meier is hoofddocent aan het Departement Politieke Wetenschappen, Universiteit Antwerpen. Haar onderzoek concentreert zich op de (re)presentatie van gender in politiek en beleid. Momenteel werkt zij aan een boek over de symbolische vertegenwoordiging van gender. E-mail: petra.meier@ua.ac.be.

Hessel Nieuwelink doet promotieonderzoek naar democratische gezindheid van Nederlandse middelbare scholieren bij het Research Institute of Child Development and Education van de Universiteit van Amsterdam. Hij is daarbij verbonden aan het Amsterdam Centre for Inequality Studies (AMCIS) en werkt bij Kenniscentrum Onderwijs en Opvoeding, lectoraat Didactiek van de maatschappijvakken van de Hogeschool van Amsterdam. E-mail: h.nieuwelink@uva.nl.

Philip van Praag is als universitair hoofddocent verbonden aan de afdeling Politicologie van de Universiteit van Amsterdam en als onderzoeker aan the Amsterdam School of Communication Research (ASCoR). E-mail: p.vanpraag@uva.nl.

Louise van Schaik is als Senior Research Fellow verbonden aan Instituut Clingendael. Haar onderzoek richt zich op het internationale optreden van de EU, alsmede specifieke mondiale thema's als klimaatverandering, schaarste van natuurlijke hulpbronnen en gezondheidsbeleid. Zij publiceerde onder andere in *Journal of Common Market Studies* en *Journal of European Integration*. E-mail: lschaik@clingendael.nl.

Bart Schuurman werkt als onderzoeker en promovendus bij het Centrum voor Terrorisme en Contraterrorisme van de Universiteit Leiden – Campus den Haag. Zijn promotieonderzoek richt zich op de opkomst en ontwikkeling van de Hofstadgroep. E-mail: b.w.schuurman@cdh.leidenuniv.nl.

Nicolle Zeegers is universitair docent politicologie aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen. Zij doet onderzoek naar wie (bijvoorbeeld welke organisaties) en wat (bijvoorbeeld welke vorm van participatie) invloed geven op beleid en hoe dit samenhangt met het vertrouwen van de burger. E-mail: N.E.H.M.Zeegers@rug.nl.

Auteursrichtlijnen *Res Publica*

I. Voor ALLE BIJDRAGEN, zowel voor de wetenschappelijke artikelen als voor de rubrieken, gelden volgende voorschriften:

- Publicatie in het **Nederlands**.
- Auteurs geven aan of ze hun **bijdrage insturen** als wetenschappelijk artikel, dan wel als rubrieksbijdrage (essay, symposium, boekbespreking), naar res.publica@acco.be.
- **APA-referentiesysteem**, zowel in de **tekst** als in de **bibliografie op het einde** van de bijdrage.

II. Voor de TWEE DELEN AFZONDERLIJK gelden voorts volgende voorschriften:

- **Wetenschappelijke artikelen:**
  - maximum 10.000 woorden, inclusief abstract, referenties, voetnoten en bibliografie
  - bestaan uit 4 onderdelen: titel, Engelstalig abstract en titel, corpus en bibliografie
  - Engelstalig abstract en titel: 100-150 woorden
  - Engelstalige keywords: maximum 6
  - corpus: In de inleiding worden doel, motivatie en context van het artikel uitgelegd.
  - enkel literatuur met rechtstreekse relevantie voor het onderwerp van het artikel dient te worden opgenomen, uitgebreide empirische details worden beter niet in de tekst zelf opgenomen
  - titels en tussentitels: 5 niveaus mogelijk, gebruik Arabische cijfers
    - niveau 1: gecentreerd en standaard lettertype
    - niveau 2: *gecentreerd en cursief*
    - niveau 3: *links uitgelijnd en cursief*
    - niveau 4: *linkse insprong, cursief, eindigt met punt*. Tekst volgt meteen.
    - niveau 5: GECENTREERD EN HOOFDLETTERS
  - het aantal voet- en eindnoten moet tot een minimum worden beperkt
  - tabellen en figuren worden in de tekst ingevoegd en aangeduid met Arabische cijfers
  - artikels worden in Word-versie ingediend
  - auteurs verklaren in begeleidende e-mail dat het ingezonden artikel in deze vorm niet bij een ander tijdschrift werd ingediend of gepubliceerd
  - aantal woorden van het artikel wordt in begeleidende e-mail meegegeven
  - auteursgegevens: naam, correspondentie- en e-mailadres worden in afzonderlijk document bij het artikel gevoegd

- **Rubrieken**

- **Politiek essay:** maximum 7.000 woorden
  - In 'het politiek essay' publiceren we artikelen die belangwekkende bijdragen leveren tot het publieke debat. Het politiek essay is een opiniërend artikel waarin auteurs, gehinderd door en gebaseerd op hun wetenschappelijke kennis, duidelijk stelling nemen ten aanzien van een maatschappelijk relevant onderwerp.
- **Symposium:** verschillende bijdragen – samen maximum 7.000 woorden
  - In 'het symposium' nemen academische en praktijkpolitologen stelling in over actuele dossiers. Discussiepunten kunnen zowel het academische politieke bedrijf tot voorwerp hebben, als thema's die in het bredere politieke leven beroering wekken.
  - Van de publicatietaal van politicologen tot het gebruik van opiniepeilingen door de massamedia: al die onderwerpen waar politicologen iets over te melden hebben, maar het er doorgaans niet over eens zijn.
  - *Res Publica* zoekt het debat op en brengt er verslag over uit. Verschillende auteurs nemen positie in tegen resp. voor een centrale stelling die door de rubriekverantwoordelijken van de redactie kort wordt ingeleid.
- **Onderzoek uitgelicht:** maximum 1000 woorden
  - In 'Onderzoek uitgelicht' wordt interessant, prestigieus en belangwekkend politicologisch onderzoek van Vlaamse en Nederlandse bodem in de spotlight geplaatst. Auteurs vatten een recent gepubliceerd wetenschappelijk artikel samen op een toegankelijke manier in 750 tot 1000 woorden. Voorwaarde voor selectie van bijdragen is recente publicatie in een gerenommeerd internationaal politicologisch tijdschrift (maximaal twee jaar geleden) en een eerste of tweede auteur dan wel een meerderheid van co-auteurs die verbonden zijn aan een Vlaamse of Nederlandse academische instelling. Lezers van *Res Publica* blijven hiermee op de hoogte van belangrijke theoretische en methodologische ontwikkelingen in het bredere vakgebied.
  - De klemtoon ligt op een samenvatting van het oorspronkelijke artikel. Desgewenst kan dit gekaderd worden in het bredere onderzoek dat aan het artikel ten grondslag ligt. Voor figuren en tabellen wordt best naar het oorspronkelijke artikel verwezen; noten worden best gemeden.

Voor een uitgebreide beschrijving van de auteursrichtlijnen:

www.respublica.be

Geert Van den Eijnden & Kaat Jansen

PRESENTEREN MET IMPACT

8000

Geert Van Den Eijnden, Kaat Jansen

Presenteren met impact

Van intro tot applaus

ISBN 978 90 334 9188 7
104 blz.

€ 17,50 (excl. verzendingskosten)

Een belangrijke presentatie op komst? En je wil graag fris uit de hoek komen? De wereld verlossen van doodsaaie presentaties?

Dan hebben we goed nieuws.

Tien presentatietips en een digitale speeltuin. Dat ligt vandaag in de aanbieding. Simpele - en iets minder simpele - tips & tricks om je presentatie de schwung te geven die je publiek verdient. Want goed presenteren, dat kan je leren.

Wil je verrassen? En de geeuw veranderen in grote ogen? Duik dan de digitale speeltuin in: Prezi, Sliderocket, Vuvox, ... Nieuwe presentatiesoftware waarmee je snel indrukwekkende slides kan maken: zwetend, vloekend en lachend.

Graag stomen we je klaar voor presenteren met impact.

Volg de wegwijzers in dit boek én leer presenteren als een 'young professional'.

"Het perfecte tegengif voor Death by PowerPoint." –

Clo Willaerts, internetspecialist.

GEERT VAN DEN EIJDEN is docent Schrijf- en Presentatietechnieken aan de Thomas More hogeschool in Mechelen. Hij is freelance trainer Prezi & Storytelling en zelfstandig copywriter bij www.raadbijwoord.be. Geert coacht een 100-tal presentaties per jaar.

KAAT JANSEN is docent Psychologie aan de Thomas More hogeschool in Antwerpen. Ze bouwde praktijkervaring op als HR-consultant in verschillende multinationals en coacht een 50-tal presentaties per jaar.

vlaams.
vredesinstituut

14-18 van dichtbij

Inspiratiegids voor lokale projecten
over de Grote Oorlog

Giselle Nath & Maarten Van Alstein

acco

Giselle Nath en Maarten Van Alstein

14-18 van dichtbij

*Inspiratiegids voor lokale projecten
over de grote oorlog*

ISBN 978 90 334 8974 7
240 blz.

€ 22,00 (excl. verzendingskosten)

De honderdste verjaardag van de Eerste Wereldoorlog in 2014-2018 zal ook lokaal niet onopgemerkt voorbijgaan. Tientallen steden en gemeenten maken zich klaar om hun oorlogsverleden uit te pluizen en te presenteren. Maar wat valt er eigenlijk te herdenken? Wat weten we over dat vreemde conflict in onze achtertuin? Hoe vertellen we een bezettingsgeschiedenis naar projecten voor een breed publiek?

Dit boek is geen klassiek geschiedenisboek over bezet België, maar nodigt de lezer uit om zelf creatief aan de slag te gaan met het lokale oorlogsverleden. Het brengt prikkelende vragen en methodes van de academische geschiedschrijving naar het brede publiek. Zo kunnen cultuurbeleidscoördinatoren, leerkrachten, erfgoedwerkers

en al wie geïnteresseerd is in het vaak exotische lokale verleden, zelfstandig het traject afleggen van idee

naar tentoonstelling, van archiefvondst naar toeristische wandelroute.

GISELLE NATH is wetenschappelijk medewerker bij het Instituut voor Publieksgeschiedenis en verbonden aan de Universiteit Gent, onderzoeksgroep sociale geschiedenis na 1750. Zij behaalde in 2011 een master in de Geschiedenis aan de Universiteit Gent met een scriptie over bezet België tijdens de Eerste Wereldoorlog

MAARTEN VAN ALSTEIN is onderzoeker bij het Vlaams Vredesinstituut. Binnen het onderzoeksprogramma 'Vrede & samenleving' van het Vredesinstituut werkt hij over de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Het Vlaams Vredesinstituut is een onafhankelijk instituut voor vredesonderzoek bij het Vlaams Parlement.

De Grooten Oorlog in Brusselse straatliedjes

UIT 1914-1918

GUY JANSENS

---

acco

Guy Janssens

De Grooten Oorlog in Brusselse straatliedjes uit 1914-1918

ISBN 978 90 334 9246 4

112 blz.

€ 25,00 (excl. verzendingskosten)

De straat- of volksliedjes waarop dit boek gebaseerd is, zong men tijdens de Eerste Wereldoorlog, in het bezette Brussel (1914-1918). Ze getuigen van het patriotisme, de woede en de strijd lust van de aangevallen Belgen. Van de angst en ongerustheid van degenen die hun vriend of man, zoon of vader aan het front wisten. Van het verdriet en de ellende van de talrijke oorlogsweduwen en -wezen. Van de groeiende afschuw van de oorlogsgruwel. Van de kleine en grote bezettingongemakken, de haat voor de Duitse Kaiser en de spot die men met hem dreef. Van de oorlogsmoeheid en het verlangen naar vrede. De liedjes bieden kortom een originele en veelkantige kijk op hoe de kleine man en vrouw de Grooten Oorlog hebben ervaren.

Een boek voor wie belangstelling heeft voor de 'kleine' geschiedenis van de anonieme burgerbevolking in de Eerste Wereldoorlog, maar ook voor al wie kennis wil

maken met het Belgische Nederlands en het Brussels van honderd jaar geleden alsook met het eertijds zo populaire genre van het volkse lied.

GUY JANSENS is hoogleraar historische taalkunde van het Nederlands aan de Universiteit de Liège

Nicole Vettenburg, Mark Elchardus,
Johan Put en Stefaan Pleysier

Jong in Antwerpen en Gent

*Bevindingen uit de JOP-monitor
Antwerpen-Gent*

ISBN 978 90 334 9230 3
360 blz.

€ 33,50 (excl. verzendingskosten)

In navolging van het onderzoek naar het leven van jongeren in de Brusselse hoofdstad, onderzoekt Jong in Antwerpen en Gent de levensomstandigheden, de leefwereld en het gedrag van Gentse en Antwerpse jongeren tussen 12 en 18 jaar. Dit gebeurt op basis van de JOP-monitor, een grootschalige bevraging in secundaire scholen in deze twee steden. Thema's die daarbij aan bod komen zijn: Gentse en Antwerpse jongeren en schoolwelbevinden, academische motivatie, academisch en arbeidsmarktgericht toekomstperspectief, subjectief welbevinden, het verenigingsleven, houdingen ten aanzien van andere culturen, homofobie, overlastperceptie en delinquentie. Het boek vertelt u het cijfermatige verhaal over het leven van de jeugd in de steden

Gent en Antwerpen en vormt een inspiratiebron voor al wie over jongeren denkt, met jongeren werkt of zijn kennis over de jeugd in stedelijke contexten wil verruimen.

Jong in Antwerpen en Gent. Bevindingen uit de JOP-monitor Antwerpen-Gent is de zesde publicatie van het Jeugdonderzoekplatform (JOP). Naast Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-moni-

tor Brussel (2010) verschenen eerder Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit JOP-monitor 2 (2010), Jongeren binnenstebuiten. Thema's uit het jongerenleven onderzocht (2009), Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1 (2007) en Jongeren van nu en straks. Overzicht en synthese van recent jeugdonderzoek in Vlaanderen (2006).

Het JOP (www.jeugdonderzoekplatform.be) is één van de Steunpunten voor Beleidsrelevant Onderzoek van de Vlaamse overheid. Het krijgt vorm vanuit een interdisciplinair en interuniversitair samenwerkingsverband tussen het Leuvens Instituut voor Criminologie (KU Leuven), de Vakgroep Sociale Agogiek (UGent) en de Onderzoeksgroep Tempus Omnia Revelat (Vrije Universiteit Brussel).

Willy Lahaye
Isabelle Pannecoucke
en Jan Vranken
(red.)

Armoede in België

Jaarboek 2013

acco

Willy Lahaye, Isabelle Pannecoucke,
Jan Vranken en Ronan Van Rossem

Armoede in België

Jaarboek 2013

ISBN 978 90 334 9199 3
472 blz.

€ 44,50 (excl. verzendingskosten)

De bijdragen in dit derde federale Jaarboek Armoede bevinden zich in een spanningsveld; het spanningsveld tussen de gevolgen van de aanslepende en zich verdiepende crisis op armoede, uitsluiting en ongelijkheden en de pogingen om ook in deze tijden genoemde maatschappelijke fenomenen aan banden te leggen en, waar mogelijk, te bestrijden. Het mag dan ook geen verwondering wekken dat we bijzondere aandacht besteden aan de plaats en rol van het OCMW. Het lijkt wel dat deze institutie, net nu ze het hardst nodig is, in haar werkingsmogelijkheden beknot wordt. Is het een volgende fase in het proces van de 'zich terugtrekkende verzorgingsstaat' dat enkele decennia geleden werd ingezet? Een derde, thematisch, deel belicht het OCMW vanuit verschillende

invalshoeken: de rol van het OCMW in lokale netwerken, referentiebudgetten als instrument in de praktijk van het OCMW, onderbescherming en proactief handelen,

de sociale, culturele en sportieve participatie van cliënten, de socioprofessionele integratievrijstelling, studeren met een leefloon.

WILLY LAHAYE is filosoof en doctor in de Psychologie en Onderwijswetenschappen. Hij leidt het onderzoekscentrum CeRIS (Centre de Recherche et Inclusion Sociale) aan de Universiteit de Mons.

ISABELLE PANNECOUCKE is doctor in de Sociale Wetenschappen (Sociologie). Ze werkt aan de Universiteit Gent, als doctoraal onderzoekster in de Vakgroep Sociologie en is verbonden aan de onderzoeksgroep POS+ (Participation, Opportunities and Structures).

JAN VRANKEN is socioloog en emeritus gewoon hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen, waar hij het Centrum Ongelijkheid, Armoede, Sociale Uitsluiting en de Stad (OASeS) oprichtte. Ook is hij vrijwillig medewerker aan de Universiteit Gent.

RONAN VAN ROSSEM is hoofddocent Sociologie aan de Universiteit Gent en is verbonden aan de onderzoeksgroep POS+ (Participation, Opportunities and Structures).

acco

VAN BOEKEN GA JE DENKEN

Blijf als eerste op de
hoogte van **relevante
publicaties** binnen sociale
wetenschappen.

Ontvang **exclusieve
kortingen** en neem deel aan
wedstrijden.

Schrijf u in op onze maandelijkse **nieuwsbrief** via www.acco.be/nieuwsbrief

facebook.com/ UitgeverijAcco

twitter.com/ uitgeverijacco

Richtlijnen voor auteurs

- Deel 1: max. 3 wetenschappelijke artikelen van elk max. 10 000 woorden
- Deel 2: 3 rubrieken
  - Politiek essay: max. 7000 woorden
  - Symposium: verschillende bijdragen – samen max. 7000 woorden
  - Onderzoek uitgelicht: max. 1000 woorden

Res Publica is abstracted in the following journals: ABC POL SCI. Advanced Bibliography of Contents. Political Science and Government; International Political Science Abstracts. Documentation politique internationale; International Bibliography of Political Science. Bibliographie internationale de science politique; International Bibliography of the Social Sciences. Bibliographie internationale des sciences sociales; International Bibliography of Economics. Bibliographie internationale de science économique; Social Sciences Citation Index. An International Multidisciplinary Index to the Literature of the Social, Behavioral and Related Sciences; Sociological Abstracts; Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine; United Nations. Monthly Bibliography. Selected Articles. Nations Unies. Bibliographie mensuelle. Articles sélectionnés; Bulletin de renseignements documentaires. Communauté Européennes. Documentation bulletin. European Communities.

Wordt uitgegeven met de steun van de Universitaire Stichting België

Inhoud

Deel 1 — Wetenschappelijke artikelen

'Democratie gaat altijd voor'. Denkbeelden van Nederlandse jongeren over democratie en besluitvorming

Hessel Nieuwelink, Paul Dekker, Geert ten Dam en Femke Geijzel

Politieke preferenties, breuklijnen en houdingen ten opzichte van politieke partijen. Een studie bij kiezers in Vlaanderen en Wallonië

Joris Boonen en Marc Hooghe

Rawls en Regime Change. Een onderzoek naar de interne rechtvaardiging van de Amerikaanse inval in Irak van 2003

Femke Avtalyon-Bakker

Deel 2 — Rubrieken

Essay: Over de balans tussen feiten en idealen in de politiek

Nicolle Zeegers

Symposium: Jos de Beus: politicoloog, ideoloog, docent

Herman Lelieveldt, Ruud Koole en Philip van Praag

Onderzoek uitgelicht:

Contraterrorisme, publieke steun en de (de)escalatie van geweld

Bart Schuurman

Hoe de traditionele laatkomer een modelleerling werd: de Belgische genderquota en pariteitsclausule verklaard

Petra Meier

Is de EU meer dan de som der delen in multilaterale onderhandelingen?

Louise van Schaik